

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

Семигіна Т. В.

ПОРІВНЯЛЬНА СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА

Навчальний посібник

Київ 2005

ББК 60.56я73
С30

Рецензенти: *В. Л. Оссовський*, д-р філос. наук, проф.
О. В. Шуба, д-р. політ. наук, проф.

*Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії
управління персоналом (протокол № 1 від 27.01.04)*

Семигіна Т. В.

С30   Порівняльна соціальна політика: Навч. посіб. — К.:
МАУП, 2005. — 276 с. — Бібліогр. в кінці розд.

ISBN 966-608-408-2

Компаративна політика — розвинутий напрям у сучасних політичних науках. Ознайомлення з моделями країн, часто далеких від нас культурно, політично, географічно, розширює світогляд, поповнює фахові знання, стимулюють до роздумів про наше суспільство, про проблеми, породжені глобалізацією.

Посібник містить цікавий фактичний матеріал про дев'ять держав світу з різним показником людського розвитку, визначає основні соціально-політичні тенденції, характеризує соціальну політику цих держав

Для тих, хто вивчає порівняльну політику, а також для широкого загалу читачів.

ББК 60.56я73 + 66я73

© Т. В. Семигіна, 2005

© Міжрегіональна Академія

управління персоналом (МАУП), 2005

ISBN 966-608-408-2

ВСТУП

Порівняльні підходи у соціальній політиці

Порівнювати соціальну політику різних країн дуже складно. Де-хто вважає це некоректним: мовляв, різні традиції, різна культура, різні політичні системи, різні потреби й засоби їхнього задоволення. Крім того, інформація щодо соціальних індикаторів, особливо офіційна статистика, — джерело, до якого дослідникам належить поставитися з обачністю. Проте без зіставлення ситуації в різних країнах інколи важко адекватно визначити сутність і динаміку процесів, що відбуваються в соціальній сфері тієї чи іншої держави.

Що може дати ознайомлення з моделями країн, інколи далеких до нас культурно, політично й географічно? По-перше, просто інформацію — щоб задовольнити цікавість, розширити світогляд, поповнити фахові знання. По-друге, можливість порівняти з тим, що відбувається в нашій країні, а також для роздумів, яким же шляхом ми йдемо й чого можна було б навчитися від наших сусідів по “глобальному селищу”.

Порівняльна, або компаративна, політика — доволі розвинутий напрям у політичних науках. Учені розробили чимало теорій, методів, підходів, принципів і схем, які дають змогу зіставляти різні аспекти життя країн, зокрема й різні сфери внутрішньої політики.

За Р. Чілкоутом, порівняльний аналіз політики спирається на **чотири групи теорій**: системні теорії; культурні теорії; теорії розвитку; класові теорії [1].

У цій книзі перевагу віддано першим трьом групам теорій, позаяк, на думку автора, в інформаційному суспільстві поняття “клас” та його вплив на соціальну політику важко визначити. Проте заради справедливості варто було б згадати про сучасні класові теорії, в яких вирізняють “транснаціональний капіталістичний клас”: світову бізнесову, політичну та культурну еліту. Ідеологією цього класу вис-

тупає консьюмеризм, тобто споживацтво [2], що є теоретичним підґрунтям антиглобалістського руху нових “лівих”.

Окрім теорій, важливий також **вибір підходів до аналізу**. Наприклад, Д. Розенберг, професор Массачусетського інституту соціальних та економічних досліджень, свій курс із порівняльної соціальної політики у Московській вищій школі соціальних та економічних наук побудував на демонстрації можливостей марксистського, феміністського, неоліберального та неінституціонального підходів для аналізу моделей соціального забезпечення [3], і тим самим засвідчив мультидисциплінарний характер соціальної політики.

Д. Елпер та Ч. Ендріан 1968 року описали традиційні підходи до порівняльного аналізу політики: нормативний; структурний; біхевіористський/поведінковий [4].

Оскільки в межах *нормативного* підходу одиницею аналізу виступає все суспільство, він не зовсім відповідає ідеї зіставлення соціальної політики як одного з механізмів, виробленого різними суспільствами для досягнення соціальної стабільності та соціальної безпеки. З іншого боку, цей підхід розглядає культурні цінності суспільства, його норми у формі правил, прав та обов’язків, бо саме в них реалізуються цінності.

Оскільки та чи інша модель соціальної політики має в своїй основі певні цінності (наприклад, соціальну справедливість, рівність, прагматизм абощо), отже, нормативний підхід дає методологічну основу для порівняння загальноціннісних підходів до формування та впровадження соціальної політики, а також почасти — для оцінки впливу глобалізації на конкретні суспільства. Приклад застосування такого підходу можна знайти в книзі Ч. Локхерта “Захист літніх людей: як культура формує соціальну політику”, де зокрема розглянуто систему пенсійного та соціального забезпечення людей похилого віку в Америці, Німеччині, Японії та колишньому Радянському Союзі [5].

Структурний підхід є достатньо широким й об’єднує в собі різні напрями аналізу — від дослідження того, як розподілено владу між різними формальними структурами й інститутами, а також — групами, до вивчення боротьби між економічними класами. Аналітики, орієнтовані на такий підхід, розглядають проблеми підтримання системи, утвореної із взаємопов’язаних частин. Соціальна політика, яка охоплює політику зайнятості, освіти, охорони здоров’я, житлову політику та політику соціального захисту [6], є певною системою. Для неї важливими є і формальні інститути, які відповідають за роз-

роблення та реалізацію політичних заходів, і політичні партії, і зацікавлені групи, зокрема групи тиску, і взаємозв'язок між потребами, законами, службами, послугами, результатами, що все разом і утворює систему.

Для порівняльного вивчення сучасної соціальної політики вчені [7; 8; 9] часто застосовують саме структурний підхід, навіть радше структурно-функціональний, бо він забезпечує певною схемою для аналізу. Такого ж підходу дотримуються і в існуючих базах даних щодо різних країн, наприклад, у “Книзі фактів про світ” [10]. Доречним видається його використання й для вивчення багатьох аспектів глобалізації, зокрема діяльності глобальних суб'єктів (наддержавних чи субрегіональних утворень, міжнародних недержавних організацій тощо), що і спостерігається досить часто в сучасних публікаціях на цю тему [11; 12; 13].

Серед обмежень використання структурного підходу до аналізу політики в соціальній сфері можна назвати те, що він інколи надто спрощує ситуацію, призводить до надмірного схематизму й умовності, не враховує складність і культуральну зумовленість поведінки людей, котрі є об'єктами соціальної політики та етнокультурного контексту, в якому вона реалізується.

Витоки *біхевіористського* підходу, зосередженого на навчанні, процесі соціалізації, мотивації, сприйнятті й ставленні до влади, — у психології. Оскільки, як зазначалося раніше, соціальна політика спрямована на людей, то вивчення їхнього задоволення чи незадоволення її результатами, а також прагнення змін, можна вважати частиною порівняльного аналізу. Проте, здається, саме цей підхід досить складно застосовувати через розбіжність методології отримання первинних даних (не секрет, що у порівняльній політиці аналітики часто вдаються до вторинного аналізу чи навіть до метааналізу, спираючись на результати інших досліджень та існуючі бази даних). Тому орієнтація на мікроаналіз, яким, по суті, є біхевіористський підхід, була не надто популярною [14]. Однак нині до нього звертаються при проведенні навіть масштабних досліджень, але тільки в поєднанні з іншими підходами. Прикладом може бути документ представництва ООН в Україні “Загальна оцінка країни 2001”, де вміщено коментарі громадян стосовно різних аспектів соціальної політики в Україні [15].

У цій книзі, котра є спробою систематизації та осмислення існуючого розмаїтого матеріалу: книг, публікацій, статей, комп'ютерних баз даних, а також власного досвіду ознайомлення з системами бага-

тьох країн та діяльністю різних міжнародних організацій, використано здебільшого нормативний та структурний підходи. Але робилася й спроба застосувати елементи біхевіористського підходу — там, де можна було знайти інформацію щодо сприйняття населенням соціальної політики чи глобального суб'єкту.

Оскільки порівняльна політика за своєю суттю є міждисциплінарною, то й **методи аналізу** використовують у ній достатньо різні, хоча в цілому їх традиційно поділяють на кількісні та якісні.

Сучасні *статистичні техніки*, що ґрунтуються на відповідних комп'ютерних програмах, зокрема “Meta-Analysis” [16; 17], дають змогу оперувати значним масивом даних, а відтак проводити широкі порівняння, визначати різноманітні рейтинги країн, а також виявляти статистично, які економічні, соціальні чи політичні чинники найкраще пояснюють політику різних країн. Чимало дослідників, особливо тих, котрі працюють у наднаціональних і міжнародних утвореннях, аналізують зв'язки між рівнями національного розвитку та різними соціально-економічними та соціально-демографічними показниками. Прикладами звітів, підготовлених на основі використання кількісних методів для крос-національних досліджень, є публікації та матеріали Всесвітньої організації охорони здоров'я [18], а також Звіти з людського розвитку ООН [19].

При аналізі агрегованих даних виникає проблема надійності та валідності інформації, зумовлена: обмеженою порівнюваністю політичних заходів; фальсифікацією чи недостовірністю представлених політичних, соціальних чи економічних показників; численними несистемними помилками та “особливостями” збирання даних [20].

Наприклад, коли зіставляють рівень бідності в різних країнах, завжди виникає питання, як це з'ясовували, а коли йдеться про порівняння розміру ВВП у різних країнах — яким чином враховано те, що значна частина ринку в деяких із них перебуває в “тіні”.

Інші методи аналізу — *якісні*. У порівняльній політиці досить часто вдаються до дослідження відібраних країн (country-by-country studies). При цьому вивчають історичні свідчення, офіційні документи, матеріали інтерв'ю, соціоекономічну статистику. Досить часто дослідники зосереджуються на якійсь одній сфері політики — охороні здоров'я, освіті, регулюванні доходів населення тощо. Результати або представляють як огляд окремих країн (case study) із відповідними висновками, або як послідовне зіставлення різних аспектів, дотичних до передумов і наслідків політики.

Проблеми використання якісних методів пов'язані з вибором країн для включення в дослідження, культуральними та, можливо, ідеологічними упередженнями, тобто певною суб'єктивністю дослідника, що, в принципі, властиво для непозитивістських досліджень у будь-якій гуманітарній сфері.

Як читач зрозуміє зі змісту цієї книжки, автор використала якісну парадигму й розглядала окремі країни, котрі, на її думку, можна вважати певною моделлю. Водночас у тексті наведено чимало статистичної інформації, зібраної з різних джерел.

Книга має одинадцять розділів. Перший — авторське бачення соціальних проблем, які притаманні світові в цілому й певною мірою рухають світову історію. Адже саме на пом'якшення труднощів та задоволення потреб і повинна бути спрямована соціальна політика. Другий розділ — опис сучасних моделей соціальної політики.

У дев'яти наступних розділах описана соціальна політика дев'яти держав. Увагу при цьому приділено й фактичній (географічній, історичній, демографічній) інформації, яка дає змогу побачити існуючу систему в певному контексті, подивитися на сучасну політичну систему крізь призму минулого.

Вибір країн не є випадковим, він детермінований географічним підходом і почасти теоріями соціальної політики. Перші три з обраних країн — Великобританія, Швеція та Німеччина — являють собою приклади “класичних моделей” соціальної політики. Вивчення змін, що відбуваються в них, дає уявлення про розвиток і трансформацію різних європейських систем соціального забезпечення. США, Мексика та Бразилія — три економічні американські гіганти — мають різні ідеологічні погляди на суть і обсяг соціальних програм, спрямованих на поліпшення життя громадян держави, а тому й різний рівень добробуту населення в цілому. Японія — країна азіяського дива — перебуває на етапі крутого зламу свого економічного та соціального життя, коли руйнуються усталені схеми, моделі, традиції. Нова Зеландія (острови в Океані поблизу Австралії) — унікальна держава щодо соціальної політики. Адже саме там спромоглися створити “державу загального добробуту”, там виникло егалітарне суспільство. Нігерія, відома нафтою, футболом та участю в миротворчій діяльності ООН, потерпає від усіх численних соціальних труднощів, які властиві африканським державам.

Соціальна політика в конкретній країні розглядалася за такою схемою:

- передумови формування соціальної політики (географічні, економічні, демографічні, історичні);
- базові соціальні індикатори країни: середня очікувана тривалість життя при народженні; смертність немовлят до одного року; коефіцієнт приросту населення; коефіцієнт фертильності (кількість дітей на одну жінку); відсоток населення, старшого 65 років; відсоток міського населення; рівень захворюваності на ВІЛ/СНІД; індекс людського розвитку; розмір ВВП на душу населення; рівень бідності; коефіцієнт Джині (показник концентрації доходів); рівень безробіття; розмір витрат на медичну сферу та освіту тощо);
- ідеологічні погляди на соціальну політику; вплив міжнародних організацій на визначення пріоритетів у соціальній політиці;
- адміністрування соціальної політики, участь регіональних структур та недержавних організацій;
- соціальні програми (тип їхнього фінансування: за рахунок загальних державних податків чи за рахунок страхових внесків працюючих/роботодавців);
- вибірковість/універсальність соціальної допомоги та соціального обслуговування, ступінь участі держави у їх наданні;
- регулювання трудових відносин та участь профспілок у цьому; ситуація на ринку праці;
- ступінь державного втручання та фінансування політики охорони здоров'я, освіти та житлової політики;
- сприйняття соціальної політики населенням (зокрема, електоральні настрої та поведінка).

Це видання частково народилося з он-лайнної інформації, у ньому чимало посилань на Інтернет, наведено опис корисних веб-сторінок та існуючих баз даних. Звичайно, використано й більш традиційний шлях — ознайомлення з найсучаснішою літературою. Соціальна сфера — не статичне утворення, в ній постійно відбуваються зміни, а отже, потрібні свіжі дані, показники, результати досліджень, і саме Інтернет надає доступ до них. То ж ця книжка насамперед для студентів, котрі вивчають порівняльну політику, а також і для тих, хто цікавиться сучасними джерелами інформації.

Збір матеріалів для цієї книжки став можливим частково завдяки **Junior Faculty Development Program**, фінансованій Бюро освітніх та культурних справ Державного Департаменту США, що діє в рамках Закону Фулбрайта-Нейса від 1961 року, та адмініструється ACTRA/ACCELS. Проте погляди, викладені тут, є авторськими й не відображають політику американських організацій, які надали грант для стажування в США.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Chilcote R. H.* Theories of Comparative Politics: The Search for a Paradigm. — Boulder, Colorado: Westview Press, 1981. — P. 7.
2. *Sklair L.* Competing Concepts of Globalization // *Journal of World-Systems Research*. — Vol. V. — 1999. — № 2. — P. 156.
3. *Аннотация курса “Сравнительная социальная политика”*. — <http://www.msses.ru/prev/departments/sociology/annot.html#x16>.
4. Цит. за *Chilcote R. H.* Theories of Comparative Politics: The Search for a Paradigm. — Boulder, Colorado: Westview Press, 1981. — P. 19.
5. *Lockhart Ch.* Protecting the elderly: how culture shapes social policy. University Park, Pa.: Pennsylvania State University Press, 2001. — 274 p.
6. *Семигіна Т. В.* Соціальна політика в Україні // Введення у соціальну роботу / Семигіна Т. В., Грига І. М. та ін. — К.: Фенікс, 2001. — С. 79.
7. *Kennett P.* Comparative social policy. — Buckingham, Philadelphia: Open University Press, 2001. — 176 p.
8. *Kleinman M.* A European welfare state? A European Union social policy in context. — Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave, 2000. — 246 p.
9. *Amin A., Cameron A. and Hudson R.* Placing the social economy. — London, New York: Routledge, 2002. — 147 p.
10. *The World Factbook* 2001. — <http://www.odci.gov/cia/publications/factbook>.
11. *Yeates N.* Globalization and social policy. — London: Thousand Oaks, California: Sage, 2001. — 195 p.
12. *Social Security in the Global Village* / ed. by Sigg R., Behrend C. New Brunswick and London: Transaction Publishers, 2002. — 392 p.
13. *Carrots, sticks, and ethnic conflict: rethinking development assistance* / eds. M. J. Esman and R. J. Herring. — Ann Arbor: University of Michigan press, 2001. — 264 p.
14. *Chilcote R. H.* Ibid — P. 20.
15. *Загальна оцінка країни 2001*. — К.: Представництво ООН в Україні, 2002. — 50 с.
16. *Комерційна версія програми “Метааналіз”*. — <http://www.meta-analysis.com>.
17. *Schwarzer R.* Computer Programs for Meta-Analysis. — http://www.fu-berlin.de/gesund/gesu_engl/meta_e.htm.

18. *Веб-сторінка* Всесвітньої організації охорони здоров'я (розділ "Publications"). — <http://www.who.int>.
19. *Human Development Report: Deepening democracy in a fragmented world*. — New York: Oxford University Press, 2002. — 277 p.
20. *Leichter H. Comparative Public Policy: Problems and Prospects // Comparative Politics in the Post-Behavioral Era / ed. by Cantori L. J., Ziegler A. H., Jr.* — Boulder Colorado: Lynne Rienner Publishers, 1988. — P. 347.

Корисні веб-сторінки

Open Directory project <http://dmoz.org/>

Англomовна веб-сторінка пропонує каталог різних сайтів і містить зручну систему пошуку інформації як за країнами, так і за темами. Користування інформацією безкоштовне. Сторінка містить розділ "Порівняльна політика" (http://dmoz.org/Science/Social_Sciences/Political_Science/Comparative_Politics/), в якій представлено різні галузі політичної науки та різнопланові матеріали, зокрема щодо перехідних країн, політичних інститутів, етнічних конфліктів та ін.

Google (пошуковий сервер) <http://www.google.com>

Цей сайт вважають найкращим пошуковим сервером світу. Він працює тією мовою, яку ви для нього оберете (українську, англійську, російську, німецьку, іврит тощо) й переглядає понад два мільярда веб-сторінок. За лічені секунди можна безкоштовно отримати надзвичайно багато посилань на веб-сторінки, де містяться ключові слова, введені для пошуку. Тут також можна запросити малюнки, фотографії та здійснити переклад тексту.

All the Web (пошуковий сервер) <http://www.alltheweb.com>

Безкоштовний пошук веб-сторінок, новин, відеоматеріалів, малюнків в Інтернеті. Сторінка англomовна, але можливий пошук українських, російських та інших матеріалів.

Яндекс <http://www.yandex.ru>

Російський сайт, який серед усього іншого — пошти, новин, каталогу — має пошуковий сервер. Зручний для пошуку російськомовної інформації або російських джерел в Інтернеті.

Мета-Україна <http://meta-ukraine.com>

Найвідоміший український пошуковий портал, який дає змогу здійснювати як тематичний, так і регіональний пошук.

Розділ 1

СУЧАСНІ СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ У СВІТІ

1.1. Розуміння соціальних проблем

Проблеми рухають світ, історію, думки людей. Передовсім проблеми соціальні — незадоволення рівнем життя, низькою зарплатнею чи відсутністю засобів до існування через безробіття, поганим житлом, недостатнім чи надто дорогим медичним обслуговуванням, неякісною освітою, незахищеністю в старості тощо. Як стверджує Г. Лейчер, існує універсальне визнання бажаності кращої освіти, здоров'я та безпечнішого життя для всіх, однак немає й ніколи не було загальної згоди щодо засобів досягнення такої мети [1].

Більш того, саме визначення соціальних проблем доволі суперечливе, а відтак цілі й цінності політики, спрямованої на їх пом'якшення, відмінні у різних країнах. Коли говорять про соціальну політику у глобальному вимірі, то найчастіше згадують про бідні країни. Проте, наприклад, одна з найбагатших та найпотужніших країн світу — США, котра надає допомогу багатьом іншим країнам, не позбавлена власних проблем. Серед них називають такі:

- кожен восьмий американець бідний;
- зростає кількість звернень за терміновою допомогою в харчуванні та притулку;
- рекордно високою є нерівність (розрив між бідними та багатими);
- 43 мільйони американців не мають медичної страховки;
- 2 мільйони американців перебувають в ув'язненні;
- щодня в середньому 135 тисяч дітей приносять до школи вогнепальну зброю;
- США посідає перше місце в світі за споживанням кокаїну та героїну;

- щорічно 5 тисяч дітей гинуть від рук своїх батьків, а 30 тисяч стають інвалідами внаслідок знущання та занедбання;
- США, де мешкає 5 відсотків від всього населення світу, використовує чверть світових ресурсів і робить найбільший “внесок” у світове потепління через надмірне використання нафтопродуктів [2].

Щоб мати якесь мірило для оцінювання світової ситуації в соціальній сфері та заходів урядів щодо їхнього розв’язання, зупинимось на сприйнятті **соціальних проблем** соціологами, котрі розуміють під ними:

- умови в суспільстві (такі як бідність та інституціоналізований рацизм), які спричиняють матеріальні та душевні страждання певної частини населення;
- соціокультурні явища, які перешкоджають значній частині членів суспільства розвивати та використовувати сповна власний потенціал;
- невідповідність між тим, що проголошує держава (рівні можливості, справедливість тощо), й реальними умовами, в яких живе багато громадян країни;
- погіршення середовища, де живуть люди, через забруднення та нерівноцінне використання природних ресурсів [3].

Всі ці соціальні проблеми вважаються такими, що порушують норми та цінності суспільства. І хоча такі труднощі й перешкоди інколи розглядають та оцінюють як проблему самої людини (наприклад, звинувачують бідних у тому, що вони, мовляв, лінуються заробляти), проте досить часто провину за скрутне становище певного сегменту населення несе на собі система, оскільки вона не забезпечила адекватних програм для запобігання бідності й допомоги вразливим групам. Істина, як завжди, перебуває між двома крайнощами — звинуваченнями особи й звинуваченнями системи. Адже зрештою систему формують люди й вони впливають на неї. Для розв’язання соціальних проблем не існує технічних рішень, це — відповідальність тих людей, котрі взяли на себе зобов’язання керувати певними процесами на тому чи іншому щаблі.

Якщо ж дотримуватися лише суб’єктивного погляду на соціальні проблеми, то як можна пояснити, чому в сучасному світі:

- п’ята частина населення Землі (1,2 мільярда людей) живе менше, ніж на один долар у день, що вважається рівнем абсолютної бідності [4];

- половина населення Землі змушена задовольнятися менше, ніж двома доларами на добу, що за визначенням Світового банку є рівнем бідності [5];
- найзаможніші 20 відсотків населення Землі мешкають у найбагатших країнах, на які припадає 86 відсотків світового ВВП, 82 відсотки експортних ринків, 68 відсотків усіх прямих іноземних інвестицій, 74 відсотки усіх телефонних ліній, — тоді як на 20 найбідніших відсотків населення Землі припадає 1,5 відсотки світового ВВП;
- 88 відсотків користувачів Інтернету живуть в індустріалізованих країнах, а 0,3 — у найбідніших;
- середній прибуток мешканців найбагатших 20 країн у 37 разів перевищує середній прибуток громадян 20 найбідніших, і цей розрив збільшився вдвічі впродовж останніх 40 років [6];
- щодня 40 тисяч дітей вмирають від недоїдання та хвороб [7];
- із 3 мільярдів світової робочої сили — 750 мільйонів і 1 мільярд працюють відповідно у неформальному секторі та підсобному сільському господарстві країн, що розвиваються [8].

Така невтішна статистика й ситуація погіршуються останніми роками через економічні кризи, загострення політичного протистояння в світі та погіршення здоров'я населення.

1.2. Оцінювання соціальних проблем

Варто зауважити, що науковці віддавна прагнуть об'єктивно оцінювати соціальну ситуацію та соціальні проблеми, інколи й урозріз із офіційним, політичним дискурсом щодо цієї теми. Так, у 70-ті роки ХХ століття двоє американських учених — М. та М.-Л. Мірінгофф запропонували використовувати щорічний показник — **“Індекс соціального здоров'я”**, який включає вимірювання стану розв'язання 16 ключових соціальних проблем. При розрахунку цього показника до уваги беруть, зокрема рівень безробіття, відсоток дітей, які зростають у бідності, середній тижневий заробіток, рівень знущання над дітьми, забезпеченість медичними страхуванням [9]. Запропонована система оцінювання була орієнтована передовсім на визначення й порівняння ситуації в різних місцевостях США, але сам підхід до вивчення соціального становища є досить цікавим, бо він враховує значно більше детермінант соціального благополуччя, аніж зайнятість та прибуток.

Найвідомішим показником, який часто використовують у соціальній політиці, є **Індекс людського розвитку (ІЛР)**, який розраховують, виходячи з очікуваної тривалості життя при народженні, рівня освіти та розміру реального ВВП на душу населення (у табл. 1.1 наведено рейтинг країн за 2002 рік, а у таблиці 2.2 — порівняння між країнами, що належать до різних регіонів або мають різний економічний розвиток). Згідно з оцінками ООН, 2002 року перше місце в світі за цим індексом посіла Норвегія (2000 року на першому місці була Канада), а останнє — Сьєра-Леоне. Україна опинилася на 80-му місці із 173 (2000 року вона була на 78) [10; 11]. ООН, роблячи оцінку країни, нині зважає й на такі аспекти людського розвитку України, як подолання бідності, соціальне забезпечення, управління, збереження та охорона довкілля, подолання ВІЛ/СНІДу [12].

Таблиця 1.1

Рейтинг країн за індексом людського розвитку (ІЛР)

Країни, що мають високий людський розвиток (high human development)

1. Норвегія	19. Нова Зеландія	37. Польща
2. Швеція	20. Італія	38. Чилі
3. Канада	21. Іспанія	39. Бахрейн
4. Бельгія	22. Ізраїль	40. Уругвай
5. Австралія	23. Гонконг	41. Багами
6. США	24. Греція	42. Естонія
7. Ісландія	25. Сінгапур	43. Коста-Ріка
8. Нідерланди	26. Кіпр	44. Сент-Кітс і Невіс
9. Японія	27. Корея	45. Кувейт
10. Фінляндія	28. Португалія	46. Об'єднані Арабські Емірати
11. Швейцарія	29. Словенія	47. Сейшели
12. Франція	30. Мальта	48. Хорватія
13. Великобританія	31. Барбадос	49. Литва
14. Данія	32. Бруней	50. Тринідад і Тобаго
15. Австрія	33. Чехія	51. Катар
16. Люксембург	34. Аргентина	52. Ангіґа та Барбуда
17. Німеччина	35. Угорщина	53. Латвія
18. Ірландія	36. Словаччина	

Країни, що мають середній людський розвиток (medium human development)

1. Мексика	29. Перу	57. Індонезія
2. Куба	30. Гренада	58. Екваторіальна Гвінея
3. Беларусь	31. Мальдіви	59. Таджикистан
4. Панама	32. Туреччина	60. Монголія
5. Беліз	33. Ямайка	61. Болівія
6. Малайзія	34. Туркменістан	62. Єгипет
7. Російська Федерація	35. Азербайджан	63. Гондурас
8. Домінікана	36. Шрі-Ланка	64. Габон
9. Болгарія	37. Парагвай	65. Нікарагуа
10. Румунія	38. Сент-Вінсент та Гренадіни	66. Сан-Томе та Принсіпі
11. Лівія	39. Албанія	67. Гватемала
12. Македонія	40. Еквадор	68. Соломонові острови
13. Сент-Люсія	41. Домініканська Республіка	69. Намібія
14. Маврикій	42. Узбекистан	70. Марокко
15. Колумбія	43. Китай	71. Індія
16. Венесуела	44. Туніс	72. Свaziленд
17. Таїланд	45. Іранська Ісламська Республіка	73. Ботсвана
18. Саудівська Аравія	46. Йордан	74. М'янма (Бірма)
19. Фіджі	47. Острови Зеленого Мису	75. Зімбабве
20. Бразилія	48. Західна Самоа	76. Гана
21. Суринам	49. Киргизстан	77. Камбоджа
22. Ліван	50. Гайана	78. Вануату
23. Вірменія	51. Сальвадор	79. Лесото
24. Філіппіни	52. Республіка Молдова	80. Папуа — Нова Гвінея
25. Оман	53. Алжир	81. Кенія
26. Казахстан	54. Південна Африка	82. Камерун
27. Україна	55. Сирійська Арабська Республіка	83. Конго
28. Грузія	56. В'єтнам	84. Коморські острови

Країни, що мають низький людський розвиток (low human development)

1. Пакистан	13. Уганда	25. Руанда
2. Судан	14. Танзанія	26. Малаві
3. Бутан	15. Мавританія	27. Малі
4. Того	16. Замбія	28. Центральнаафриканська Республіка
5. Непал	17. Сенегал	29. Чад
6. Лаос	18. Конго	30. Гвінея-Бессау
7. Ємен	19. Кот-д'Івуар	31. Ефіопія
8. Бангладеш	20. Еритрея	32. Буркіна Фасо
9. Гаїті	21. Бенін	33. Мозамбік
10. Мадагаскар	22. Гвінея	34. Бурунді
11. Нігерія	23. Гамбія	35. Нігер
12. Джибуті	24. Ангола	36. Сьєрра-Леоне

Джерело: Звіт з людського розвитку ООН 2002 [13].

1.3. Загальний погляд на міжнародний контекст

Соціально-економічні тенденції

Важливою соціально-економічною тенденцією останніх десятиріч стало *поглиблення взаємозалежності економічних ринків*. Прикметною ознакою цього є навіть не активна діяльність транснаціональних компаній (хоча їх вплив досить вагомий) чи надпотужність Всесвітньої організації торгівлі (ВТО), а криза в Японії. Фінансовий “обвал” та рецесія економіки у найсхіднішій країні світу, які тривають уже кілька років, боляче вдарили по світовому ринку в цілому й багатьох країнах зокрема. Серед усіх інших наслідків кризи — знецінення фінансових ресурсів деяких фондів соціального страхування, посилення безробіття. Фінансову та політичну кризу в Японії підсилює певний спад в американській економіці. Соціальні наслідки має й неуспіх так званої “електронної торгівлі” (e-commerce).

Здійснення такого економічного експерименту, як введення в обіг єдиної європейської валюти, порушило низку проблем, пов’язаних із регулюванням оплати праці, податків (які становлять джерело фінансування соціальних програм у багатьох країнах), уніфікацією систем пенсійного, медичного та інших видів соціального страхування, універсалізацією соціальних стандартів тощо. Цілком вірогідно, що в разі успіху надзвичайного монетарного заходу може відбутися поступова конвергенція систем соціального забезпечення європейських країн чи принаймні значної частини базових соціальних програм.

Наслідки швидкого руху капіталу та *лібералізації торгівлі*, а відтак виникнення так званого “міжнародного” або “глобалізованого” виробництва (globalized production) прихильники та опоненти глобалізації оцінюють по-різному (на цьому докладніше зупинимося в підсумковому розділі). Проте ніхто не заперечує очевидного: глобалізація кинула виклик існуючим системам різних країн, зокрема, системам оплати праці, зайнятості, соціального страхування, захисту працівників, надання соціальних послуг. Наприклад, технології, які зробили зі світу спільний ринок, призвели до структурних змін в економіці як у більш, так і менш розвинутих країнах, до появи так званих віртуальних робочих місць, котрі почасти є неформальною зай-

нятістю, до зменшення потреби в кваліфікованій та низькокваліфікованій робочій силі, зниження рівня самозайнятості та зростання довготривалого безробіття [14]. Таким чином *поглиблюється фрагментація ринку праці*.

Хоча й очікувалося, що усунення бар'єрів для торгівлі поживить економічну та соціальну ситуацію багатьох країн, однак така лібералізація призвела до подальшого *поглиблення нерівності між бідними та багатими* країнами. У Звіті ООН з людського розвитку (2002) констатується: “Економічно, політично й технологічно світ ніколи не був настільки вільним — і настільки несправедливим” [15], і це попри безпрецедентне зростання світового багатства [16]. Аграрні країни дедалі більше відстають у розвитку, ілюстрацією чого може бути порівняння індексу людського розвитку для різних груп країн (табл. 1.2). Так, країни із значною частиною ВВП, яка припадає на душу населення, мають також вищу середню очікувану тривалість життя і вищий індекс людського розвитку в цілому.

Таблиця 1.2

Порівняння між групами країн за різними показниками

Група країн	Показники, на підставі яких розраховують індекс людського розвитку			
	Середня очікувана тривалість життя при народженні (роки) 2000 рік	Рівень писемності серед дорослого населення (% від 15 років і старше) 2000 рік	Частка тих, хто навчається в початкових, середніх та третинних навчальних закладах (%) 1999 рік	ВВП на душу населення (еквівалент дол. США) 2000 рік
1	2	3	4	5
Країни, що розвиваються	64,7	73,7	61	3 783
Найменш розвинені країни	51,9	52,8	38	1 216
Арабські держави	66,8	62,0	62	4 793
Східна Азія та Тихоокеанський регіон	69,5	85,9	71	4 290
Латинська Америка та Карибський регіон	70,0	88,3	74	7 234
Південна Азія	62,9	55,6	53	2 404
Субекваторіальна Африка	48,7	61,5	42	1 690

1	2	3	4	5
Центральна й східна Європа разом з СНД	68,6	99,3	77	6 930
ОЕСР*	76,8	—	87	23 569
Найбільш розвинуті члени ОЕСР	78,2	—	94	27 848
Світ	66,9	—	65	7 446
Україна	68,1	99,6	77	3 816

* Організація з економічної безпеки та розвитку

Джерело: Звіт з людського розвитку ООН 2002 [17].

Варто додати, що подальшу поляризацію спостерігають не тільки між країнами, але й між різними соціальними групами в одній країні. Навіть у розвинутих державах залишаються відчутними розбіжності у прибутках залежно від статі, віку, етнічної приналежності. Власне, це стосується не тільки рівня прибутків, але й інших показників якості життя. Смертність темношкірих немовлят в Америці майже вдвічі вища, ніж білошкірих [18], що пояснюють нерівним доступом до медичного обслуговування й харчування, іншими соціальними, економічними та психологічними чинниками [19].

Бідність — доволі небезпечне явище. Вона викликає страждання, а інколи й почуття заздрощів та прагнення змінити соціальну ситуацію у радикальний спосіб — чи то революцією, чи то війною проти сусідів, чи то введенням авторитарного режиму, який також принижує людську гідність, але в інший спосіб. Програми подолання хронічної бідності, які розробляють та впроваджують і національні уряди, і глобальні суб'єкти (наприклад, Програма розвитку ООН або Світовий банк), спрямовані на розв'язання проблеми поглиблення нерівності. Проте у ХХІ століття світ вступив роз'єднаним економічною прірвою.

Соціально-політичні тенденції

Після подій 11 вересня 2001 року світ став іншим — втягнутим у протистояння між Америкою та ісламськими фундаменталістськими угрупованнями. Глобалізація політичного конфлікту та боротьба з тероризмом неминуче позначилися на соціальній сфері. Деякі країни замислилися над переглядом зовнішньої політики та військової стра-

тегії [20], а деякі взяли участь у військових діях в Іраку та підтриманні там порядку. Звичайно, додаткові витрати на озброєння призводять до скорочення фінансування соціальних програм. З іншого боку, в Америці постійно висувають пропозиції щодо необхідності посилення допомоги бідним країнам, які перебувають у скрутній ситуації через тривалі військові конфлікти, несприятливі погодні умови тощо, аби знизити рівень невдоволення людей, зменшити соціальну нестабільність і таким чином запобігти проявам агресії по відношенню до багатших країн.

Окрім такого глобалізованого протистояння, у світі точиться *чимало етнічних/міжетнічних локальних конфліктів*. Досить згадати постійні військові заколоти та громадянські війни в багатьох африканських країнах. Але таке ж відбувається й у Європі (наприклад, у Північній Ірландії, Чечні), Азії (палестино-ізраїльський конфлікт, індійсько-пакистанські зіткнення в Кашемірі), Латинській Америці (наприклад, у Гватемалі громадянська війна тривала 36 років, а військові й далі залишаються при владі). Зрозуміло, що в умовах політичної нестабільності та конфлікту економічний розвиток гальмується, загальний рівень життя падає. У тій же Гватемалі 90 відсотків населення живе за межею бідності; неписьменність, дитяча смертність, недоїдання, злочинність є найвищими в регіоні, а очікувана тривалість життя — найнижчою [21]. В умовах конфліктів ефективність системи соціального захисту втрачається, бо з'являються великі групи людей — жертви війни (поранені, вдови, біженці), які потребують особливої допомоги.

Ще однією особливістю останніх років стала *поява так званих перехідних країн* або країн із перехідною економікою. Під ними мають на увазі країни Східної Європи та колишнього СРСР, в яких відбулися зміни політичні, економічні та соціальні. Світ, який традиційно поділяли на три частини (капіталістичний, соціалістичний і країни третього світу), збагатився ще однією групою — країнами “четвертого світу”, що розпочали рух від планової до ринкової економіки, від комуністичного авторитаризму — до впровадження елементів представницької демократії, від системи пільг, привілеїв та великих стаціонарних закладів соціального обслуговування — до цільової допомоги та страхових накопичувальних фондів. Деякі країни впроваджували нововведення доволі рішуче, до чого їх спонукало й прагнення стати членами Європейського Союзу. Так, Словенія, Чехія,

Угорщина, Словаччина, Польща, Естонія, Литва, Латвія потрапили до переліку країн з високим індексом людського розвитку [22]. Проте в багатьох країнах реформи були або непослідовними, або нерішучими, або їх не було взагалі. Таким чином з'явився цілий прошарок країн із високим рівнем писемності (одним із складових індексу людського розвитку), але низьким рівнем життя, незначним ВВП, тіньовою економікою, соціальною незахищеністю багатьох груп населення. Ці країни є здебільшого “споживачами” міжнародної донорської допомоги, мають високий рівень корумпованості. У деяких із цих країн політичний курс залишається невизначеним, що викликає стурбованість. Особливо цим переймаються європейські політики, котрі остерігаються нестабільності в “європейському домі”.

Варто відзначити й активізацію наднаціональних утворень та організацій. Йдеться про Організацію Об'єднаних Націй (ООН), Європейський Союз (ЄС) та інші структури, які, безумовно, суттєво впливають на встановлення міжнародних соціальних стандартів. Проте далеко не завжди діяльність глобальних суб'єктів оцінюють позитивно. Часто лунають закиди на адресу Світового банку чи Міжнародного валютного фонду, які надають позички країнам лише за певних умов? Що, скажімо, Світовий банк вимагає від урядів забезпечувати тільки мінімальний рівень соціального захисту, а Всесвітня організація торгівлі підштовхує приватизацію медичного та соціального обслуговування [23]. До речі, Всесвітню організацію торгівлі інколи звинувачують у тому, що вона “представляє упереджені та вузькі інтереси світової правлячої корпоративної еліти”, оскільки ця організація фактично не турбується про умови праці людей, стандарти мінімальної зарплатні, право на організацію профспілок, захист навколишнього середовища тощо [24]. Отже, активну діяльність глобальних суб'єктів оцінюють неоднозначно, хоча до сучасних тенденцій, без сумніву, можна віднести міжнародну співпрацю у встановленні пріоритетів соціальної політики, світових стандартів праці, здоров'я, соціальних стандартів, створенні атмосфери, що сприяє соціально відповідальним інвестиціям, а також у моніторингу реалізації соціальної політики.

Отже, розглядаючи соціальну політику в конкретній країні, потрібно уважно придивитися до політичного й ідеологічного контексту, який детермінує спрямування та розмах державних соціальних програм.

Соціально-демографічні тенденції

Соціальна політика призначена задовольняти потреби людей, — а їх стає на Землі все більше й більше. Згідно з даними ООН, 2005 року населення планети сягне 9,3 мільярдів [26], і це становитиме дуже важливу проблему, особливо якщо зважити, що понад 90 відсотків зростання населення припадає на менш розвинуті країни, де і так панують бідність, голод та інфекційні захворювання. Скажімо, в 1950-х роках населення Африки становило половину населення Європи, 1985 року воно було однаковим, а 2025 року очікується, що воно буде вчетверо більшим, аніж населення Європи [27]. У табл. 1.3 подано дані щодо зростання населення у найбідніших та найбагатших країнах світу.

Таблиця 1.3

Демографічна ситуація в найбагатших та найбідніших країнах, 2001 рік

	ВВП на душу населення (дол. США)	Чисельність населення, середина 2001 р. (мільйони)	Прогноз чисельності населення (мільйони)		Рівень дитячої смертності	Загальний коефіцієнт фертильності
			2025 р.	2050 р.		
1	2	3	4	5	6	7
Світ	6 650	6 137	7 818	9 036	56	2,8
Більш розвинуті країни	20 520	1 193	1 248	1 242	8	1,6
Менш розвинуті країни	3 300	4 944	6 570	7 794	61	3,2
10 найбагатших країн						
Люксембург	41 230	0,4	0,6	0,6	4,7	1,7
США	31 910	284,5	346,0	413,5	7,1	2,1
Швейцарія	28 760	7,2	7,6	7,4	4,6	1,5
Норвегія	28 140	4,5	5,0	5,2	3,9	1,8
Ісландія	27 210	0,3	0,3	0,3	2,4	2,0
Бельгія	25 710	10,3	10,3	10,0	5,3	1,6
Данія	25 600	5,4	5,8	6,2	4,2	1,7
Канада	25 440	31,0	36,0	36,6	5,5	1,4
Японія	25 170	127,1	120,9	100,5	3,4	1,3
Австралія	24 600	8,1	8,3	8,2	4,8	1,3

1	2	3	4	5	6	7
10 найбідніших країн						
Нігерія	770	126,6	204,5	303,6	75,0	5,8
Нігер	740	10,4	18,8	28,5	123,0	7,5
Малі	740	11,0	21,6	36,4	123,0	7,0
Гвінея-Бессау	630	1,2	2,2	3,3	131,0	5,8
Ефіопія	620	65,4	117,6	172,7	97,0	5,9
Бурунді	570	6,2	10,5	16,1	75,0	6,5
Малаві	570	10,5	17,1	22,2	104,0	6,4
Конго	540	3,1	6,3	10,7	105,0	6,3
Танзанія	500	36,2	59,8	88,3	99,0	5,6
Сьєра-Леоне	400	5,4	9,9	15,7	153,0	6,3

Джерело: Population Reference Bureau [28].

Як видно з таблиці, існує кореляція між бідністю та високим коефіцієнтом фертильності (кількістю дітей, які народжує в середньому одна жінка). Африканські країни мають найнижчі показники ВВП на душу населення й найвищий коефіцієнт фертильності (в середньому 5,6), тоді як ситуація, наприклад, у Західній Європі є протилежною: середній коефіцієнт фертильності дорівнює 1,5, а ВВП на душу населення є вищим майже у 15 разів.

Хоча африканським країнам властивий високий рівень смертності немовлят, а також високий рівень захворюваності на СНІД (мова про це йти не далі), проте ці країни продовжують бути лідерами у прогнозах щодо зростання чисельності населення. Загалом, найбільше зростання населення прогнозують у таких країнах, як Ангола, Конго, Ірак, Нігер, Уганда, Ємен, а також на Палестинській території. Серед індустріалізованих країн найбільше зростання населення відбуватиметься в США завдяки відносно високому коефіцієнту фертильності (2,1 дитини на одну жінку) та міграції. Варто згадати, що найбільших втрат населення у період до 2025 зазнаватимуть Ботсвана (де майже 40 відсотків населення інфіковані ВІЛ/СНІД), Болгарія, Естонія, Японія, Росія, Південна Африка та Україна [29].

У той час, коли в найбідніших країнах відбувається стрімке зростання чисельності населення, а це ще більше погіршує соціально-економічну ситуацію у них, в індустріалізованих країнах спостерігають феномен *“постаріння” суспільства*, а інколи навіть і від’ємний показник приросту населення (див. таблицю 1.4, де представлені деякі країни, зокрема ті, що аналізуватимуться далі). Загалом, у розвинутих країнах люди похилого віку становлять 14 відсотків від усього населення, а до 2025 року їхня кількість має зрости до 25 відсотків.

Таблиця 1.4

Демографічні тенденції в окремих країнах

ЛПР	Країна	Загальна чисельність населення (мільйони)			Щорічне зростання населення (%)		Населення до 15 років (% від усього)		Населення старше за 65 років (% від усього)		Загальний коефіцієнт фертильності (на одну жінку)	
		1975	2000	2015*	1975–2000	2000–2015*	2000	2015*	2000	2015*	2000	2015*
Країни із високим людським розвитком												
2	Швеція	8,2	8,8	8,6	0,3	–0,2	18,2	12,4	17,4	22,3	1,9	1,5
6	США	220,2	283,2	321,2	1,0	0,8	21,7	18,7	12,3	14,4	2,0	2,0
9	Японія	111,5	127,1	127,5	0,5	(,)	14,7	13,3	17,2	25,8	2,1	1,4
13	Великобританія	56,2	59,4	60,6	0,2	0,1	19,0	15,1	15,8	18,9	2,0	1,7
17	Німеччина	78,7	82,0	80,7	0,2	–0,1	15,5	12,1	16,4	21,0	1,6	1,3
19	Нова Зеландія	3,1	3,8	4,1	0,8	0,6	23,0	18,8	11,7	14,5	2,8	2,0
22	Ізраїль	3,4	6,0	7,7	2,3	1,6	28,3	24,3	9,9	11,5	3,8	2,9
28	Португалія	9,1	10,0	10,0	0,4	(,)	16,7	15,3	15,6	18,0	2,7	1,5
49	Литва	3,3	3,7	3,5	0,5	–0,3	19,5	13,0	13,4	16,6	2,3	1,4
Країни із середнім людським розвитком												
54	Мексика	59,1	98,9	119,2	2,1	1,2	33,1	26,3	4,7	6,8	6,5	2,8
60	Російська Федерація	134,2	145,5	133,3	0,3	–0,6	18,0	13,6	12,5	13,8	2,0	1,2
73	Бразилія	108,1	170,4	201,4	1,8	1,1	28,8	24,3	5,1	7,3	4,7	2,3
80	Україна	49,0	49,6	43,3	(,)	–0,9	17,8	12,8	13,8	15,7	2,2	1,3
96	Китай	927,8	1 275,1	1 410,2	1,3	0,7	24,8	19,4	6,9	9,3	4,9	1,8
124	Індія	620,7	1 008,9	1 230,5	1,9	1,3	33,5	26,9	5,0	6,4	5,4	3,3
Країни із низьким людським розвитком												
148	Нігерія	54,9	113,9	165,3	2,9	2,5	45,1	41,4	3,0	3,3	6,9	5,9

* Прогноз

Джерело: Звіт з людського розвитку ООН 2002 [30].

Зважаючи на збільшення в суспільстві частки людей похилого віку, які живуть усе довше й довше та потребують відповідного медичного і соціального догляду, а також на те, що у 2005-2010 роках на пенсію виходитиме покоління “буму народжуваності”, такі тенденції ставлять під загрозу існуючу систему пенсійного, соціального та медичного забезпечення розвинутих країн. Скажімо, витрати на медичне обслуговування американця старшого 65 років учетверо вищі, аніж витрати на молодшого співвітчизника [31]. За прогнозами, до 2030 року чисельність людей старших від 65 років (пенсійний вік і для чоловіків, і для жінок в Америці) має зрости у цій країні вдвічі [32]. Оскільки в США медичне обслуговування людей похилого віку здійснюють за державний кошт (тобто фактично за податки), це призведе або до посилення податкового навантаження на працюючих, або до введення персоналізованих пенсійних медичних накопичувальних рахунків, або з’явиться обмеження доступу до безкоштовного медичного обслуговування цієї групи населення, або підвищення віку виходу на пенсію (такі альтернативи обговорювали під час курсу із “Політики охорони здоров’я” американські студенти магістерської програми з менеджменту, котрі самі є керівниками медичних закладів). Чимало держав, знаючи про соціально-демографічну тенденцію “постаріння” населення, прагнуть знайти адекватне її вирішення.

Якщо уважно поглянути на табл. 1.4, то можна побачити, що менш розвинуті країни мають незначну частку людей похилого віку. Хронічне недоїдання та бідність погіршують фізичний стан і спричиняють коротку тривалість життя. В багатьох африканських країнах люди потерпають від інфекційних захворювань — діареї, туберкульозу, малярії, холери тощо. Окрім того, в останні два десятиліття на соціально-демографічну ситуацію в світі суттєво впливає *поширення ВІЛ/СНІДу*, яким інфіковано нині понад 40 мільйонів осіб. При цьому 70 відсотків ВІЛ-інфікованих мешкає в африканських країнах, де СНІД поступово стає основною причиною смерті (табл. 1.5).

Світова пандемія нового захворювання кинула виклик людству: лікування є неефективним, дорогим і недоступним для більшості хворих, в Африці та й в усьому світі зростає кількість сиріт (на кінець 2001 року їх було понад 14 мільйонів [34]), чії батьки померли від СНІДу, в світі все більше народжується дітей із ВІЛ-інфекцією, отриманою від матері. СНІД має також соціально-економічні наслідки, бо він забирає робочу силу у роботодавців, фахівців у громади, годувальників у родин. Він призводить до численних порушень прав

Розподіл випадків ВІЛ/СНІДу в світі (на кінець 2001 року)

Регіон	Кількість людей із ВІЛ/СНІД
Субекваторіальна Африка	28 500 000
Південна та Південно Східна Азія	5 600 000
Латинська Америка та Карибський регіон	1 920 000
Східна Азія та Тихоокеанський регіон	1 000 000
Східна Європа та Центральна Азія	1 000 000
Північна Америка	950 000
Західна Європа	550 000
Північна Америка та Близький Схід	500 000
Австралія та Нова Зеландія	15 000
У всьому світі	40 000 000
Із них дітей	3 000 000

Джерело: Доповідь ЮНЕЙДС 2002 року [33].

людини — відмови в медичному обслуговуванні, порушення права на конфіденційність, дискримінації в питаннях зайнятості та житла тощо, а відтак — до зниження якості життя громадян.

Людство ще не знайшло засобів подолання ВІЛ/СНІДу, а тим часом щодня майже 14 тисяч людей (12 тисяч дорослих і 2 тисячі дітей) стають ВІЛ-інфікованими [35]. Таким чином ВІЛ/СНІД перетворився із проблеми медичної на соціальну, демографічну та економічну.

Важливою соціально-демографічною тенденцією, яка має економічні, політичні та культурні наслідки, є посилення міграції населення. Переміщення людей відбувається як із сільської місцевості до міст та мегаполісів (урбанізація), так і між країнами.

Прикладом *швидкої урбанізації* країни є Португалія, де 1975 року було лише 27,7 відсотка міського населення, 2000 року його становило вже 64,4, а 2015 — очікують 77,5 відсотка [36]. А от у Лагосі, колишній столиці Нігерії, 1950 року налічували 290 тисяч населення, а 2015 року — понад 23 мільйони, причому зростання з 2000 до 2015 року перевищуватиме 10 мільйонів [37]! У таблиці 1.6 представлено розподіл населення за місцем проживання в різних країнах та очікувані прогнози щодо зростання чисельності міського населення практично у всіх регіонах.

Таблиця 1.6

Урбанізація населення в різних країнах світу

Групи країн	Щорічне зростання населення (%)		Міське населення (% від усього)		
	1975–2000	2000–2015*	1975	2000	2015*
Країни, що розвиваються	1,9	1,4	26,1	40,0	48,5
Наменш розвинуті країни	2,6	2,4	14,6	25,7	34,5
Арабські держави	2,7	2,0	40,3	52,8	59,0
Східна Азія та Тихоокеанський регіон	1,5	0,8	19,7	37,7	50,1
Латинська Америка та Карибський регіон	1,9	1,3	61,4	75,4	80,5
Південна Азія	2,1	1,5	21,4	29,4	35,0
Субекваторіальна Африка	2,8	2,4	20,9	33,9	42,7
Центральна й східна Європа разом з СНД	0,5	-0,2	57,7	63,4	64,8
ОЕСР	0,8	0,5	70,4	76,9	80,4
Найбільш розвинуті члени ОЕСР	0,6	0,3	74,9	78,7	81,9
Світ	1,6	1,2	37,9	47,2	53,7
Україна	(,)	-0,9	58,3	67,9	70,4

* Прогноз

Джерело: Звіт з людського розвитку ООН 2002 [38].

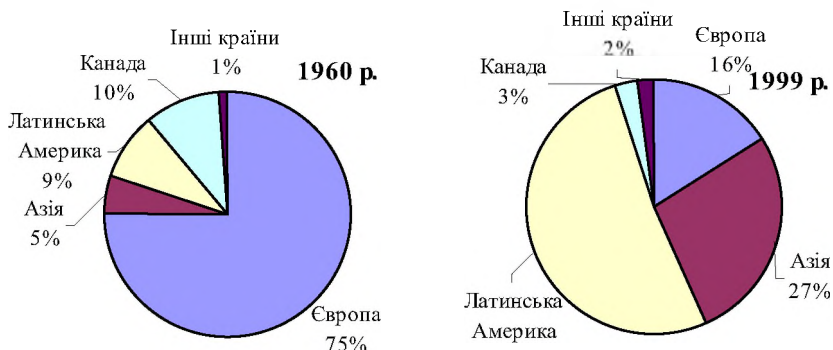
Зростання міст часто супроводжує перенесення сільської бідності в міські умови — безробіття, погані житлові та санітарні умови, погіршення криміногенної ситуації. Подібне спостерігається із *зовнішньою міграцією*: люди опиняються у новій країні інколи в гірших умовах, аніж її постійні мешканці, змушені погоджуватися на низькооплачувану роботу, що поглиблює соціальну нерівність у суспільстві.

160 мільйонів людей живе у світі поза країною свого народження чи громадянства. Щороку п'ять країн офіційно запрошує до себе майже 1,2 мільйона мігрантів: США — 800 тисяч, Канада — 200 тисяч, Австралія — 75 тисяч, Ізраїль — 65 тисяч, Нова Зеландія — 35 тисяч. Проте кількість людей, котрі перетинають кордони та облаштовуються в іншій країні, щорічно перевищує 3 мільйони [39]. Через

військові конфлікти у світі зростає кількість біженців та прохачів притулку, під мандатом Верховного Комісара ООН у справах біженців на 1 січня 2002 року перебувало майже 20 мільйонів людей, з них 8 — в Азії, по 4 мільйони — в Європі та Африці [40].

Хоча більшість розвинутих країн, особливо європейських, хотіли б обмежити міграційні процеси, але насправді не можуть собі цього дозволити: скорочення рівня народжуваності та старіння населення викликає нестачу робочих рук. З іншого боку, зростання чисельності населення в бідних країнах призводить до його відтоку в інші регіони.

Доволі показовою є статистика щодо США, де нині кожен десятий громадянин народився поза межами країни (див. рис. 1.1): якщо 1960 року 75 відсотків мігрантів становили вихідці з Європи, то 1999 року більше половини мігрантів народилися в Латинській Америці та Азії, що цілком корелюється з високими показниками народжуваності в менш розвинутих країнах. Це населення є менш захищеним, наприклад, майже половина із тих, хто не має медичної страховки, — це мігранти, хоча вони складають лише трохи більше 10 відсотків населення. За даними перепису 2000 року, 19,5 мільйонів, старших п'яти років, не говорять англійською (приблизно 8 відсотків від усього населення цієї вікової групи [41]. Окрім цього, в Америці мешкає від 6 до 11 мільйонів нелегальних мігрантів, 60 відсотків із яких становлять вихідці з Латинської Америки [42]. Свідченням цього на побутовому рівні є повсюдні вивіски та оголошення іспанською мовою, поширення латиноамериканської культури, популярність універси-

Джерело: Population Reference Bureau, 2001 [43].

Рис. 1.1. Динаміка складу населення США, яке народилося за межами країни

тетьських курсів іспанської мови, особливо серед майбутніх медичних та соціальних працівників, а також поліцейських. В цілому це свідчить про зростання соціальних проблем та необхідність взяття до уваги нового етнічного складу населення США.

Частим явищем у сучасному світі стає добровільна *нелегальна міграція*, а також торгівля людьми, тобто вимушена міграція. Серед найпоширеніших форм експлуатації — примусове залучення жертв до секс-індустрії, хатнього чи промислового рабства, жебрацтва, військових чи кримінальних нападів [44]. Хоча не існує достатньо достовірної статистики щодо торгівлі людьми, однак дослідження, проведене Міжнародною організацією міграції, підтверджує, що в Нідерландах, Італії, Німеччині та Бельгії почастішали випадки торгівлі жінками, зокрема, примусове розміщення дівчат із Східної Європи та Нігерії в європейських борделях [45].

Безумовно, різнопланові демографічні тенденції — зростання народжуваності в малорозвинутих країнах та одночасна інфікованість значної кількості дорослого населення в цих країнах ВІЛ/СНІДом, старіння населення в індустріалізованих країнах, урбанізація життя та міграція визначають пріоритети соціальної політики як окремих країн, так і світу в цілому.

Соціокультурні тенденції

Культурні традиції країни визначають як політичний контекст та порядок ухвалення політичних рішень, так і пріоритети в реалізації соціальних програм або відмову від певних напрямів соціальної політики. Досить згадати про ставлення в католицьких країнах до програм планування сім'ї, а в мусульманських — до політики гендерної рівності.

Якщо поглянути на загальний соціокультурний контекст, то можна відзначити, що характерною особливістю сучасного світу є так звана *дифузія* (запозичення, засвоєння елементів іншої культури) та *створення єдиного, до певної міри уніфікованого простору, зокрема комунікативного*. Разом із тим ці тенденції не беззаперечні, оскільки нині спостерігається протистояння по лінії “глобалізм” — “регіоналізм” — “націоналізм”.

Глобалізація, крім усього іншого, часто асоціюють із поширенням англійської мови та “вестернізацією” — насадженням американського стилю. Культурна критика глобалізації лунає як на регіональному рівні (наприклад, від арабських країн чи антиглобалі-

стського європейського молодіжного руху), так і від держав, які на-полегливо відстоюють свої традиції та мову, як-от Франція. Символом глобалізації стали “Мак-Дональдзи”, ресторани так званої “швидкої їжі” (а традиції харчування, до речі, вважають однією з ознак культури), які перетворилися на зручний і зорово виграваний об’єкт для акцій глобалістів. Проте спостерігається поширення й інших національних культур, наприклад, у багатьох країнах світу працює безліч китайських ресторанів та продаються товари невисокої якості, вироблені у Китаї.

Отже, відбувається не стільки “американізація” світу, скільки культурна дифузія, взаємопроникнення культур. Зі зростанням міграції чимало моноетнічних країн набуває розмаїття та багатокультурності, на що мають зважати ті, від кого залежить вироблення та реалізація соціальних програм, оскільки різні культури мають різні традиції соціального забезпечення та різні очікування.

Завдяки появі нових незалежних держав паралельно з уніфікацією спостерігається й таке явище, як *розвиток нових способів ідентифікації* оточуючих, реагування на них, на суспільні процеси. Так, говорячи узагальнено про цей процес, Б. Дікон, М. Халс, П. Станс користуються терміном “етнізований націоналізм”. Вони вважають, що “розвиток і становлення етнічної самоідентифікації в посткомуністичних країнах Центральної та Східної Європи і країнах колишнього Радянського Союзу відіграє вирішальну роль у поглядах громадян, в їхньому сприйнятті політичних, громадянських і соціальних прав. Визнання етносвідомості як могутнього лейтмотиву побудови національного суверенітету є найпотужнішим викликом уявленням про світову регуляцію і побудову управління за принципами прав людини” [46].

Сьогодні процес розвитку та видозмін людських спільнот у всьому світі має набагато ширший спектр прояв, ніж це було навіть півстоліття тому. Етнічна самоідентифікація людей і груп часто доповнюється і навіть замінюється політико-ідеологічною, субкультуро-стильовою, суспільно-класовою самоідентифікацією. Все це відбувається на тлі *розвитку масової культури*, яка є значною мірою деетнізованою та уніфікованою, вона структурується не національними, а економічними та ідеологічними процесами, несе у собі заряд деетноціалізації, зміни моральних цінностей та психологічних установок.

Нарешті, зміна цінностей властива всьому світові, тобто вона є загальнолюдською, глобальною. Зокрема, О. Тоффлер у своєму філософському бестселері “Третя хвиля” стверджує: “Сьогодні раптова зміна основних соціальних принципів, плутанина ролей, відмінностей у суспільному становищі та ліній поведінки влади, занурення в бліп-культуру (blip-culture) і зверх усього того розвал великої системи мислення, виробничої сфери реальності зруйнували образ світу більшості з нас, що зберігався у наших головах. Як наслідок, більшість людей, оглядаючи світ навколо себе, бачить сьогодні тільки хаос. Вони потерпають від почуття особистого безсилля і довколишнього безглуздя” [47]. Такі нові психологічні установки, підвищена стресовість і невдоволення своїм становищем не можуть залишатися поза увагою соціальних працівників.

Серед інших різнопланових змін у *стилі та способі життя* варто відзначити:

- поширення ідей консьюмеризму (посилення користолюбних настроїв та творення суспільства споживання не в останню чергу завдяки потужній телерекламі, спрямованій на формування певних споживацьких стереотипів та міфологем);
- зменшення розмірів нуклеарної родини;
- зменшення, передовсім в індустріалізованих країнах, цінності сімейного життя (зростання кількості розлучень, повторних шлюбів, самотніх матерів, родин із одним батьком, гомосексуальних родин тощо);
- боротьба з дискримінацією та пригніченням як на загальному, так і на побутовому рівні (наприклад, за гендерну рівність);
- поширення наркотиків (залежність від психоактивних речовин призводить своєю чергою не тільки до підвищення рівня криміналізації та збільшення ризику захворювання на ВІЛ/СНІД, але й до появи певної субкультури з іншими виміром духовних цінностей та психологічними установками);
- технологізація побуту, зменшення часу, потрібного для ведення домашнього господарства;
- “телезалежність”: проведення значної кількості часу перед телевізором, орієнтація на телевізійні іміджі, а також виникнення побічних ефектів, наприклад, гіподинамії;
- комп’ютеризація, яка спрощує доступ до інформації, забезпечує швидку комунікацію, зокрема, дає можливість для замовлення товарів та послуг, не виходячи з дому.

Кожна із цих тенденцій по-своєму впливає на соціальну політику, визначаючи і її передумови, і нове коло її клієнтів, і методи та засоби впровадження та оцінки.

Отже, сучасному світові властиві різнопланові соціальні проблеми і тенденції. Населення стає дедалі більше, особливо в країнах із низьким рівнем розвитку, тим часом як в індустріалізованих країнах спостерігають постаріння населення. Прірва між бідними та багатими країнами поглиблюється, численні політичні й етнічні конфлікти призводять до погіршення соціальної ситуації, появи мігрантів та біженців. Нові проблеми — пандемія СНІДу, поширення наркотиків, зміни в традиційному стилі та способі життя — викликають посилену увагу тих, від кого залежить прийняття політичних рішень у соціальній політиці.

Для всіх названих у цьому розділі та багатьох іще не названих проблем, які стосуються не однієї особи, а багатьох, не існує технічних рішень, на те вони й “соціальні”, щоб їх розв’язували люди, об’єднані в суспільство.

Запитання та завдання

1. Як визначають індекс людського розвитку? Для чого використовують цей показник?
2. Як чинники, пов’язані з взаємозалежністю економічних ринків різних країн, впливають на соціальну політику?
3. Проаналізуйте сучасні соціально-політичні тенденції у світі.
4. Чи існують спільні демографічні тенденції у різних країнах світу?
5. Охарактеризуйте вплив соціокультурних чинників на соціальну політику.

Теми рефератів

1. Сучасні соціально-демографічні тенденції в світі.
2. Глобальні та регіональні аспекти соціальної політики.
3. Міжнародні організації та соціальна політика.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Leichter H. Comparative Public Policy: Problems and Prospects // Comparative Politics in the Post-Behavioral Era / Ed. by Cantori L.J., Ziegler A. H., Jr. — Boulder Colorado: Lynne Rienner Publishers, 1988. — P. 346.*
2. *Eithzen S. D., Zinn M. B. Social problems. 9th ed. — Boston: Allyn and Bacon. — 2003. — P. 7.*

3. *Eithzen S. D.* Teaching Social Problems: Implication of the Objectivist-Subjectivist Debate // Society for the Study of Social Problems Newsletter. — 1984. — № 16 (Fall). — P. 10–12.
4. *Eithzen S. D., Zinn M.B.* Ibid. — P. 63.
5. *Gergen D.* Bush as Global Steward // US News and World Report. — 2001. — 5 February.
6. *Bulletin on the Eradication of Poverty.* — 2001. — № 7. — P. 3.
7. *Gergen D.* Averting Our Eyes // US News and World Report. — 2000. — 25 September.
8. *2001 Report of the Social World Situation: Introduction and Overview.* — UN, 2001 // Веб-сторінка Організації об'єднаних націй — <<http://www.un.org>>.
9. *Miringoff M., Miringof M.-L.* The Social Health of Nation: how America is really doing. — New York: Oxford University Press, 1999. — 245 p.
10. *Human Development Report: Deepening democracy in a fragmented world.* — New York, Oxford: Oxford University Press, 2002.
11. *Human Development Report.* — New York, Oxford: Oxford University Press, 2000.
12. *Загальна оцінка країни 2001.* — К.: Представництво ООН в Україні, 2002. — 50 с.
13. *Human Development Report, 2002.* — P. 149–152.
14. *2001 Report of the Social World Situation: Introduction and Overview.* — P. 6.
15. *Human Development Report, 2002.* — P. 1.
16. *2001 Report of the Social World Situation.* — P. 11.
17. *Human Development Report, 2002.* — P. 152, 150.
18. *Freund P. S., McGuire M. B.* Health, Illness and the Social Body: A Critical Sociology. 3d ed. — New Jersey: Prentice Hall, 1998. — P. 19.
19. *Williams S.J., Torrens P.* Introduction to Health Services. 6th ed. — USA: Delmar, 1999. — P. 72.
20. *Asmus R. D., Pollack K.M.* The New Transatlantic Project // Policy Review. — 2002. — № 115 (October-November). — P. 4–5.
21. *Country profile: Guatemala* // Веб-сторінка BBC. — http://news.bbc.co.uk/2/hi/world/americas/country_profiles/1215758.stm.
22. *Human Development Report, 2002.* — P. 149–152.
23. *Deacon B.* Socially responsible globalization: The challenge for social security. Paper of the Year 2000 International Research Conference on Social Security. — Helsinki, 2000. — P. 7.
24. *Collins C., Yeskel T.* Economic Apartheid in America: A Primer on Economic and Insecurity. — New York: New Press, 2000. — P. 94–95.

25. *Lee J.* World Population May Grow by Half Over Next 50 Years // Associated Press. — 2001. — 28 February.
26. *Eithzen S.D., Zinn M.B.* Ibid. — P. 56.
27. 2001 Population Data Sheet. — Washington: Population Reference Bureau, 2001 // Веб-сайт Population Reference Bureau. — <http://www.ameristat.org>.
28. Там само.
29. *Human Development Report*, 2002. — P. 162–165.
30. Там само.
31. *Feldstein P.J.* Health Policy Issues: An Economic Prospective. 2d ed. — Washington: AUPHA, 1999. — P. 185.
32. *US Bureau of the Census*. — <http://www.census.gov>.
33. Доклад о глобальной эпидемии ВИЧ/СПИДа 2002 г. — Барселона: ЮНЭЙДС, 2002. — С. 8.
34. Там само.
35. *Lampthey P., Carr D., Collymore Y.* Facing the HIV/AIDS Pandemic // *Population Bulletin*. — 2002 (September). — Vol. 57. — № 3. — P. 3.
36. *Human Development Report*, 2002. — P. 162.
37. *Brockerhoff M.* An Urbanising World // *Population Bulletin*. — 2000 (September). — № 55. — <http://www.prb.org>.
38. *Human Development Report*, 2002. — P. 163, 165.
39. *Martin P., Widgen J.* International Migration: Facing the Challenge. — *Population Bulletin*. — 2002. — Vol. 57. — № 1. — P. 3, 32.
40. Веб-сторінка Office of the United Nations High Commissioner for Refugees. — <http://www.unhcr.ch>.
41. *Population Reference Bureau*. — <http://www.prb.org>.
42. *Eithzen S. D., Zinn M. B.* Ibid. — P. 115.
43. *Foreign-Born Population*. June, 2001. — <http://www.ameristat.org>.
44. *McKiney.* Combating Trafficking in Humanbeings: A Cooperation Issue // *Trafficking Migrants: Quaterly Bulletin of IOM*. — 2002 (September). — № 26. — P. 2.
45. *Trafficking in Unaccompanied Minors for Sexual Exploitation in the European Union*. — Brussels: IOM, 2001. — P. 12.
46. Дікон Б, Халс М., Станс М. Глобальна соціальна політика. — К.: Основи, 1999. — С. 220.
47. Тоффлер О. Третя хвиля // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія: Навч.посібник / Упор. В. Лях. — К.: Либідь, 1996. — С. 287.

Корисні веб-сторінки

Програма розвитку ООН <http://www.undp.org>

Англомовна веб-сторінка, на якій розміщено чимало інформації як щодо програми ПРООН, так і корисних відомостей щодо різних регіонів світу. Із сайта можна скопіювати документ, який називається “Звіт з людського розвитку ООН”, де міститься багато статистики і рейтинг країн за індексом людського розвитку зокрема, а також щорічний звіт Програми розвитку ООН.

Веб-сторінка “Об’єднані нації в Україні”

<http://portal.un.kiev.ua>

Цей сайт пропонує матеріали англійською, українською та російською мовами, надані Інформаційним відділом Представництва ООН в Україні та агентствами ООН: такими як Програма розвитку ООН, Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, Дитячий фонд ООН, Міжнародна організація праці, ЮНЕЙДС, Всесвітня організація охорони здоров’я, Світовий банк, Міжнародна фінансова корпорація, Міжнародний валютний фонд, Організація ООН з промислового розвитку, Фонд народонаселення ООН та інші. Електронний інформаційно-довідковий фонд ООН дає можливість ознайомитися з системою веб-сайтів Організації Об’єднаних Націй. Окрім цього, на сайті розміщено: електронну бібліотеку зі сталого розвитку населених пунктів “УКРАЇНА-ХАБІТАТ”, аудіовідеотеку, навчальні програми ООН для лідерів самоврядування в Україні, громадських організацій та ділових кіл.

База даних щодо населення, здоров’я та харчування

<http://www.phnlp.com/dolphn>

Англомовна база даних, в якій міститься статистична інформація щодо демографічної ситуації та показників здоров’я в різних країнах. Система створена таким чином, щоб забезпечити швидкий доступ до медико-демографічної статистики завдяки пошуку інформації за певними критеріями. На сайті також містяться звіти про медико-демографічний стан багатьох країн. База даних DOLPHN (Data Online for Population, Health and Nutrition) зробив та підтримує проєкт Population, Health and Nutrition Information (PHNI) Project, a U.S. Agency for International Development (USAID).

U.S. Census Bureau <http://www.census.gov>

Англомовна веб-сторінка дає змогу не тільки отримати деталізовану статистичну інформацію щодо штатів і міст США, але й аналіз міжнародної ситуації та прогнози демографічних тенденцій.

Погляд на світ (Світовий банк)

<http://www.worldbank.org/data/wdi2002/worldview.pdf>

Тут розміщено матеріали Самміту Тисячоліття, в яких описано сучасні соціальні тенденції та проблеми, запропоновано цілі та завдання політики щодо їхнього розв'язання.

Книга фактів світу

<http://www.odci.gov/cia/publications/factbook/>

Щорічне видання ЦРУ, яке містить коротку довідкову інформацію (англійською мовою) стосовно кожної країни світу, зокрема, щодо географічного становища, населення, урядування, економіки, комунікації, транспорту, збройних сил.

Міжнародна організація міграції <http://www.iom.int/>

Англomовний веб-сайт надає доступ до публікацій та звітів Міжнародної організації міграції (МОМ), знайомить із діяльністю організації в різних країнах. Цінним є те, що в режимі он-лайн можна отримати безкоштовний доступ до трьох періодичних видань: “**International Migration**” (у щоквартальному виданні представлені роботи економістів, соціологів, політологів та інших вчених із різних країн, висвітлено теоретичні та прикладні аспекти міжнародної міграції, подано звіти з останніх конференцій та семінарів, огляд свіжих публікацій); “**Migration and Health Newsletter**” (інформує щодо мобільності та здоров'я населення в світі, особливу увагу приділяє правам людини, подає короткі виклади надрукованих результатів досліджень); “**Trafficking in Migrants**” (булетень зосереджено на питаннях запобігання торгівлі людьми).

Розділ 2

НАЦІОНАЛЬНІ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

2.1. Класифікації моделей соціальної політики

Аналізуючи соціальну політику, варто враховувати відмінність між типологізацією державної політики та класифікаціями моделей соціальної політики як державної політики у сфері зайнятості, охорони здоров'я, освіти, житлової політики та соціального захисту.

Державну політику традиційно класифікують за критеріями: сфери застосування (трудові відносини, суспільний добробут, громадянські права, зовнішня політика тощо); інститутів (політика законодавчих і судових органів, міністерська політика); за критерієм часу (довоєнна або післявоєнна політика, політика часів незалежності). В основу іншої типології покладено критерії масштабу, різноманітності та різних цілей державної політики [1]. Тоді як соціальну політику традиційно класифікують за цінностями, покладеними в основу перерозподілу суспільних благ та надання соціальних послуг.

Серед найвідоміших класифікацій соціальної політики можна назвати такі, що були запропоновані Р. Тітмусом [2], Г. Еспінг-Андерсеном [3], Р. Мішрою [4], В. Джорджем, Р. Уїлдінгом [5], Ф. Уїльямс [6], У. Лоренцом [7]. У працях таких учених із пострадянських країн, як Н. Балабанова, В. Жуков, В. Пилипенко [8], Е. Гансова [9], М. Головатий [10], В. Гордін [11], О. Новікова [12] та ін., подано критичний аналіз моделей соціальної політики, який враховує реалії політичних процесів, пов'язаних із занепадом соціалістичної системи соціального захисту.

Р. Тітмус (1974) вважав, що існують три моделі соціальної політики: залишкова, інституційно-перерозподільча та модель індустріаль-

них досягнень. В основу цієї класифікації було покладено принцип розподілу державної соціальної допомоги [13].

Залишкова модель соціальної політики базується на принципі “страхової сітки”. У нормальних умовах люди не повинні залежати від соціального захисту, вони живуть, спираючись на власні ресурси або ресурси своєї сім’ї, і тільки ті з них можуть розраховувати на соціальний захист, хто з якихось причин не може прожити самотужки. Соціальний захист у такому випадку зображується як “залишковий”, бо він спрямований на тих, хто не підпадає під загальне правило.

Інституціонально-перерозподільча модель має два основні елементи, які можна розділити при теоретичному розгляді. Одна частина, “перерозподільча”, спрямована на зрівнювання ресурсів між людьми. Якщо залишкова модель передбачає виконання мінімально необхідного, то перерозподільча модель не зупиняється на мінімумі, а ставить за мету згладжування соціальної нерівності. Ідея “інституціонального” соціального захисту полягає в тому, що людські потреби сприймають у суспільстві як нормальні або як “інституціоналізовані” (усі ми колись були дітьми, всі так чи інакше іноді хворітимуть та зістаряться). Інституціональна система визнає соціальну відповідальність за потреби людей у певні періоди їхнього життя і надає відповідне забезпечення. За залишкової моделі в більшості випадків індивід покриває соціальний захист зі своїх ресурсів; натомість інституціональна модель базується на прийнятті соціальної відповідальності за стани залежності, викликані соціальним існуванням.

Модель індустріальних досягнень/діяльності була найменше розробленою Р. Тітмусом. У цій моделі деякі напрями соціальної політики розглядають як такі, що підтримують економічний розвиток; освіта, скажімо, може розглядатися як підготовка дітей до праці, охорона здоров’я — як підтримка робочої сили. Яскравим прикладом цієї моделі може слугувати німецька система соціального захисту, яку деколи характеризують як “соціальну державу”, а не як “державу загального добробуту”: ця система надзвичайно тісно пов’язана з ринком праці, і ті, хто мають менший трудовий стаж, відповідно й захищені менше [14; 15].

Г. Еспінг-Андерсен (1980) на основі широкомасштабного дослідження соціальної політики різних індустріалізованих країн виокремив корпоративістську, соціал-демократичну та ліберальну моделі. При чому та чи інша модель соціальної політики (див. табл. 2.1) має в своїй основі певні цінності, наприклад, соціальну справедливість,

рівність, прагматизм абощо [16]. Наприклад, у скандинавських країнах, де сформувалась соціал-демократична модель, існує загальне очікування, що потреби людей має задовольняти держава на універсальній основі. Тоді як у США, де модель соціальної політики вважають ліберальною, очікують, що державні соціальні служби допомагатимуть тільки найнужденнішим. Корпоративізм, що панує в Німеччині, передбачає активну участь профспілок та об'єднань роботодавців у соціальних програмах. Г. Еспінг-Андерсен наголошує: системи соціального забезпечення багатьох країн лише тією чи іншою мірою відповідають описаним моделям. Скажімо, Австралія, Нова Зеландія чи Канада — ліберальній, Японія чи Швейцарія — корпоративній, Нідерланди чи Австрія — соціал-демократичній. Ці моделі фактично сформувалися після Другої світової війни.

Таблиця 2.1

Характеристики моделей соціальної політики

Модель	Соціал-демократична	Корпоративістська	Ліберальна
Політична основа	Широкий компроміс	Коаліція між роботодавцями та працівниками	Вільний ринок
Принцип надання послуг	Універсальний	За місцем роботи	За залишковим принципом (вибірковий)
Рівень державних витрат на соціальну сферу	Високий	Високий	Низький
Ринок праці	Високий рівень зайнятості, висока платня	Низький рівень зайнятості, висока платня	Високий рівень зайнятості, низька платня

Джерело: П. Еллок, 2002 [17].

Різні підходи (наприклад, універсальний чи вибірковий) до надання соціальної допомоги віддзеркалюють домінуючу ідеологію в країні та політичні традиції. Водночас очікування громадян від державних служб мають тенденцію до зростання (отримання більшої освіти, більшого обсягу безкоштовних медичних послуг), що суперечить економічному тиску, спрямованому на скорочення соціальних послуг, а тому потребує політичного розв'язання. Проте системи тих азієських країн, де відбувається швидкий економічний розвиток, та

країн із так званою перехідною економікою, та й навіть менш розвинутих європейських країн (наприклад, Португалії), виходять за межі традиційних класифікацій, пов'язаних насамперед з ідеологічними поглядами.

Р. Мішра (1981) поклав в основу класифікації такі критерії, як ступінь втручання держави, потреби як підґрунтя для соціальних програм, спектр соціальних послуг, охоплення населення соціальними програмами, розмір соціальних виплат, відсоток національного прибутку, що витрачається на соціальну сферу, застосування перевірки нужденності під час призначення соціальної допомоги, статус клієнтів, роль недержавних організацій тощо. Вчений виокремив залишкову, інституційну та соціалістичну моделі, наголошуючи на тому, що моделі відрізняються не стільки за фундаментальними принципами, скільки історичними умовами, в яких вони формувалися [18].

В. Джордж та Р. Уїлдінг (1985), прибічники радикальної соціальної політики, побудували свою класифікацію, спираючись на те, як впливають на соціальну політику ідеологія та нормативні політичні принципи. Вони вирізняють такі моделі, як антиколективістська (в основі її лежить ліберальна ідеологія правого крила), вимушено соціалістичну (спирається на віру в те, що можливе ефективне державне регулювання ринковою економікою й прагматизм у наданні соціальних послуг), фабіанський соціалізм (прихильність до ідей економічної рівності, демократичним процесам та сильній системі соціального захисту), марксистська (розподіл суспільних благ згідно із потребами людей) [19].

Подібний підхід спостерігаємо у **Ф. Уільямс** (1989), котра показує зв'язок між цінностями, політичними ідеологіями та відповідною організацією державної системи соціального захисту. “Ідеальними моделями”: вона вважає антиколективістську, несоціалістичний колективізм загального добробуту, модель радикального соціального управління, модель політичної економії “загального добробуту”. В основі антиколективістської моделі, як і в попередній класифікації, — ліберальна ідеологія правого крила; несоціалістичний колективізм загального добробуту знаходиться десь посередині між лібералізмом та соціальною демократією; модель фабіанського соціалізму представляє класичні соціалістичні ідеї; модель радикального соціального управління базується на ідеях демократичного соціалізму; і, нарешті, модель політичної економії “загального добробуту” побудована на класичному марксизмі [20].

У. Лоренц (1991, укр. переклад 1997) у своїй книзі “Соціальна робота в Європі, яка змінюється” виокремив чотири моделі соціальної політики: скандинавську, залишкову, корпоративістську, рудиментарну [21]. Перші три моделі цілком відповідають тим, які запропонував Г. Еспінг-Андерсен, четверту автор приписує Португалії, Іспанії, Греції тощо. Основна риса, притаманна цій моделі: юридичні права на соціальний захист мінімальні або взагалі відсутні (хоча в Іспанській конституції визначаються соціальні обов’язки держави, однак на практиці діють інші законодавчі акти, що перекладають відповідальність за допомогу нужденним членам сім’ї на їхніх родичів). Функції соціального захисту, зокрема надання персональних послуг, догляд, держава перекладає на волонтерський та неформальний сектори.

На національні моделі соціальної політики відчутно впливає культура, що панує в суспільстві. Так, **П. Елкок** (2001) наводить такі приклади впливу культури на соціальну політику:

- дух підприємництва та давнішня багатокультурність в США перешкодили розвитку сильної, централізованої державної політики соціального забезпечення;
- пов’язана з роботою та ідеєю чоловіка-годувальника німецька соціальна структура не дала змоги розвинутися універсальній системі соціального забезпечення;
- конфуціанська культура Японії підтримує ідею сильної особистості та важливості ролі сім’ї у соціальному забезпеченні;
- колоніальні традиції Гонконгу перешкодили розвитку демократичної моделі соціального забезпечення, де важливу роль відведено державній підтримці [22].

Отже, на думку цього вченого, при визначенні моделі соціальної політики в тій чи іншій країні потрібно в основу класифікації закладати культурні традиції.

Російський вчений **В. Гордін** називає п’ять моделей соціальної політики:

- патерналістську (в країнах із директивною економікою, централізованим розподілом соціальних благ і послуг), основними рисами якої автор вважає егалітаризм, етатизм, тобто одержавлення соціальної сфери, зростання соціальної пасивності, безконтрольний бюрократизм та корупцію;
- шведську модель добробуту (в країнах, де панує соціал-демократія), якій властиві егалітаризм, високий рівень державних витрат на соціальну сферу, широка мережа соціальних послуг, рестрик-

тивний (обмежувальний) характер, слабкий зв'язок між ефективністю праці працівника та його соціальним захистом, нівелювання в оплаті праці, відсутність конкуренції на ринку соціальних послуг;

- модель „держави загального добробуту”, яка отримала поширення в індустріально розвинутих країнах, зокрема у Великобританії, Франції та багатьох європейських державах, у рамках якої надавали гарантію загальнодоступності соціального забезпечення, однак податковий тягар виявився заважким, а якість послуг — низькою, тому в більшості країн відбулося згортання цієї моделі, а соціальна сфера зазнала приватизації;
- модель „соціального ринкового господарства” (визнає економічну свободу підприємця і заперечує адміністративне втручання в економіку), у рамках якої створено систему соціальних амортизаторів, що не дозволяють людині опинитися за межею бідності. Проте держава намагається не брати на себе багато соціальних зобов'язань, а в соціальній сфері панують ринкові відносини;
- ринкова модель (склалася в тих країнах, де панують ліберальні ринкові відносини), якій властиві: орієнтованість соціальної допомоги на вибрані групи населення, для працездатних громадян державна допомога обмежується підвищенням трудової активності, часткове роздержавлення соціальної сфери та диверсифікація надання соціальних послуг, наголос на традиційних цінностях, залучення громад та громадських організацій [23].

В основу цієї класифікації покладено принцип державного втручання в економіку, а також у соціальну сферу. Таким чином, вчений тісно пов'язує соціальну та економічну політики.

Деякі українські дослідники (**О. Новикова, М. Головатий**) використовують інший, більш спрощений, підхід до визначення моделей соціальної політики. Вони розглядають дві основні моделі: ліберальну (залишкову) та соціально-демократичну [24; 25]. Мета соціальної політики в рамках ліберальної моделі — забезпечення рівності можливостей, рівних шансів для самореалізації. Роль держави в наданні соціального захисту полягає у створенні відповідних умов, обсяг соціального захисту скорочується, а держава бере на себе лише ті функції, які не здатна виконати самотужки особа чи сім'я. Мета соціальної політики в рамках соціально-демократичної моделі — досягнення соціальної справедливості, подолання нерівності, що виникає під час розподілу економічних і соціальних ресурсів. Завдання держави —

гарантувати й забезпечувати визначений рівень доходів та соціальних послуг незалежно від трудового внеску. Соціальний захист у цій моделі гарантується як право, а потреби населення є підставою для визначення межі соціальних витрат.

Підсумуймо: модель соціальної політики — це умовна характеристика, загальна схема опису найважливіших елементів, що дає змогу порівнювати соціальну політику в різних країнах. В основі такої моделі можуть бути її цінності, цілі, завдання, інструменти та форми реалізації, взаємозв'язок із економічними, демографічними, політичними та іншими чинниками.

З усіх розглянутих класифікацій найбільш популярною серед фахівців із соціальної політики залишається запропонована Г. Еспінг-Андерсеном. Вона була висунута на основі ретельного емпіричного дослідження становища в багатьох країнах в 1980-ті роки, збалансовано репрезентує ціннісні принципи та історичні передумови формування соціальної політики. Однак така класифікація, як і багато інших, нівелюється сучасними процесами, що відбуваються у глобалізованому світовому середовищі.

2.2. Зміни в моделях соціальної політики

Зміна економічних, політичних, соціальних та культурних умов призвели до того, що індустріалізовані країни переживають процеси перетворення своєї соціальної політики, викликані, зокрема, уявленнями про те, який рівень витрат на соціальну сферу може дозволити собі держава.

Як відзначає О. Іванова, другій половині XX століття властива швидка зміна поглядів на роль держави у наданні соціальної допомоги. Тезово вона викладає цей перебіг так:

- поява концепції “держави загального добробуту”;
- зневіра у “державі загального добробуту”, поява неприбуткових та волонтерських організацій, які надавали соціальні послуги;
- поширення ідеології “правого крила” (М. Тетчер, Р. Рейган), згідно з якою роль уряду у соціальній політиці повинна постійно зменшуватися, оскільки постійна допомога людям спричинює їхню залежність;
- набуття популярності „комунітарних ідей”, розроблених американським соціологом Е. Еціоні: люди повинні об'єднувати зусилля у відродженні громади;

- поширення так званого руху антипрофесіоналізму, прибічники якого вважали, що ніхто, крім самих людей, що зазнають певних соціальних проблем, не може розв'язати цих проблем, тому найкраще робити ставку на розвиток груп самодопомоги [26].

У нинішніх умовах глобалізації традиційні моделі соціальної політики зазнають суттєвих змін і втрачають зв'язок із суто ціннісними орієнтаціями. Ідеологічні настанови конкретного уряду відіграють дедалі меншу роль. У деяких країнах моделей соціальної політики перестають бути “ідеальними” (класичними), перетворюються на фрагментарні, сегментизовані або ж плюралістичні, інкорпоруючи в собі інструменти властиві іншим моделям.

Частина дослідників — Г. Голденберг [27], У. Епштейн [28], Е. Рігер, С. Лейбфрід [29], Р. Гудзон, Е. Уільямс [30], стверджує, що глобалізація спричинює підштовхування всіх моделей у бік неоліберального підходу, який передбачає мінімізацію державних витрат на соціальну сферу, плюралізм у наданні соціальних послуг, тобто розвиток приватного сектору в соціальній сфері тощо. Наприклад, відомий британський фахівець із соціальної політики Б. Дікон стверджує, що на сучасному етапі світового економічного розвитку “будь-яка соціальна політика, яка традиційно аналізувалася й реалізовувалася у межах однієї країни, набуває наднаціонального та транснаціонального характеру” [31].

Однак інші дослідники, зокрема, С. Вікерс, М. Піжл [32], М. Карі [33], У. Лоренц [34], П. Спікер [35], вважають, що національні традиції соціального забезпечення продовжують відігравати важливу роль у прийнятті рішень стосовно соціальних питань і реалізації соціальних програм. Заслуговує на увагу й думка американського вченого Д. Розенберга, котрий доводить одвічність процесу глобалізації, який розпочався задовго до становлення капіталізму як суспільної формації [36]. А от українська дослідниця соціальної держави А. Силенко вважає, що правова держава ліберального типу себе вичерпала. Вона звертає увагу на стійкі ознаки переходу сучасної соціальної держави від етатистського типу до змішаної державно-приватної форми, що значно підвищує ефективність діяльності такої держави [37].

Деякі дослідники пов'язують зміни моделей соціальної політики зі змінами суспільних взаємовідносин у світі, руйнуванням соціалістичної системи. Зокрема, Ю. Таран відзначає, що нині “держава добробуту” не виправдовує свого існування, оскільки була створена як “міжкласовий компроміс” [38].

Проте, на думку британського науковця П. Співкера, той факт, що багато економічно розвинених країн, незважаючи на значні відмінності між собою, доволі часто йдуть однаковими шляхами розвитку, дає підстави вважати певну обмеженість ідеології, культури та історичного розвитку. Така тенденція отримала у порівняльній соціальній політиці назва “конвергенції”, у ній вирізняють кілька напрямів:”

- спільні проблеми: усі розвинені країни мали пройти через процес індустріалізації, і, як наслідок, вони мають вирішувати однаковий набір проблем;
- спільні підходи: розподіл соціальної допомоги залежить від методів, наявних на певному етапі часу (так званий “технологічний детермінізм”), спільні уявлення про управління привели до формування схожих реакцій на потреби в певних послугах;
- спільна політика: країни імітують одна одну; наприклад, на системі державного страхування у Великобританії мала вплив система в Німеччині, тоді як доповідь лорда Беверіджа, у котрій було проголошено концепцію створення держави загального добробуту стала планом не тільки для британського уряду, а й для європейських урядів [39].

Таким чином, конвергенційна теорія базується на ідеї, що розвиток соціальної політики і державних систем соціального захисту — це не історична випадковість, а результат набору соціальних процесів, пов’язаних з індустріалізацією та економічним розвитком. Відтак подальший розвиток моделей соціальної політики неминучий з огляду на зміни економічних і соціальних умов у світі.

2.3. Фахові тенденції у соціальній політиці

У соціальній політиці не завжди прийнято зважати на фаховий контекст. Проте не варто залишати поза увагою *професіоналізацію соціальної сфери*: поширення навчання соціальних працівників, соціальних адміністраторів, фахівців із соціальної політики. Соціальна робота та соціальне адміністрування є також наслідками розвитку ефективної соціальної політики і її передумовами одночасно.

Серед інших фахових тенденцій можна назвати такі:

- завдяки обміну інформацією поширення цінностей, методів та підходів і наданні соціальних послуг, які раніше не були властиві конкретній культурі, швидке впровадження інновацій;

- поширення ідей плюралізму в наданні соціальних послуг, розвиток недержавних та приватних організацій, деінституціалізація (відмова від великих стаціонарних закладів) та децентралізація;
- поширення ідей перевірки нужденності (means-testing) для призначення соціальної допомоги, надання житлових чи освітніх кредитів тощо.

Окремо варто зупинитися на тому, що в сучасному світі, котрий видається атомізованим і фрагментизованим, люди прагнуть знайти певну групу, нехай і віртуальну, певну спільноту, з якою вони можуть ідентифікувати себе, і це поступово призвело до *розвитку соціальної роботи в громаді*, що безпосередньо позначається на змісті державних соціальних програм.

Власне, ідея громади (спільноти) останнім часом була висунута як відповідь на проблеми сучасного суспільства й свідчить, на думку вчених, про кризу сучасної держави [40; 41]. Це універсальна й глобальна тенденція. Всюди у світі — в капіталістичних країнах Західної Європи та Азії, в країнах Тихоокеанського регіону, що бурхливо розвиваються, у менш розвинених країнах Африки, Азії та Латинської Америки — спостерігаються схожі тенденції, подібні ознаки кризи державності, а відтак і подібні кроки у децентралізації управління соціальною сферою. Національні держави більше не сприймаються як утворення, здатні задовольнити всі потреби своїх громадян. Життя стає більш індивідуалізованим; найважливіші сторони життєдіяльності людини реалізуються не у великих організаціях, а в малих групах, які найбільше відповідають конкретним потребам цієї людини, зокрема духовним та пізнавальним. Більше того, скрізь у світі поглиблюється переконання, що робота централізованих державних установ відрізняється високим ступенем бюрократизму та низькою ефективністю, а їхнє фінансування не забезпечує належної якості обслуговування. Організація діяльності на рівні громади бачиться прийнятнішою, ефективнішою та менш обтяжливою для державного бюджету.

Відомо: якщо в людини є можливість вибору, вона воліє, аби допомога їй надавалася вдома й бажано близькими людьми. Громада в цьому випадку виконує функцію упорядкування соціальних відносин і своєрідну проміжну ланку між макросистемою громади в цілому та мікросистемою родинної та особистої підтримки.

Громада як рівень соціальної роботи приваблива і з огляду на можливість поєднувати формальні й неформальні види надання до-

помоги. Так, у Великобританії діє спеціальний закон, що регулює взаємовідносини надання допомоги громадою. Закон передбачає залучати недержавні організації до надання послуг, які мають надаватися державними організаціями (на підставі так званого соціального контракту).

Процес тотальної глобалізації, пов'язаний з технічним прогресом, як це не дивно, викликав новий тип мислення й потребу в самоідентифікації, відчуття приналежності до якоїсь конкретної групи, якоїсь громади, а не “глобального селища”. Ці соціальні та економічні моменти призвели до поступової переорієнтації поглядів — від державного соціального догляду до роботи в громаді.

Щодо країн із перехідною економікою, то поштовхом до розвитку роботи у громаді є, вочевидь, кілька чинників: погіршення матеріального та психологічного становища соціально вразливих груп населення, а відтак зростання необхідності в нових соціальних послугах та програмах; неспроможність державних, передусім стаціонарних/інтернатних закладів соціального захисту, задовольнити потреби людей, зокрема, потребу бути інтегрованим у соціальне середовище; становлення соціальної роботи як професії, поява фахівців, які мають уявлення про можливості та переваги організації роботи за місцем проживання чи в громадах за інтересами [42].

Робота в громаді (вивчення потреб, планування та впровадження місцевих соціальних програм, орієнтація на догляд за місцем проживання, заохочення місцевих ініціатив тощо) стала одним із найпоширеніших явищ у другій половині XX століття, яке знайшло відповідне відображення в соціальній політиці багатьох держав.

2.4. Глобальна соціальна політика

Окрім національних моделей соціальної політики, у порівняльній політиці прийнято розрізняти глобальну соціальну політику, спрямовану на розв'язання глобальних проблем, регулювання світової торгівлі та економічної діяльності задля підтримання системи соціального захисту, перерозподілу добробуту між країнами. Суб'єктами такої соціальної політики виступають міжнародні та наднаціональні організації.

Цілями глобальної соціальної політики на порозі нового тисячоліття визнано:

- зменшення зuboжіння та голоду, передовсім кількості людей, які мають прибуток менше одного долара в день;

- досягнення загальної початкової освіти;
- стимулювання гендерної рівності;
- поліпшення здоров'я породіль;
- боротьба з ВІЛ/СНІДом, малярією та іншими хворобами;
- забезпечення стабільності середовища, зокрема, збільшення доступу людей до безпечної питної води тощо;
- розвиток глобального партнерства заради розвитку, зокрема боротьба з бідністю на національному та міжнародному рівнях, розробка стратегій забезпечення молоді тих країн, що розвиваються, продуктивною працею тощо [43].

Автори книги “Глобальна соціальна політика” вважають, що нині відбувається соціалізація глобальної політики. Про це свідчить розгляд соціальних питань як ключових на численних міжнаціональних урядових зустрічах [44]. Цей факт свідчить також про зміцнення глобалізованого перерозподілу й розвитку. Національні моделі соціальної політики прямо чи опосередковано зазнають певного впливу з боку суб'єктів глобальної політики, стають ареною змагань між організаціями й ідеями.

Отже, питання трансформації моделей соціального забезпечення та впливу глобалізації на соціальну сферу залишається предметом наукових дискусій. Осмислення процесів, які відбуваються в моделях економічно розвинених країн (а вони, на відміну від колишніх соціалістичних країн, не зазнавали радикальних політичних і економічних трансформацій) дає змогу описати й проаналізувати процеси змін у соціальній сфері, спричинені глобалізацією.

Запитання та завдання

1. Для чого потрібно класифікувати моделі соціальної політики?
2. Які підходи до класифікації моделей соціальної політики можна назвати?
3. Які моделі соціальної політики містить класифікація Р. Тітмуса?
4. Які моделі соціальної політики містить класифікація Г. Еспінг-Андерсена?
5. Які основні характеристики ліберальної та соціал-демократичної моделі?
6. Які фахові тенденції у соціальній політиці ви можете назвати?
7. Як ви розумієте глобальну соціальну політику?

Теми рефератів

1. Порівняльна характеристика класифікації моделей соціальної політики.
2. Роль держави у наданні соціальної допомоги в різних моделях соціальної політики.
3. Яку модель соціальної політики варто обрати Україні.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Романов В., Рудік О. Брус Т. Вступ до аналізу державної політики: Навч. посіб. — К.: Основи, 2001. — С. 18.
2. Titmus R. Social Policy: An Introduction. — London: Allen & Unwin, 1974. — 218 p.
3. Esping-Andersen G. Three Worlds of Welfare Capitalism. — Princeton: Princeton University Press, 1998. — P. 32.
4. Mishra R. Society and Social Policy. 2d ed. London: MacMillan, 1981. — P. 101–134.
5. George V., Wilding P. Ideology and Social Welfare. — London: Routledge, 1985. — 172 p.
6. Williams F. Social Policy: A Critical Introduction: Issues of Race, Gender, and Class. — Cambridge: Polity Press and New York: Blackwell 1989. — 236 p.
7. Лоренц У. Социальная работа в изменяющейся Европе. — К.: Ассоциация психиатров Украины, 1997. — С. 31–37.
8. Балабанова Н. В., Жуков В. И., Пилипенко В. Е.. Социальный диалог. Социальное партнерство. Социальное государство. — К., 2002. — 189 с.
9. Гансова Е. А. Сучасна соціальна та гуманітарна політика в контексті соціологічної науки: Навч. посіб. — Одеса: УАДУ. Одес. філ., 2000. — 64 с.
10. Головатий М. Ф. Трансформації нової соціальної політики в сучасній Україні: концептуальні засади // Соціальна робота в Україні: теорії і практика. — 2002. — № 1 (жовтень–грудень). — С. 20.
11. Управление социальной сферой / под ред. В. Э. Гордина. — СПб: Изд-во Санкт-Петербургского гос.ун-та экономики и финансов, 1988. — С. 12–19.
12. Новікова О. Концепція соціальної політики України: проблеми і шляхи розв'язання // Соціальна політика і соціальна робота. — 1998. — № 1–2. — С. 5–14.

13. *Titmus R.* Ibid.
14. *Снікер П.* Соціальна політика: теми та підходи. - К.: Фенікс, 2000. — С. 90–91.
15. *Іванова О.* Соціальна політика: Теоретичні аспекти. — К.: КМ Академія, 2003. — С. 34.
16. *Esping-Andersen G.* Ibid.
17. *Alcock P.* The Comparative Context // *International Social Policy: Welfare Regimes in the Developed World* / Ed. by Alcock P., Graig G. — Hampshire and New York: Palgrave, 2001. — P. 19.
18. *Mishra R.* Society and Social Policy: Theories and practice of welfare. 2d ed. — Atlantic Highlands: Humanities Press, 1981. — P. 101–134.
19. *George V., Wilding P.* Ibid.
20. *Williams F.* Ibid. — P. 21.
21. *Лоренц У.* Вказ. праця. — С. 31–37.
22. *Alcock P.* Ibid. — P. 16.
23. *Управление социальной сферой.* — С. 12–19.
24. *Новікова О.* Вказ. праця. — С. 6–10.
25. *Головатий М. Ф.* Вказ. праця. — С. 20.
26. *О. Іванова.* Вказ. праця. — С. 25.
27. *Goldberg G. S.* Diminishing Welfare: Convergence toward a Liberal Model? // *Diminishing Welfare: A Cross-National Study of Social Provision* / Ed. by Goldenberg G., Rosenthal M. — Westport, Connecticut and London: Auburn House, 2002. — P. 340–355.
28. *Epstein W. M.* American policy-making welfare as ritual. — Lanham, Boulder, New York and Oxford: Rowman and Littlefield Publishers, 2002. — 247 p.
29. *Rieger E., Leibfried S.* Limits to Globalization: Welfare States and the World Economy. — Cambridge: Polity Press, 2003. — 402 p.
30. *Hudson R., Williams A. M.* Re-Shaping Europe: The Challenge of New Divisions with Homogenized Political-Economical Space // *Rethinking European Welfare: Transformation of Europe and Social Policy* / Ed. by Fink J., Lewis G., Clarke J. — London and Thousand Oaks, California: Sage, 2001. — P. 33–64.
31. *Deacon B.* Socially responsible globalization: The challenge for social security. Paper of the Year 2000 International Research Conference on Social Security. — Helsinki, 2000. — P. 7.
32. *Weekers S., Pijl M.* Home Care and Care Allowance in the European Union. — Netherlands: NIZW, 1998. — 288 p.

33. *Kari M.* Meeting with EU social policy: The experience of a new Member State. — Antwerpen-Apeldoorn: Maklu, 1998. — 272 p.
34. *Лоренц У.* Вказ. праця.
35. *Spicker P.* Introduction to Social Policy: On-line textbook, 2001. — <http://www2.rgu.ac.uk/publicpolicy/introduction/policy.htm>.
36. *Rosenberg J.* The Follies of Globalization Theory. — London and New York: Verso, 2000. — 205 p.
37. *Силенко А. О.* Соціальна держава — територія перемін. — Одеса: Видавничий центр УДАЗ ім. О. С. Попова, 2000. — 280 с.
38. *Таран Ю.* “Третій шлях”: сучасна західноєвропейська соціал-демократія у пошуку нової теоретичної платформи // Магістерум НаУКМА. Вип. 10 “Політичні студії”. — К.: Стилос, 2002. — С. 19.
39. *Снікер П.* Вказ. праця. — С. 112–115.
40. *Спергел И.* Территориальная община: эволюция // Энциклопедия социальной работы. — В 3-х томах. — М., 1994. — Т.3. — С.315–320.
41. *Пейн М.* Сообщество как основа социальной политики и социального действия // Взаимосвязь социальной работы и социальной политики. — М.: Аспект Пресс, 1997. — С.48–60.
42. *Семигіна Т.* Робота в громаді як складова діяльності соціального працівника // Соціальна політика і соціальна робота. — 2001. — № 4. — С. 64.
43. *UN Millennium Development Goals.* — <http://www.un.org/millenniumgoals/index.html>.
44. *Дікон Б, Халс М., Станс М.* Глобальна соціальна політика. — К.: Основи, 1999. — С. 19.

Корисні веб-сторінки

Introduction to Social Policy: On-line textbook

<http://www2.rgu.ac.uk/publicpolicy/introduction/policy.htm>.

На цій веб-сторінці розміщено підручник відомого британського фахівця Поля Спікера. Описано моделі соціальної політики в різних країнах, подано посилання на національні веб-ресурси різних країн, котрі дають глибше уявлення про особливості моделі соціальної політики.

Інтернет-ресурси для соціальних працівників

<http://www.nyu.edu/socialwork/wwwrsw/>

Англомовний сайт “World Wide Web Resources for Social Workers” створив доктор Гері Холден (університет Нью-Йорку). Він пропонує набір матеріалів щодо соціального забезпечення та зручну пошуко-

ву систему щодо різних соціальних питань. Він особливо корисний для пошуку он-лайнного матеріалу для читання.

Програми соціального забезпечення в світі

<http://www.ssa.gov/statistics/ssptw/1999/English/index.html>

Англомовний сайт, що підтримується адміністрацією із соціального забезпечення США, містить розділ “Social security programmes throughout the world”, де представлено вичерпну інформацію щодо політики соціального забезпечення в усіх країнах світу.

Проект управління соціальними трансформаціями

<http://www.unesco.org/most>

Проект MOST (Management of Social Transformations) — дослідницька програма, створена ЮНЕСКО для розвитку порівняльних соціальних досліджень. На англомовній сторінці (проте деякі документи подано французькою та іспанською) друкуються звіти щодо ситуацій у різних країнах, вільний доступ до інформації на конкретні теми. Сторінка містить он-лайнні періодичні видання — бюлетень MOST та “MOST Journal on Multicultural Societies”.

Розділ 3

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА У ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

3.1. Загальні відомості про країну

Офіційна назва країни — Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, популярна скорочена назва — UK). Її утворюють чотири частини — (Англія, Шотландія, Уельс та Північна Ірландія). Вони мають певні культурні відмінності та законодавчу самостійність (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Базові характеристики Великобританії

Регіон	Північна Європа
Столиця	Лондон
Населення (2001 рік)	59 млн 542 тис.
Щільність населення (на 1 кв. км)	242
Найбільше міське поселення	Лондон 7 млн 639 тис.
Територія (кв. км)	242 900
Валюта	фунт стерлінгів

Джерело: ООН, 2002 [1].

Сполучене Королівство, як відомо, — острівна країна. Найбільший острів — Великобританія. Частину території країни (особливо у Шотландії) займають мальовничі гори. Є й рівнинна частина (Лондонський басейн). Ірландія та Шотландія відомі своїми озерами і лісами.

Великобританія — одна з найрозвиненіших країн світу; разом зі США — найбільший експортер капіталу; частка сільського господарства становить 2 відсотки від валового національного продукту, промисловість — 26, послуги — 72 відсотки. Видобування нафти і

природного газу (родовища на шельфі Північного моря), кам'яного вугілля; традиційні галузі промисловості (металургійна, гірнична, суднобудівна, текстильна) втратили міжнародне значення; значний розвиток хімічної, автомобілебудівної, авіаційної, електротехнічної та електронної промисловості; продукція сільського господарства забезпечує 40 відсотків потреб країни; розведення великої рогатої худоби, свинарство, вівчарство; вирощування зернових, цукрових буряків, ріпаку, картоплі, овочів, фруктів, хмелю; рибальство; перевантаження у портах; поромне сполучення з континентом; з 1994 експлуатація Євротунелю (залізничний тунель на дні моря); трубопроводи; великий вузол авіаційного та наземного сполучення — Лондон; туризм, зокрема міжнародний [2].

Валовий внутрішній продукт (ВВП) країни збільшувався у повоєнний період у середньому на 2,4 відсотка щорічно, проте в середині 70-х років почався спад його [3]. 2001 року ВВП знову сягнуло 2,4 відсотка, і в сумі становив 1,47 трильйона доларів США [4].

Отже, Сполучене Королівство — це невелика за територією, густо населена й досить багата країна, яку утворюють чотири частини, що мають певні культурні відмінності та законодавчу самостійність.

3.2. Основні соціальні показники

Великобританія — урбанізована країна, де майже 90 відсотків населення мешкає у містах; вона має низький рівень народжуваності, причому спостерігається тенденція до подальшого зниження, і високу частку людей похилого віку (табл. 3.2). Рівень смертності немовлят (цей коефіцієнт вважають важливим показником соціального розвитку країни) оцінюють як один із найнижчих у Європі та світі. Населення країни становить 59 мільйонів 542 тисяч.

За індексом людського розвитку (ІЛР) 2002 року Великобританія посіла 13 місце й увійшла до групи країн із високим ступенем людського розвитку.

Характеризуючи етнічний склад населення Великобританії, доцільно згадати, що поліетнічність (80 відсотків населення — англійці, 9 — шотландці, 5 — валлійці, 4 — ірландці, решта — іммігранти, переважно з країн Співдружності [7]), та приналежність населення до різних релігійних конфесій (переважно до англіканської та римо-католицької церков і до ісламської віри) викликають відкриті та приховані міжетнічні конфлікти.

Таблиця 3.2

Великобританія: основні соціально-демографічні показники

Середня очікувана тривалість життя (роки)	77,7
• середня очікувана тривалість життя жінок	80,2
• середня очікувана тривалість життя чоловіків	75,2
Коефіцієнт фертильності (кількість дітей на одну жінку)	1,7
Рівень народжуваності (на 1000 населення)	11,34
Рівень смертності (на 1000 населення)	10,3
Рівень дитячої смертності:	
• кількість випадків смерті немовлят до одного року на 1000 народжених живими	6
• кількість випадків смерті дітей до п'яти років на 1000 народжених живими	6
Рівень міграції (кількість мігрантів на 1000 населення)	1,06
Приріст населення (за період 1975–2000)	0,1 %
Співвідношення чоловіків / жінок	0,97
Населення старше 65 років (% від усього населення)	15,8 %
Міське населення (% від усього населення)	89,5 %
Кількість біженців у країні	169 тис.
Рівень захворюваності на ВІЛ/СНД (2001):	
• % захворюваності серед дорослих (15–49 років)	0,10
• кількість дітей із ВІЛ/СНД	550
Місце у світі за індексом людського розвитку	13

Джерело: Книга фактів світу, 2002; Звіт з людського розвитку ООН, 2002 [5; 6].

Щодо рівня добробуту населення, то, як і інші країни Європейсько-го Союзу, Великобританія має доволі високий показник ВВП на душу населення, проте лише незначна частина ВВП витрачається на охорону здоров'я та освіту, рівень безробіття є середнім для країн Західної Європи (табл. 3.3). Коефіцієнт Джині, який свідчить про концентрацію доходів і рівномірність розподілу прибутків між домогосподарствами та ступінь економічної нерівності в суспільстві (чим він вищий, тим більша полярність у рівні прибутків), доволі незначний.

Великобританія: основні соціально-економічні показники

ВВП на душу населення (у перерахунку на долари США)	23 509
Державні витрати на охорону здоров'я	
• % від ВВП	5,8
• витрати на душу населення (у доларах США)	1 675
Державні витрати на освіту (% від ВВП)	4,8
Рівень бідності	17 %
% населення, яке має менше 50% медіанного доходу по країні	13,4
Коефіцієнт Джині	36,1
Рівень інфляції (2001 рік)	1,8 %
Робоча сила	29,7 млн.
Рівень безробіття (% від робочої сили)	5,5 %
• у тому числі довготривалого безробіття	1,5 %

Джерело: Книга фактів світу, 2002; Звіт з людського розвитку ООН, 2002 [8; 9].

3.3. Політична система та ідеологічні погляди на соціальну політику

Розглядаючи політичну систему країни та ідеологічні погляди на соціальну політику, зауважимо, що Великобританія — монархія, проте ключову роль у її політичній системі відіграють прем'єр-міністр та уряд, який формується за результатами виборів до парламенту. 1 липня 1997 року, коли Гонконг було офіційно повернуто Китаю, завершилася понад 150-річна “колоніальна історія” Британії. Однак вона й досі є центром добровільної асоціації майже 50 колишніх колоній і домініонів, відомої як Британська Співдружність націй, очолювана монархом Великобританії.

Класичну модель соціальної політики, що склалася в цій країні, відносили до антиколективістської [10], залишкової [11; 12] або до умовно-ліберальної [13]. Її також часто пов'язують із іменем У. Беверіджа, котрий розробив концепцію британської соціальної політики [14]. Цій моделі були властиві фінансування соціальних програм переважно за рахунок загальних державних податків, прагнення використати фонди для забезпечення членів суспільства, які не можуть себе самостійно забезпечити. Разом із тим ідея Беверіджа щодо “держави загального добробуту” призвела до виникнення розвинутих соціальних програм.

Майже два десятиліття правління консерваторів — між 1979 і 1997 роками, особливо прем'єрство Маргарет Тетчер (1979–1990) — викликали суттєві зміни у соціальній політиці. Консерватори розглядали витрати на освіту, охорону здоров'я, житло, соціальне забезпечення як першопричину економічних труднощів, а відтак намагалися їх скоротити. Відбувалася посилена “комерціалізація” соціальної сфери — приватизація системи надання соціальних послуг, перехід на контрактне залучення недержавних організацій до надання послуг, упровадження “квазіринку” соціальних і медичних послуг. Британія часів Тетчер була країною з найменшим у Європі профспілковим рухом, найнижчим рівнем захищеності на ринку праці й високим ступенем гнучкості цього ринку [15], що викликало ентузіазм асоціацій роботодавців стосовно реформ, запропонованих лібералами, точніше поміркованим крилом ліберальної партії, яке назвало себе “новими лібералами”.

Коли в грудні 1996 року консерватори посіли більшість у парламенті, до влади прийшли “нові лейбористи” на чолі з Тоні Блером, котрі виступали за розширення державного сектору, введення мінімальної заробітної платні. Проголошений ними новий курс — “Третій шлях” (Third Way) — мав на меті відхід від традиційних лівих і правих ідеологічних поглядів, оскільки й без того спостерігали неабияку плутанину понять (консервативний уряд Тетчер відстоював так звану ліберальну, радше навіть неоліберальну модель соціальної політики).

Ключовими словами курсу стали “сучасність, моральність, місцевий підхід”. “Сучасність” полягала в тому, що лейбористи враховували реалії глобалізації, постфрейдизму, гнучкі трудові стосунки, фрагментованість ринку та його орієнтацію на послуги. Концепція “моральності” ґрунтувалася на сприянні розвитку активної участі громадян у колективній діяльності, переосмисленні громадянства як забезпеченості належною роботою, встановленні взаємозв'язку між соціальними правами людини та її зобов'язаннями. “Третій шлях” убачав у державі силу, яка захищатиме ефективні громади та волонтерські організації, заохочуючи їхнє зростання з тим, щоб вони самі розв'язували існуючі соціальні проблеми [16; 17]. Новий ідеологічний підхід, або нова “політична філософія”, ґрунтувалася на ідеях відомого соціолога Е. Гідденса. Він прихильник громадянського суспільства, заснованого на бажанні людей брати участь у спільній діяльності, ствер-

джує, що до функції держави належить, зокрема, підсилення сприйняття людиною її громадянських обов'язків [18]. Отже, згідно з поглядами “нових лейбористів”, світова економічна трансформація змушує переосмислити роль держави і виробити таку концепцію суспільства, де визнаватимуться взаємозобов'язання між громадянами та інституціями. На практиці це означало певний відхід від ідеї універсальності соціальних програм, яку проголошували “старі” лейбористи.

Слід згадати, що після повернення лейбористів до влади соціальні працівники, звісно, очікували впровадження нових програм. Однак тривалий час “нові” лейбористи не надто відрізнялися від “старих” консерваторів у питаннях фінансування соціальної сфери. Лише 2001 року уряд запропонував підвищити державні витрати на освіту й охорону здоров'я на 2,5 відсотки щорічно, назвавши це інвестуванням у майбутні навички та громади [19].

Соціальній політиці нових лейбористів загалом властиві такі елементи:

- економічне змагання — продовження політики монетаризму та залучення постачальників послуг;
- політика ринку праці, в якій наголос зроблено на зростанні доходів низькооплачуваних працюючих і вразливих груп;
- політика інтервенції, державне регулювання фінансів як державних, так і приватних служб;
- помірковані заходи щодо підтримки соціальної згуртованості та применшення соціального виключення [20].

Як бачимо, основна відмінність між лейбористами та консерваторами полягає в тому, що перші є більшими прихильниками регулювання соціальної сфери, зокрема в питаннях доходів населення. Згідно з програмним документом Міністерства соціального забезпечення (1998 рік), у Великобританії впроваджуються такі основні напрями соціальної політики:

- обов'язкові програми “Нова справа” для хронічних і молодих безробітних, що пропонують навчання чи зайнятість на субсидованих і несубсидованих робочих місцях;
- добровільні програми “Нова справа” для самотніх батьків та інвалідів, у рамках яких пропонують поради та підтримку в працевлаштуванні;
- національна стратегія догляду за дітьми, яка передбачає поступове впровадження доступного догляду за дітьми віком до 14 років;

- національна мінімальна заробітна платня (3,6 фунта стерлінгів за годину);
- зниження внесків національного страхування для низькооплачуваних працівників;
- податкові кредити — для працюючих сімей, інвалідів, тих, хто доглядає за дітьми;
- збільшення грошової допомоги на дитину старшого віку;
- територіальні програми, спрямовані на розвиток громад і зайнятості у неблагополучних районах [21].

Уряд також здійснює пенсійну реформу, яка передбачає додаткові виплати для бідних пенсіонерів і поступовий перехід до приватних заощаджень, реорганізують систему підтримки безробітних і догляду за дітьми.

Дослідники зауважують, що сучасні лейбористи втратили спільність інтересів із робітничим рухом, назва „робітнича партія” є до певної міри анахронізмом, спостерігається ослаблення їхніх зв’язків із профспілками [22].

Отже, прибічники “Третього шляху” намагаються віднайти оптимальний варіант соціального захисту населення. Проте вони більше розглядають державу не як інструмент, за допомогою якого можна вирішувати проблеми суспільства, а як засіб створення умов громадянам для самостійного розв’язання власних проблем.

3.4. Адміністрування соціальної політики

Розглянемо систему державного управління соціальними програмами у цій країні. Попри існування парламенту у Шотландії та автономних структур в Уельсі та Північній Ірландії, Великобританію вважають унітарною державою, де центральний уряд суттєво впливає на реалізацію соціальних програм і діяльність соціальних служб у різних регіонах.

Останніми роками сталися важливі зміни у структурі органів, які відповідають за реалізацію соціальної політики у Великобританії (табл. 3.4). Зокрема, Міністерство соціального забезпечення реформовано в Міністерство праці та пенсій, більше повноважень надано законодавчим органам регіонів, частина повноважень стосовно житлової політики передано до Адміністрації заступника прем’єр-міністра, при цьому центральні структури лишили за собою контроль за розподілом фінансів на соціальні програми, навіть місцеві.

Таблиця 3.4

**Основні урядові структури Великобританії,
причетні до соціальної політики**

Центральний Уряд	Сфера повноважень	Національні організації	Міське самоврядування
Парламент	Ухвалення базового законодавства	Парламент Шотландії, парламент Уельсу, Асамблея Північної Ірландії	Органи місцевого самоврядування, міська рада Лондона
Кабінет міністрів		Відділ з питань соціального виключення	
Міністерство фінансів	Економічна політика, фінансування урядових програм	Департамент внутрішніх податків; податкові кредити та внески соціального страхування	
Міністерство охорони здоров'я	Медичне обслуговування, соціальні служби	Національна медична служба	Індивідуальні соціальні служби
Міністерство праці та пенсій (раніше — Міністерство соціального забезпечення)	Національне страхування, соціальна допомога, зайнятість	Пенсійна служба, Агентство підтримки дітей, Центр праце- влаштування, Агентст- во інформаційних технологій	
Адміністрація заступника прем'єр-міністра	Діяльність місцевої влади, політика щодо міст, житлова політика		Планування, житло, охорона навколишнього середовища
Міністерство внутрішніх справ	Правопорядок, расові питання	Служба пробачії, служба міграції, в'язниці	Поліція, Пожежна служба
Міністерство освіти та кваліфікації	Освіта	Вища освіта	Школи; робота з дітьми (5–18 років), із розумовою відсталістю

Джерело: П.Спікер, 2002 [23].

Важливе місце в реалізації соціальної політики відведено недержавним організаціям, у країні діє так звана контрактна система надання соціальних та інших послуг, згідно з якою держава делегує свої повноваження іншим суб'єктам соціальної політики.

Великобританія прагне обстоювати власну позицію навіть у рамках Європейського Союзу, утримується від запровадження євро й стримано ставиться до розроблення загальноєвропейських програм у соціальній сфері.

3.5. Соціальні програми

Як і в більшості розвинутих країн, у соціальній політиці Великобританії використовують різнопланові інструменти, які дають змогу підтримувати якість життя громадян на належному рівні: грошові виплати (зокрема, пенсійні), надання послуг (із соціального обслуговування, працевлаштування тощо), надання кредитів та знижок в оплаті, залучення благодійних коштів, регулювання оплати праці. Американські політологи Р. Сен і Ф. Уїлсон (2001) вважають, що високі податки, бюрократичний контроль, хронічний дефіцит державного бюджету, витрачання урядом багато часу на соціальні програми може викликати соціальну дезінтеграцію і — як наслідок — політичну нестабільність [24].

У таблиці 3.5 представлені дані Адміністрації соціального забезпечення США, на веб-сторінці якої розміщено порівняльну інформацію щодо соціальних програм практично всіх країн світу.

Отже, як свідчить таблиця 3.5, соціальне забезпечення у Великобританії — різноплановано та об'єднує різні типи програм: і суто соціальне страхування (забезпечення у випадку травми на виробництві), й адресну соціальну допомогу (податковий кредит працюючим сім'ям), і універсальну систему (допомога на дитину), і подвійну систему соціального страхування та соціальної допомоги (пенсії, виплати у випадку непрацездатності тощо). Варто згадати, що, наприклад, упродовж останніх 20 років вартість догляду за інвалідами зросла в чотири рази [27]. Вочевидь, що і лейбористам доводиться шукати шляхи забезпечення соціальної підтримки без підвищення податків, тому останнім часом активніше почали використовувати перевірку необхідності для призначення соціальної допомоги. Крім того, від 1999 року претендент на отримання такої допомоги має пояснити причини, через які він не працює, довести своє право на допомогу й, насамперед, отримати консультацію стосовно пошуку нової роботи.

Таблиця 3.5

Система соціального забезпечення у Великобританії

Тип програми	Джерела фінансування	Різновид допомоги (хто має право)	Розмір виплат
1	2	3	4
<i>Забезпечення в старості, по інвалідності та в разі втрати годувальника</i>			
<i>Подвійна система</i> — соціальне страхування та соціальна допомога.	Застрахована особа: 8,4 або 10 % від заробітку (внески покривають виплати на випадок тимчасової непрацездатності, народження дитини, травми на робочому місці, безробіття й частину вартості медичних послуг)	Базова державна пенсія: жінки 60 років, чоловіки 65 років. Для базової державної пенсії потрібно, щоб приблизно 90 % часу від необхідного робочого стажу (44 роки — для жінок і 49 — для чоловіків) сплачувались внески. Якщо стаж сплати внесків є меншим, відповідно зменшують і пенсію. Число років, необхідних для повної пенсії, зменшується в разі догляду за дитиною або родичем-інвалідом Пенсія за віком (не пов'язана з внесками): особи, старші 80 років, які на мають права на базову пенсію чи мають пенсію, нижчу від £43,4 на тиждень	Максимум £72,5 на тиждень £43,4 на тиждень
	Самозайнята особа: £2 щотижня та 7 % від річного прибутку. Внески покривають усі виплати, крім допомоги на випадок безробіття	Виплати в разі тривалої непрацездатності: виплачують після 52 тижнів непрацездатності або 28 тижнів — для терміново хворих, якщо тижневий заробіток у 25 разів став меншим, ніж у 2–3 попередні податкові роки	£69,75 або £43,4 на тиждень для дорослого, котрий перебуває на утриманні хворого та доглядає за його дітьми, плюс £11,35 на тиждень на дитину, котра перебуває на утриманні
	Роботодавець: 11,9 % від суми нарахованої заробітної платні працюючого понад £87 на тиждень, 3 % — на пов'язані з роботою пенсійні схеми. Внески покривають усі соціальні виплати	Допомога на випадок інвалідності: для тих, у кого інвалідність визначили до 65 років; виплачують після 6 місяців інвалідності Податковий кредит для інваліда: для тих, хто працює 16 і більше годин на тиждень, маючи такі функціональні обмеження, які перешкоджають збереженню зайнятості. Для тих, чий збереження не перевищують £16 000 і хто отримує один із видів допомоги по інвалідності	Залежно від потреб у догляді — £55,3, 37,0 чи 14,65 на тиждень Залежить від тривалості робочого тижня та віку дітей, які перебувають на утриманні. Мінімальний розмір — £56,05 на тиждень для самотньої людини

1	2	3	4
	<p>Уряд: загальна вартість адресної допомоги та виплат, не пов'язаних із внесками. А також — фінансовий грант обов'язковим програмам у розмірі до 17 % усіх річних виплат.</p>	<p>Допомога по догляду за інвалідом: виплачують тим, хто доглядає щонайменше 35 годин на тиждень за інвалідом (який отримує відповідну допомогу), змушений через це залишити роботу, і має прибуток менше, £72 на тиждень</p> <p>Допомога овдовілим батькові (матері): виплачують удові (вдівцю), котрий має щонайменше одну залежну дитину віком до 19 років, на яку вона/він отримує допомогу на дитину</p> <p>Допомога у разі тяжкої втрати: виплачують упродовж 52 тижнів удівства вдові (вдівцю), старшим 45 років, які не мають на утриманні дітей</p> <p>Виплата на поховання: одноразова виплата, якщо покійна особа була платником внесків до Національного страхування</p> <p>Допомога опікунам: для тих, хто доглядає за сиротою</p> <p>Підтримка доходу (соціальна допомога, яку призначають на підставі перевірки нужденності): для людей, котрі мають доходи, нижчі певного рівня, не мають збережень на суму понад £8 000 або не працюють понад 16 годин на тиждень</p>	<p>£41,75 на тиждень</p> <p>£72,5 на тиждень плюс £9,7 на тиждень на першу дитину, на котру виплачують допомогу на дитину, а також £11,35 на тиждень на кожну наступну дитину. Залежить від віку та отримання пенсії для овдовілих батьків. Для людей старших 55 років — £72,5 на тиждень</p> <p>£2 000</p> <p>£11,35 на тиждень на дитину або £9,7, якщо виплачують високу допомогу на дитину.</p> <p>Удова віком від 18 до 59 років із дітьми віком до 18 років отримує допомогу, розмір якої залежить від віку дітей та інших соціальних виплат</p>

1	2	3	4
Забезпечення у разі хвороби та народження дитини			
Подвійна система — соціальне страхування та соціальна допомога для грошових виплат, а також універсальна система — для медичного обслуговування	Застрахована особа: те саме, що у попередньому випадку	Державні виплати у разі хвороби: при хворобі, що триває більше 4 днів поспіль, виплачують працівникам до 65 років із заробітком понад £72 на тиждень	£62,5 на тиждень. Виплачують максимум 28 тижнів, починаючи з 4-го дня хвороби
	Роботодавець: те саме, що у попередньому випадку, всі виплати з непрацездатності та 8 % від виплат при народженні дитини	Короткострокові виплати у разі непрацездатності: при хворобі, що триває більше 4 днів поспіль, виплачують найманим працівникам, самозайнятим і безробітним, віком до 65 років (чоловіки) або 60 років (жінки), які не отримують державних виплат на випадок хвороби, залежать від прибутку особи та розміру сплачуваних нею внесків, а також віку	До 28 тижнів виплачують £52,6 на тиждень. Від 29 до 52-го тижня виплачують £62,2 на тиждень (а далі — виплати на випадок довготривалої непрацездатності). Існують додаткові виплати на утриманців хворого
	Уряд: покриває 92 % виплат при народженні дитини, незначну частку виплат у випадку тимчасової непрацездатності, більшу частину плати за медичне обслуговування, повну вартість адресних допомог	Державні виплати при народженні дитини: постійна робота на одному місці привнаймні впродовж 26 тижнів, середній заробіток — понад £72 на тиждень	6 тижнів виплачують 90 % середнього заробітку й до 12 тижнів — £62,2 на тиждень. 18-тижневий період виплат може розпочатися в будь-який час між 11 тижнем до очікуваного народження дитини та одного тижня після народження дитини
	Медичне обслуговування: оплачують переважно за рахунок податків, незначна частка — за рахунок внесків до національного страхування, а також самих пацієнтів.	Допомога при народженні дитини: усі наймані та самозайняті працівники повинні працювати щонайменше 26 тижнів із 66 тижнів до народження дитини, мати заробіток понад J 30 на тиждень упродовж 13 тижнів і не отримувати державних виплат при народженні дитини	Виплачують максимум £62,2 на тиждень максимум упродовж 18 тижнів, може розпочатися в будь-який час між 11 тижнем до очікуваного народження дитини та одного тижня після народження дитини

1	2	3	4
		<p>Підтримка доходу (незалежна від страхових внесків соціальна допомога): для людей із доходами, нижчими від певного рівня. Передбачає перевірку нужденності, розмір допомоги залежить від доходів та обставин</p> <p>Медичне обслуговування: немає вимог щодо мінімального трудового стажу</p>	<p>Окремі люди отримують, наприклад, £53,05–94,6 на тиждень залежно від обставин</p> <p>Оплата медичних послуг, наданих лікарями та дантистами, які працюють за контрактом з Національною медичною службою та державними лікарнями</p> <p>Пацієнти оплачують 80 % послуг дантиста вартістю до £360. Пацієнт оплачує £53,05 за кожне призначення ліків. Ті, хто отримують допомогу по малозабезпеченості, вагітні жінки, матері, що годують дітей, діти до 16 років, студенти до 19 років, пенсіонери та деякі інші групи звільнені від оплати послуг дантиста та за призначення ліків. Немає обмежень щодо терміну виплат.</p>
Забезпечення у разі травми на виробництві			
Система соціального страхування (поширюється тільки на найманих працівників)	Ті самі, що й при забезпеченні у старості, у випадку інвалідності чи втрати годувальника.	<p>Тимчасові виплати по інвалідності: такі ж, як і довгострокові виплати на випадок захворювання</p>	<p>До 28 тижнів виплачують £52,6 на тиждень. Від 29 до 52-го тижня виплачують £62,2 на тиждень (а далі — виплати на випадок довготривалої непрацездатності). Після 52-го тижня, якщо працездатність не відновилася, виплачують допомогу на випадок тривалої непрацездатності</p> <p>Розмір залежить від обставин</p>

1	2	3	4
		<p>Підтримка доходу: виплати людям із низькими доходами. Не виплачують, якщо збереження перевищують £8000 або коли людина працює понад 16 годин на тиждень</p> <p>Постійні виплати у разі робочої травми: немає вимог щодо мінімального трудового стажу</p> <p>Медичне обслуговування: немає вимог щодо мінімального трудового стажу</p>	<p>До £108,1 на тиждень при 100 % інвалідності. Виплачується з 16-го тижня після аварії чи початку хвороби</p> <p>Забезпечується Національною медичною службою</p>
Забезпечення на випадок безробіття			
Подвійна система — соціальне страхування та соціальна допомога	Ті самі, що й при забезпеченні у старості, у випадку інвалідності чи втрати годувальника.	<p>Допомога тим, хто шукає роботу (залежна від внесків): людина повинна бути старшою 18 років і не працювати, або працювати менше 16 годин на тиждень. Залежить від внесків до соціального страхування. Безробітний має бути зареєстрованим у службі зайнятості, активно шукати роботу та укласти спеціальну угоду</p> <p>Допомога тим, хто шукає роботу (залежна від доходу): людина не повинна мати збережень на суму понад £8 000 або не працювати понад 16 годин на тиждень</p>	<p>Виплати тривають до 6 місяців. £31,95 на тиждень — людині віком до 18 років, £42,0 — віком від 18 до 25 років, £53,05 — старшій 25 років</p> <p>Розмір виплат залежить від розміру доходу домогосподарства та його складу</p>
Допомога сім'ям			
Універсальна система (допомога на дитину) та соціальна допомога	<p>Застрахована особа: віяких внесків</p> <p>Роботодавець: віяких внесків</p> <p>Уряд: усі витрати</p>	<p>Допомога на дитину: дитина повинна бути до 16 років (до 19 років — при подальшому навчанні на стаціонарі). Призначення допомоги залежить від громадянства та перебування в Сполученому Королівстві</p> <p>Податковий кредит працюючим сім'ям: родина повинна мати принаймні одну дитину віком до 16 років, працювати понад 16 годин на тиждень і не мати збережень, що перевищують £8000</p>	<p>£15,5 на тиждень на першу дитину, £10,35 — на кожну наступну. Для самотніх батьків — £17,55 на тиждень</p> <p>Сума залежить від доходу батьків, кількості дітей та їхнього віку.</p>

*Тут і далі всі грошові розміри вказані за станом на квітень 2001 року. Курс обміну: 1 долар США = 0,69 фунта стерлінгів (£).

Джерело: Адміністрація з соціального забезпечення США, 2002; Агенція з підтримки дітей, 2002 [25; 26].

Розвивається й ідея додаткової пенсії, яку впровадили ще 1975 року, але від квітня 2001 року з'явилася свого роду “професійна пенсія”, тобто ще одна форма соціального страхування. Отже, британська система дедалі більше стає “змішаною”.

Ще одна складова соціальної політики — політика зайнятості — несе на собі риси системи, яка формувалася впродовж десятиріч. У 1970-80-х роках низький розмір допомоги на випадок безробіття та соціальних виплат, послаблення ролі профспілок призвели до розвитку такого ринку праці, якому була властива низька продуктивність і низька оплата праці. Реформи консервативного уряду, спрямовані на дерегуляцію та приватизацію, не розв'язали цієї проблеми. Рівень зайнятості суттєво знижувався: від 90 відсотків у 1970-ті роки до менше 60 відсотків у 1990-ті [28]. Лейбористський уряд, як зазначалося, вважає за потрібне впровадження програм перенавчання, які б готували людей, особливо тих, хто є безробітним упродовж тривалого часу, до нової роботи; водночас отримання грошової допомоги стають дедалі вимогливішими.

Сучасна структура зайнятості не сприяє встановленню корпоративної зв'язків, а середній клас становить основну частину суспільства. Через те спостерігається скорочення кількості членів британських профспілок — після 1979 року вони втратили понад 5 мільйонів членів [29]. Така динаміка позначилася на змісті соціальних програм. Якщо раніше робітник розглядався опосередковано через профспілковий рух, через різні робітничі організації, то внаслідок структурних змін політика стала тяжіти до впровадження більш індивідуальних форм соціального захисту працюючих.

Щодо політики охорони здоров'я, то Національна медична служба (National Health Service — NHS) є однією з найпопулярніших соціальних програм, оскільки вона фактично безкоштовно для пацієнта дає змогу отримувати різноманітні медичні послуги, більше того, пацієнти мають право обирати лікарів. Щоправда, у Британії постійно лунають скарги, мовляв, потрапити до лікаря на прийом складно: існують так звані листи очікування, інколи на два-три місяці наперед. Лейбористський уряд прийшов до влади, зокрема, пообіцявши реформувати Національну медичну службу, насамперед скоротивши час очікування прийому спеціалістами та планових хірургічних операцій.

Погляньмо й на інші, крім соціального та медичного забезпечення, сфери соціальної політики Великобританії. Ці сфери особливо цікаві тим, що лейбористський уряд, як уже зазначалося раніше в цю-

му розділі, має намір вдатися до розвитку цих систем. Нині в цих сферах співіснують державні та приватні (прибуткові та неприбуткові) організації, при цьому держава стимулює та заохочує діяльність недержавного сектору в соціальній сфері.

Таблиця 3.6

**Система освіти, соціального обслуговування та житлової політики
у Великобританії**

Освіта	Соціальні служби	Житло
<p><i>Державна освіта</i></p> <p>* 5–16 років: обов’язкова початкова та середня освіта;</p> <p>* 16–18 років: навчання за бажанням у старших класах школи чи коледжах (загальна чи професійна кваліфікація);</p> <p>* старші 18 років: подальше навчання за бажанням у коледжах (не існує фінансової підтримки);</p> <p>* старші 18 років: подальше навчання за бажанням в університетах (залежить від вступних вимог, фінансова підтримка — через гранти та позички);</p> <p>* старші 18 років: навчання не повний час у коледжах та університетах</p> <p><i>Приватна освіта</i></p> <p>* 5–18 років: платне навчання в початкових та середніх класах шкіл, які мають приватне фінансування та контроль</p>	<p><i>Служби для дітей</i></p> <p>* служби органів місцевої влади: відповідають за моніторинг догляду за дітьми, вповноважені переміщати дітей, які зазнають знуцання або занедбані, до фостерних родин чи резидентних будинків;</p> <p>* волонтерські (недержавні) служби: пропонують підтримку чи резидентний догляд за вразливими дітьми</p> <p><i>Служби для дорослих</i></p> <p>* служби органів місцевої влади: відповідальні за оцінку потреб та забезпечення “догляду в громаді” для вразливих людей.</p> <p>* Волонтерські та приватні, резидентні та денні служби для дорослих, організовані громадськими чи приватними утвореннями</p>	<p><i>Зайняте власниками</i> (1995 — 66,8 % населення): помешкання, придбані за гроші на відкритому ринку; чимало покупок здійснюють завдяки кредитам банків, за які розраховуються впродовж 20–25 років</p> <p><i>Державна оренда</i> (1995 — 18,9 % населення): власником житла, яке збудоване переважно між 1945 та 1980 роками. Розмір орендної плати залежить від вартості утримання житла. Для малозабезпечених і безробітних існує субсидія на оренду</p> <p><i>Приватна оренда</i> (1995 — 9,9 % населення): мешканці сплачують власникові житла плату, розмір якої залежить від ринку цін. Для малозабезпечених і безробітних існує субсидія на оренду</p> <p><i>Соціальне житло</i> (1995 — 4,3 % населення): житлові асоціації — приватні утворення, які субсидіює та регулює держава, зараз заміняють приватних власників. Оплата залежить від вартості житла. Для малозабезпечених і безробітних існує субсидія на оренду</p>

Джерело: П. Алкок, Г. Крайг, 2001 [30].

Ідея лейбористів щодо переорієнтації з „держави загального добробуту” на „державу соціальних інвестицій” та суспільства, яке базується на знаннях (knowledge-based society), ґрунтується на розвитку системи освіти, підвищенні її якості, різноманітності та професіоналізації. У спільній заяві Г. Шрьодера та Т. Блера (1999) зазначається: “Освіта не повинна розглядатися як “разовий” шанс: доступ і використання можливостей освіти є тепер найважливішою формою гарантії в сучасному світі. Тому уряди повинні бути відповідальні за те, щоб створити умови, в яких кожен конкретний індивід міг би підвищувати свою кваліфікацію і використовувати свої можливості в повну силу” [31].

Житлова політика у Великобританії орієнтована на те, щоб громадяни ставали власниками приватного житла, однак разом із тим розвинута й ідея “соціального житла” для вразливих груп населення. Також для малозабезпечених і безробітних встановлено субсидії на оренду і оплату за соціальне житло.

Важливою особливістю нинішнього етапу розвитку британської системи соціального обслуговування є орієнтація на догляд у громаді, що передбачає надання комплексної допомоги вразливим групам населення за місцем проживання, зокрема, цілісної низки („пакету”) соціальних послуг за місцем проживання, організацію неформального догляду, активне залучення користувачів послуг [32].

Система державних соціальних послуг зазнає значних змін. Головним нововведенням консерваторів, яке потім із поправками засотсовують лейбористи, є запровадження в цій системі комерційних засад та принципу конкуренції.

Громадяни країни неоднозначно оцінюють політику британського уряду. У квітні 2001 року вчені провели загальнонаціональне телефонне опитування тисячі людей, старших 18 років. Респонденти, в принципі, висловлювали задоволення змінами, проте вважали, що лейбористи зазнали “провалу” в таких ключових питаннях, як реформа Національної медичної служби, зниження рівня злочинності та в транспортній політиці. Тоді як окреме дослідження, проведене компанією BBC щодо дотримання лейбористським урядом своїх обіцянок 1997 року, показує, що передвиборний маніфест виконано на 79 відсотків [33].

Хоча рівень бідності в країні все ще залишається доволі високим для індустріалізованої держави, а нерівність залишається глибокою,

проте, за словами британців, зростає середній розмір зарплати, на який тепер “можна купити на 21 гамбургер більше, ніж п’ять років тому, і на 162 літри бензину більше. Робочий тиждень скоротився на одну годину і триває 38 годин, ми частіше стали їздити за кордон” [34]. Фахівці з соціальної роботи вважають, що програма реформ, ініційована урядом “нових” лейбористів, може бути як великою перевагою для соціальних працівників, так і тупиковим шляхом [35], оскільки несе в собі багато інноваційного й незвичного для Британії. Лейбористи, на думку британського дослідника К. Холдена, намагаються примирити вимоги ринкової вигоди та ідею державного забезпечення від “колиски до труни”, зробивши особливий наголос на економічній ефективності [36].

Підсумуймо: сучасна модель соціальної політики у Великобританії відрізняється еклектичністю. Вона віддзеркалює загальну орієнтацію на “змішану” економіку, об’єднує в собі як результати тетчерівської політики впровадження ринкових відносин у соціальній сфері, так і новітні спроби лейбористського уряду щодо поступового переходу до універсальності в окремих соціальних програмах. Перспективним шляхом розвитку цієї моделі є подальша орієнтація на розвиток освіти, організацію соціальних програм у громаді та посилення участі недержавних організацій у соціальній сфері.

Запитання та завдання

1. Проаналізуйте соціально-демографічні та економічні передумови формування соціальної політики у Великобританії.
2. Які політичні процеси вплинули на зміни в британській соціальній політиці останніх років?
3. Охарактеризуйте соціальні програми, які діють у Великобританії.
4. У чому полягає особливість британської системи надання соціальних послуг?
5. Визначте сильні та слабкі риси британської моделі соціальної політики.

Теми рефератів

1. Ідеологія „Третього шляху” та реалізація соціальних програм у Великобританії.
2. Соціальна політика щодо дітей у Великобританії.
3. Система охорони здоров’я у Великобританії: переваги й недоліки.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Country at a Glance* // UN Web-site, Project “Cyberschoolbus”. — <http://www.cyberschoolbus.un.org>.
2. Он-лайн Енциклопедія УСЕ // Веб-портал УКРОП. — <http://www.ukrop.com/encyclopaedia.html?book=3>. — С. 1276–1278.
3. *Millar J. Diminishing Welfare: The Case of the United Kingdom* // *Diminishing Welfare: A Cross-National Study of Social Provision* / ed. By Goldenberg G., Rosenthal M. — Westport, Connecticut and London: Auburn House, 2002. — P. 151.
4. *The World Factbook 2002* // Web-site of CIA. — <http://www.odci.gov/cia/publications/factbook/geos/uk.html>.
5. Ibid.
6. *Human Development Report: Deepening democracy in a fragmented world*. — New York and Oxford: Oxford University Press, 2002. — P. 149–222.
7. Он-лайн Енциклопедія УСЕ. — С. 1276.
8. *Human Development Report*, 2002. — P. 149–203.
9. *The World Factbook 2002*.
10. *Williams F. Social Policy: A Critical Introduction: Issues of Race, Gender, and Class*. — Cambridge: Polity Press and New York: Blackwell 1989. — 236 p.
11. *Titmus R. Social Policy: An Introduction*. — London: Allen & Unwin, 1974. — 218 p.
12. Лоренц У. Соціальна робота в змінюючійся Європі. — К.: Асоціація психіатрів України, 1997. — 199 с.
13. *Esping-Andersen G. Three Worlds of Welfare Capitalism*. — Cambridge: Polity Press, 1990. — 260 p.
14. Аарва П., Манніла С., Раухе А. Медичне страхування як система соціального страхування в європейських країнах // Соціальна політика і соціальна робота. — 1997. — № 2–3. — С. 69–72.
15. *Wood B. Labour Market Regimes under Threat? Sources of Continuity in Germany, Britain, and Sweden* // *The new politics of welfare states* / ed. by Paul Pierson. — Oxford, New York: Oxford University press, 2001. — P. 396.
16. *Amin A., Cameron A., Hudson R. Placing a Social Economy*. — London and New York: Routledge, 2002. — P. 22–24.
17. *Stoker G. Life is a Lottery: New Labour's Strategy for the Reform of Developed Governance* // *Public Administration*. — 2002. — Vol. 80. — №. 3. — P. 417–421.

18. *Giddens A.* The Third Way: The Renewal of Social Democracy. — Malden: Polity Press, 2000.
19. *Millar J.* Ibid. — P. 171.
20. *Ginsburg N.* Globalization and the Liberal Welfare States // Globalization and European Welfare States: Challenges and Change / Ed. By Sykes R., Palier B., Prior P.M. — Hampshire and New York: Palgrave, 2001. — P. 180.
21. Цит. за *Millar J.* Ibid. — P. 173.
22. *Таран Ю.* “Третій шлях”: сучасна західноєвропейська соціал-демократія у пошуку нової теоретичної платформи // Магістерум НаУКМА. Вип. 10 “Політичні студії”. — К.: Стилос, 2002. — С. 17.
23. *Spicker P.* Introduction to Social Policy: On-line textbook. — 2002. — <http://www2.rgu.ac.uk/publicpolicy/introduction/policy.htm>.
24. *Thenn R. H. Wilson F. L.* Comparative Politics: An Introduction to Seven Countries. — New Jersey: Prentice Hall, 2001. — P. 73.
25. Social Security Programs Throughout the World: Europe, 2002 // Web-site of the US Social Security Administration. — <http://www.ssa.gov/statistics/ssptw/2002/europe/unitedkingdom.html>.
26. Child Support Agency, UK. — 2002. — <http://www.csa.gov.uk>.
27. *Thenn R. H. Wilson F.L.* Ibid — P. 73.
28. *Ebbinghaus B.* When labour and capital collude: the political economy of early retirement in Europe, Japan and the USA // Comparing welfare capitalism: Social policy and political economy Europe, Japan and the USA / ed. by Ebbinghaus B., Manow P. — London and New York: Routledge, 2001. — P. 77.
29. *Таран Ю.* Вказ. праця. — С. 17.
30. *Alcock P., Graig G.* The United Kingdom: Rolling Back to Welfare State? // International Social Policy / Ed. by Alcock P., Graig G. — Hampshire and New York: Palgrave, 2001. — P. 140–141.
31. *Шпродер Г., Блер Т.* Шлях вперед для соціал-демократів Європи // Медведчук В. Дух і принципи соціал-демократії: українська перспектива. — К.: Основи цінності, 2000. — С. 175–193.
32. *Reading P.* Community Care and Voluntary Sector: The Role of Voluntary Organizations in a Changing World. — Birmingham: Venture Press, 1994. — 102 p.
33. Labour “trusted on the economy” // BBC. — 2002. — May, 2. — http://news.bbc.co.uk/1/hi/uk_politics/1965416.stm.
34. What a difference five years makes // BBC. — 2002. — May, 6. — http://news.bbc.co.uk/1/hi/uk_politics/1963998.stm.

35. *Jordan B., Jordan C. Social Work and the Third Way: Though Love as Social Policy.* — London, Thousand Oaks and New Delhi: Sage Publications, 2000. — P. 218.
36. *Holden C. Globalization, social exclusion and Labour's new work ethic // Critical Social Policy.* — 1999. — Vol. 19(4). — P. 529–538.

Корисні веб-сторінки

Cabinet Office, Social Exclusion Unit
<http://www.cabinet-office.gov.uk/seu>

Ця і всі наступні сторінки є англomовними. На сторінці Відділу з питань соціального виключення розміщено різнопланові звіти, публікації, статті в газетах та результати досліджень, подано національні стратегії та програмні документи. Можна ознайомитися з бюлетенем “Inclusion”, призначеним для людей, котрі займаються подоланням соціального виключення тощо. Зручна система пошуку інформації.

Department of Education and Skills
<http://www.dfes.gov.uk/index.htm>

Веб-сторінка Міністерства освіти та кваліфікації Великобританії серед інших корисних документів містить стратегію до 2006 року. Можна ознайомитися зі статистичними даними щодо системи освіти в країні, повними текстами результатів досліджень.

Department of Health <http://www.doh.gov.uk>

На веб-сторінці Міністерства охорони здоров'я, відповідального за медичне та соціальне обслуговування, можна знайти опис британської політики у цій сфері, політичні документи та рекомендації, статистику, численні публікації.

Department for Work and Pensions <http://www.dwp.gov.uk>

На веб-сторінці Міністерства праці та пенсій можна знайти детальну інформацію щодо правил призначення всіх видів допомоги, пенсії. Інші рубрики — статистика та дослідження (звіти, інформація, напрямки), он-лайнiв публікації, прес-релізи, останні новини.

Employment Service (ES) <http://www.jobcentreplus.gov.uk>

Опис послуг, он-лайнiва інформація щодо того, як отримати роботу, як співпрацювати зі службою громадянам та організаціям, які грошові виплати безробітним існують — такі основні теми веб-сторінки державної служби зайнятості.

Immigration and Nationality Directorate
<http://www.ind.homeoffice.gov.uk>

На веб-сторінці можна знайти різнопланову інформацію, яка стосується питань міграції у Великобританії: закони та політичні документи, глосарій, прес-релізи, статистичні дані. Мігранти та шукачі притулку можуть використати он-лайнкові документи (включно з заявами на отримання притулку) та отримати відповідні поради. Цікавою є інформація для роботодавців, котрі наймають іноземних працівників.

Alcohol Education and Research Council
<http://www.aerc.org.uk>

На веб-сторінці можна знайти корисні публікації та звіти досліджень, які стосуються проблеми надуживання алкоголю та профілактичної роботи.

Department for International Development
<http://www.dfid.gov.uk>

Веб-сторінка Міністерства з міжнародного розвитку містить опис роботи цієї урядової структури та різноманітні публікації. Можна скористатися системою роботи з показниками людського розвитку для країн, яким Великобританія надає допомогу. Описано гранти та стипендії, які надає міністерство.

Economic and Social Research Council <http://www.esrc.ac.uk>

На веб-сторінці Ради з економічних та соціальних досліджень можна знайти звіти, публікації, тексти публічних лекцій. Цікавим є опис останніх досліджень у соціальній сфері, а також інформація щодо грантів та стипендій на дослідницьку роботу та навчання.

Child Support Agency (CSA) <http://www.csa.gov.uk>

На цій веб-сторінці розміщено інформацію про діяльність Агенції з підтримки дітей, опис реформи, спрямованої на підтримку дітей, публікації стосовно надання податкового кредиту сім'ям. Сайт надає можливість подати заявку на отримання допомоги. Цікавим є глосарій.

Central Council for Education and Training in Social Work
<http://www.ccetsw.org.uk>

Веб-сторінка Центральної ради з питань навчання та підготовки соціальних працівників призначена для тих, кого цікавить система

підготовки соціальних працівників у Великобританії, та містить вимоги до кваліфікаційних програм.

General Social Care Council www.gsccl.org.uk

На веб-сторінці можна знайти кодекс практичної діяльності, стандарти соціальної роботи у Великобританії.

Он-лайн газета The Guardian

<http://society.guardian.co.uk/policy>

Веб-сторінка відомої британської газети “Гардіан” надає можливість безкоштовного доступу до новин у сфері соціальної політики у Великобританії. Зручний формат і система пошуку інформації.

The Social Policy Research Unit at the University of York

<http://www1.york.ac.uk/inst/spru>

На веб-сторінці можна знайти тематику досліджень Університету Йорка у різних сферах соціальної політики, зокрема соціального та медичного обслуговування, соціального страхування та зайнятості. Є повні тексти звітів та он-лайн публікації.

Townsend Centre for Poverty Research

<http://www.ippr.org.uk/home>

Центр займається мультидисциплінарними дослідженнями бідності як у розвинутих країнах, так і в тих країнах, що розвиваються. Хоча переважна частина публікацій доступна тільки за плату, але прес-релізи та деякі дослідницькі матеріали можна використовувати безкоштовно.

Розділ 4

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА У НІМЕЧЧИНІ

4.1. Загальні відомості про країну

Офіційна назва держави — Федеративна Республіка Німеччина, скорочена назва — Німеччина (місцевою мовою — Deutschland, англійською — Germany). Від 1990 року країна складається з 16 федеральних земель (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Базові характеристики Німеччини

Регіон	Західна Європа
Столиця	Берлін
Населення (2001 рік)	82 млн 7 тис.
Щільність населення (на 1 кв. км)	230
Найбільше міське поселення	Ессен 6 млн 533 тис.
Територія (кв. км)	357 002
Валюта	євро

Джерело: ООН, 2002 [1].

Територія країни географічно розмаїта: її північну частину — Північно-німецька низина з післяльодовиковим рельєфом, широкими долинами; центральна територія — старі гори й височини: Рейнські сланцеві гори, Шварцвальд, між ними — Нижньорейнська низина, де розташовані гори Гарц, Швабська Франконська Юра; на південь — Баварське плоскогір'я, а вздовж південного кордону — Альпи. Клімат помірний, теплий. У Німеччині — густа мережа річок, сполучених між собою каналами.

Це — високорозвинена країна, яка виробляє майже 6 відсотків світової продукції (брутто), посідаючи третє місце після США та Японії; багаті поклади кам'яного вугілля (Рур), бурого вугілля (Сак-

сонський, Лужицький, Надрейнський вугільні басейни), а також залізних руд і калієвих солей; один із лідерів світового виробництва автомобілів (*Mercedes, БМВ, Фольксваген*), машин, електронних пристроїв (провідні концерни — *Сіменс* та *АЕГ-Телефункен*), хімікатів (*Гохст, БАСФ*); розвинута нафтопереробна промисловість, металургія (*Крупп, Тіссен*), точна, харчова (друге місце у виробництві пива, після США); інтенсивне сільське господарство, рибальство; туризм (переважно гірський); добре розвинений транспорт; друге після США місце у світовому товарообміні [2].

Отже, Німеччина — одна з найбільших за територією та чисельністю населення країн Європи, її вважають економічно наймогутнішою європейською державою.

4.2. Основні соціальні показники

Країна щільно населена (230 мешканців на 1 кв. км), її населення — трохи більше 82 мільйонів. Попри те, що Німеччина має високу очікувану тривалість життя (див. табл. 4.2), їй властивий невисокий показник приросту чисельності населення, — і то він був позитивним за рахунок підвищення міграційних потоків.

Найближчими роками учені прогнозують від'ємний показник зростання населення й зменшення загальної кількості мешканців Німеччини до 80,7 мільйонів [3]. Впливає на це й досить низький коефіцієнт фертильності (1,3) та жорсткіший характер міграційної політики. Так, 1993 року Німеччина мала один із найвищих у Європі показників кількості мігрантів — 8,5 відсотків, між 1988 та 1996 роками до країни приїхало 2,3 мільйона іммігрантів та майже 2 мільйона шукачів притулку, 2000 року в країні офіційно мешкало 7,3 мільйона мігрантів і біженців, при чому в цю кількість не входить кількість етнічних німців, які повернулися в країну [4; 5]. До того ж Німеччині властивий високий рівень нелегальної міграції, що викликає випадки ксенофобії та насильства на ґрунті расизму.

Німеччину завжди вважали більш-менш національно однорідною державою. За даними Енциклопедії УСЕ, 94 відсотки населення — німці; проживають також турки (2%), серби, італійці, греки, поляки; 100 тисяч сербо-лужичан [8]. Країна багатоконфесійна: третина населення — протестанти, третина — католики, ще третина має різні вірування (офіційно мусульман — 3,7 відсотка) або не належить до жодної з конфесій [9].

Німеччина: основні соціально-демографічні показники

Середня очікувана тривалість життя (роки)	77,5
• середня очікувана тривалість життя жінок	80,7
• середня очікувана тривалість життя чоловіків	74,5
Коефіцієнт фертильності (кількість дітей на одну жінку)	1,3
Рівень народжуваності (на 1000 населення)	8,99
Рівень смертності (на 1000 населення)	10,36
Рівень дитячої смертності:	
• кількість випадків смерті немовлят до одного року на 1000 народжених живими	4
• кількість випадків смерті дітей до п'яти років на 1000 народжених живими	5
Рівень міграції (кількість мігрантів на 1000 населення)	3,99
Приріст населення (за період 1975–2000)	0,2
Співвідношення чоловіків/жінок	0,96
Населення старше 65 років (% від усього населення)	16,4
Міське населення (% від усього населення)	87,5
Кількість біженців у країні	906 тис.
Рівень захворюваності на ВІЛ/СНІД (2001):	
• % захворюваності серед дорослих (15–49 років)	0,1
• кількість дітей із ВІЛ/СНІД	190
Місце у світі за індексом людського розвитку	17

Джерело: Книга фактів світу, 2002; Звіт з людського розвитку ООН, 2002 [6; 7].

Хоча країні в цілому властивий високий рівень життя (табл. 4.3) і далеко не найвищий у Європі коефіцієнт Джині, рівень безробіття в Німеччині залишається високим, зокрема рівень довготривалого безробіття.

Варто додати, що економіка східної частини Німеччини залишається порівняно слабкою. Рівень промислового виробництва на душу населення становить лише 60 відсотків від аналогічних показників на заході країни [12]. Бідність серед іноземців, які мешкають у країні, — вдвічі вища, ніж серед місцевих мешканців [13]. Отже, країні притаманна географічна стратифікація.

Німеччина: основні соціально-економічні показники

ВВП на душу населення (у перерахунку на долари США)	25 103
Державні витрати на охорону здоров'я	
• % від ВВП	7,9
• витрати на душу населення (у доларах США)	2 697
Державні витрати на освіту (% від ВВП)	4,8
Рівень бідності	немає даних
% населення, яке має менше 50% медіанного доходу по країні	7,5
Коефіцієнт Джині	30,0
Рівень інфляції (2001 рік)	2,4 %
Робоча сила	41,9 млн
Рівень безробіття (% від робочої сили)	7,5 %
• у тому числі довготривалого безробіття	3,9 %

Джерело: Книга фактів світу, 2002; Звіт з людського розвитку ООН, 2002 [10; 11].

4.3. Політична система та ідеологічні погляди на соціальну політику

Об'єднана Німеччина має трирівневу політичну структуру, кожен рівень якої — федеральний (центральный) уряд, землі (*Lander*) та муніципалітети — вирізняється за своєю законодавчою, фіскальною та адміністративною владою. Конституцією держави муніципалітетам надано право самоврядування.

Парламент Німеччини має дві палати — Бундестаг, в якому 603 депутати, та Бундесрат (Федеральна рада), в якій 69 представників земель. Федеральний та земельні парламенти один раз у п'ять років обирають президента країни (ним з 1999 року є Й. Рау). Федеральний парламент призначає канцлера (тобто прем'єр-міністра), котрий формує уряд.

У рамках різних наукових і політичних класифікаціях модель соціальної політики Німеччини вважають корпоративістською моделлю, моделлю Бісмарка, моделлю соціального страхування, пов'язаного із заробітком, континентальною моделлю тощо [14; 15; 16; 17]. Модель, початки якої впровадив “залізний” канцлер Отто фон Бісмарк у XIX столітті, звичайно, зазнавала змін. Серед її нинішніх основних рис можна виокремити такі:

- обов'язкове солідарне соціальне страхування, яке становить дві третини соціальних витрат, адмініструється неприбутковими, формально незалежними (але парадержавними) фондами, що мають певний ступінь автономії та відповідають за свій бюджет [18];
- активна діяльність “соціальних партнерів” (асоціацій роботодавців і численних профспілок, які представляють інтереси працюючих) і укладання колективних трудових угод;
- система координації, переговорів і домовленості між корпоративними суб'єктами: між “соціальними партнерами”, чия автономія гарантована Конституцією, та фондами, які виплачують допомогу у випадку тимчасової непрацездатності;
- надання індивідуальних соціальних послуг переважно волонтерськими організаціями (католицькими, протестантськими, єврейськими, Червоним Хрестом, нерелігійними організаціями);
- високий соціально-правовий статус представників соціальних професій, які мають вищі прибутки, ніж лікарі [19].

Отже, соціальне забезпечення у Німеччині було й залишається “змішаним”, об'єднуючи державні, професійні, волонтерські та приватні інституції. Мешканці країни, передовсім її громадяни, часто отримують допомогу більше ніж з одного джерела. Основною ідеологічною домінантною моделлю є прив'язаність до трудового стажу людини та концепція “чоловіка-годувальника” (адже соціальне страхування поширюється на залежних членів родини), а також так звана соціально-ринкова економіка.

За останні десятиліття соціальна політика Німеччини зазнала трансформацій, викликаних тим, що отримало назву “глибоко вкорінених структурних проблем” 1990-х [20]. Тоді країна потерпала від високого рівня безробіття, зокрема структурного, давалися взнаки наслідки об'єднання Західної та Східної Німеччини, наплив мігрантів, постаріння населення (а солідарне соціальне страхування надзвичайно чутливе до демографічних чинників), реалізація економічного курсу Рейгана-Тетчер, спрямованого на лібералізацію світової торгівлі та мінімізацію соціальних видатків.

Тоді жодна з впливових німецьких партій, на відміну від британської консервативної партії, офіційно не оголошувала про перехід до нової моделі. І Християнсько-демократичний союз (консервативне політичне утворення), і Соціал-демократична партія, і профспілки вважали і вважають себе й досі прибічниками “держави загального добробуту” (*welfare state*). На початку 1990-х вдалося досягти полі-

тичного консенсусу щодо соціальних та економічних реформ, але в розпалі кризи середини 90-х “німецька модель” соціального забезпечення стала предметом гострих суспільних дебатів.

Консервативно-ліберальний уряд, усе-таки дотримуючись світових неоліберальних підходів, скоротив податки, зменшив соціальні виплати, взяв курс на приватизацію соціальної сфери. Це спричинило гостру конфронтацію не тільки з соціал-демократами, а й “соціальними партнерами”.

Перемога Соціал-демократичної партії Німеччини (СДПН) на виборах у вересні 1998 року поклала край 16-річному перебуванню консерватора Г. Коля на посаді канцлера і призвела до зупинки соціальних реформ, наприклад пенсійної реформи 1989 року. Лідер партії О. Лафонтен, котрий став міністром фінансів, славився своїм лівим радикалізмом і прихильністю до кейнсіанської економіки.

У лютому 1999 року “модерністське” крило Соціал-демократичної партії, очолюване Г. Шрьодером (котрий проголосив ідею “*Neue Mitte*”, або Нового центру, яка відповідає ідеї “*Third Way*” Т. Блера), перемогло “традиціоналістів”, і Лафонтен подав у відставку. Відтоді уряд, особливо не наголошуючи офіційно на неоліберальних тенденціях, вдався до ревізії та відновлення зупинених реформ. Хоча одні вчені відзначають, мовляв, нові реформи були “внутрішніми”, тобто не зачіпали існуючих інституцій соціальної політики, а тільки мобілізували їх, встановлюючи нові зв’язки між державним і недержавними секторами в соціальній сфері [21; 22], або тільки дещо реструктурували систему [23]. Однак інші сприймають нове законодавство 2000–2001 року як “радикальне” [24], як широке продовження правопоняттєвої політики [25], бо воно, зокрема, передбачає впровадження приватного пенсійного страхування, зменшення податків, перехід від пасивної до активної політики зайнятості, тобто політичні заходи та інструменти, не властиві корпоративній моделі.

У своїй офіційній політичній заяві “Творення справедливості в столітті глобалізації — за партнерство у відповідальності”, виголошеній 29 жовтня 2002 року, переобраний на новий термін канцлер означив п’ять ключових напрямів економічної та соціальної політики: стратегічне інвестування в охорону здоров’я та дослідження, посилення можливостей мати сім’ю та працювати; скорочення державних витрат і субсидій; суттєве зниження податків; реформування системи соціального забезпечення; зменшення бюрократизму [26]. Реалізація цих ідей суттєво впливатиме на подальші зміни в моделі соціальної політики Німеччини.

4.4. Адміністрування соціальної політики

Адміністрування соціальної політики цілком відображає трирівневу політичну систему в країні. Здійснення програм соціального забезпечення регулюється федеральним (національним) законодавством, яке ухвалює парламент. Тому ці програми вважають уніфікованими, а контроль за їх виконанням здійснюють державні урядові структури. Водночас, у другій палаті федерального парламенту важливу роль відіграють землі, їхнє слово щодо фінансування та податків інколи переважає урядову думку, а також Конституційний Суд, який активно втручається в питання соціальної політики, використовуючи своє право вето.

У складі Кабінету міністрів, сформованому в жовтні 2002 року, можна назвати такі відомства, причетні до соціальної політики:

- Міністерство економіки та праці;
- Міністерство охорони здоров'я та соціального забезпечення;
- Міністерство у справах сім'ї, людей похилого віку, жінок і молоді;
- Міністерство освіти та досліджень;
- Міністерство навколишнього середовища, транспорту та житла;
- Міністерство внутрішніх справ;
- Міністерство фінансів [27].

Доречно згадати, що у попередньому уряді діяло Міністерство праці та соціальних справ, повноваження якого передано частково нинішньому Міністерству економіки та праці (раніше — Міністерство економіки), частково — Міністерству охорони здоров'я та соціального забезпечення (раніше — Міністерство охорони здоров'я), котре, як і в більшості європейських країн, стало відповідати за медичні та соціальні послуги.

Землі також мають власні законодавчі утворення, а відтак ухвалюють соціальні акти, переважно спрямовані на регулювання питань шкільної та університетської освіти, а також чимало автономії в питаннях реалізації федерального законодавства. Муніципалітети відповідають за надання індивідуальних соціальних послуг, фінансування місцевої інфраструктури, програми адресної соціальної допомоги. Більшість безкоштовних соціальних послуг (від організації дитячих садочків до консультування наркозалежних і медичних послуг) надають незалежні, неприбуткові організації, переважно великі, національні, які фінансуються з податків. Багато питань ринку праці, як відзначалося раніше, розв'язують на підставі домовленості між соціальними партнерами.

Отже, фінансування та адміністрування соціальних програм у Німеччині є менш централізованим, аніж у Великобританії. Підтвердженням цієї думки може бути такий факт: федеральний уряд постійно прагне скорочувати соціальні програми, зокрема для безробітних, які регулюються федеральним законодавством, але фінансуються землями та муніципалітетами. Водночас, коли припинилося зростання федеральних видатків на соціальну сферу, у муніципальних бюджетах розмір соціальних статей майже подвоївся — з 12 відсотків 1980 року до 22 відсотків 1996 року [28].

Німеччина бере активну участь у реалізації загальноєвропейських соціальних програм, на її території активно діють міжнародні організації, проте їхній вплив важко оцінити, бо країна не є реципієнтом міжнародної допомоги.

4.5. Соціальні програми

Основу соціальних програм у Німеччині становлять грошова допомога та послуги, які фінансують переважно за рахунок внесків соціального страхування та місцевих податків. Важливим аспектом є регулювання міграції, зокрема трудової, шляхом упровадження політики “зелених карт” для фахівців і прийняття 2002 року нового законодавства щодо міграції.

Як відзначалося, країна переживає етап змін у соціальних програмах, жодна з яких не залишилася в попередньому вигляді. Запропонована далі таблиця 4.4 складена з матеріалів Адміністрації соціального забезпечення США, яка здійснює моніторинг соціального законодавства різних країн. Дані в таблиці 4.4 репрезентують стан справ у Німеччині навесні 2002 року й цінні тим, що в них відображені зміни, впроваджені новим законодавством про пенсії від 2001 року та законодавством щодо безробіття від 2002 року.

Більшість німецьких програм соціального забезпечення (забезпечення в старості, по інвалідності та в разі втрати годувальника, забезпечення у разі хвороби та народження дитини, забезпечення у разі травми на виробництві, забезпечення на випадок безробіття) належить до системи солідарного соціального страхування, а допомога сім'ям з дітьми є універсальною соціальною програмою. При цьому вчені відзначають, що хоча медичне обслуговування й залишається “страховим”, проте воно фактично трансформувалося в універсальну систему [30]. А от пенсійна система перестала бути винятково со-

Таблиця 4.4

Система соціального забезпечення у Німеччині

Тип програми	Джерела фінансування	Різновид допомоги (хто має право)	Розмір виплат
1	2	3	4
Забезпечення в старості, по інвалідності та в разі втрати годувальника			
Система соціального страхування	<p>Застрахована особа: 9,5 % від заробітку, нічого, якщо заробіток нижчий за € 325 на місяць, самозайнята особа — 19,1 %</p> <p>Роботодавець: 9,5% від суми нарахованої заробітної платні працюючого.</p> <p>Уряд: субсидії для компенсації виплат, які не покривають страхові внески</p>	<p>Пенсія за віком: особа від 65 років, котра сплачувала внески соціального страхування приваймні п'ять років. Можливий і більш ранній вихід на пенсію: після 63 років — якщо є 35 років трудового стажу; після 60 років — якщо людина має 15 років страхового стажу й була безробітною впродовж року після досягнення 58 років або півроку перед досягненням 60 років, чи мала неповну зайнятість приваймні впродовж 24 місяців перед досягненням 60 років; для жінок після 60 років — якщо вони сплачували обов'язкові страхові внески приваймні 10 років після досягнення 40 років; після 60 років — якщо людина має серйозні функціональні обмеження та страховий стаж приваймні 35 років. Часткова пенсія можлива для осіб молодших 65 років із частковим припиненням зайнятості</p> <p>Пенсія на випадок інвалідності: повне зниження здатності заробляти на прожиття (нездатність працювати понад 3 години на день на жодній роботі) чи часткове зниження здатності (нездатність працювати щонайменше 6 годин на день на жодній роботі). Потрібен 5-річний страховий стаж і сплачування обов'язкових страхових внесків приваймні впродовж 36 місяців із п'яти років</p>	<p>Пенсію вираховують за спеціальною формулою, яка, зокрема, містить щорічний заробіток особи, щорічний заробіток усіх застрахованих у фонді, так званий “пенсійний фактор” і “вартість пенсії” (спеціальний коефіцієнт), періоди непрацездатності, безробіття та навчання після 18 років. “Вартість пенсії” переглядають щорічно 1 липня пропорційно до змін у заробітках і рівня внесків</p> <p>Вираховують так само, як і пенсію за віком. Якщо інвалідність настала у віці до 60 років, то беруть до уваги й період від моменту втрати працездатності й до 60 років. Розмір пенсії переглядають щорічно 1 липня</p>

1	2	3	4
		Пенсія в разі втрати годувальника: виплачують удовам/удівцям і сиротам, якщо покійний сплачував страхові внески принаймні впродовж п'яти років або був пенсіонером на момент смерті. Для нещодавно одружених — спеціальні правила	Вираховують так само, як і пенсію за віком. Виплачують повну пенсію перших три місяці, далі 0,55–0,6, якщо вдова/вдівець старші 45 років мають функціональні обмеження чи виховують принаймні одну дитину, в інших випадках — 0,25 Пенсія сиротам залежить від тривалості страхового стажу померлого годувальника та поточних доходів домогосподарства. Пенсія повним сиротам є вищою. Розмір пенсії переглядають щорічно 1 липня
Забезпечення у разі хвороби та народження дитини			
Система соціального страхування	<p><u>Забезпечення у випадку хвороби</u></p> <p>Застрахована особа: в середньому 7 % заробітку — залежно від фонду, нічого, якщо заробіток вищий за € 325 на місяць. Пенсіонери роблять внески у розмірі 7% від пенсії</p> <p>Роботодавець: у середньому 7 % від суми нарахованої заробітної платні працюючого — залежно від фонду; і 14 % — якщо заробіток працюючого вищий за € 325 на місяць</p>	<p>Грошова допомога у разі хвороби: особа повинна брати участь у відповідному страховому фонді. Застрахована особа повинна бути тимчасово непрацездатною, госпіталізованою або доглядати за хворою дитиною віком до 12 років</p> <p>Допомога при народженні дитини: для отримання повної допомоги жінка повинна мати повну зайнятість і бути членом страхового фонду, інші отримують меншу суму</p>	<p>Страховий фонд виплачує 70 % загального заробітку максимум 78 тижнів упродовж трьох років у випадку однієї й тієї ж хвороби. Якщо хворіє дитина, то допомогу виплачують до 10 днів на одну дитину, але не більше 25 днів упродовж календарного року. Самотній (ьому) матері (батькові) допомогу виплачують не більше 50 днів упродовж календарного року</p> <p>Тим жінкам, які мають право на повну допомогу, виплачують 100 % повного заробітку (до € 13 на день виплачує фонд, решту — роботодавець) 6 тижнів до очікуваного народження дитини та 8 тижнів після пологів; інші отримують допомогу в розмірі допомоги на випадок хвороби</p>

1	2	3	4
	<p>Уряд: субсидії у випадку народження дитини, субсидії для безробітних, фермерів-пенсіонерів, студентів</p> <p>Пенсійна страхова організація: сплачує те ж — й від її імені, що й застрахована особа</p> <p><u>Довготерміновий догляд</u></p> <p>Застрахована особа: 0,85 % заробітку (в одній із земель — 1,7 %)</p> <p>Роботодавець: 0,85 % від суми нарахованої заробітної платні працюючого (в одній із земель — нічого)</p> <p>Уряд: внески за безробітних, фермерів і студентів, котрі отримують допомогу на навчання</p> <p>Пенсійна страхова організація: сплачує те ж — й від її імені, що й застрахована особа</p>	<p>Медична допомога працюючим: не існує мінімальних вимог щодо періоду членства у фонді.</p> <p>Допомога при довготерміновому догляді: виплачують один із трьох різновидів допомоги залежно від ступеню потреби в догляді. З 2003 року претендент на допомогу повинен мати принаймні 8 років страхового стажу</p> <p>Соціальне забезпечення доглядальників: страховий фонд довготермінового догляду сплачує пенсійні страхові внески за людину, котра доглядає за родичем, що потребує сторонньої допомоги принаймні 14 годин на тиждень і котра працює не більше 30 годин на тиждень. Під час надання догляду на доглядальника поширюється страхування від нещасного випадку на виробництві. Після припинення догляду доглядальник мають право на допомогу на прожиття, яка підтримує повернення до трудової діяльності</p>	<p>Ті, хто не має права на таку допомогу, отримують одноразову виплату в розмірі € 77</p> <p>Лікарі, лікарні, фармацевти надають допомогу за контрактом із відповідним страховим фондом. Допомога включає: медичне та стоматологічне обслуговування, профілактичні огляди, лабораторні аналізи, лікарську допомогу при пологах, госпіталізацію, необхідні пристрої, призначені ліки. Пацієнт сплачує частину вартості ліків, пристроїв, госпіталізації і в деяких випадках транспортування</p> <p>€ 250, 410 чи 665 залежно від потреби в догляді. Можливість об'єднання грошової допомоги з наданням професійного догляду (грошова допомога пропорційно зменшується).</p> <p>Розмір і тип допомоги, яку надають професійні працівники (модифікація будинку, різні пристрої, денний та нічний догляд, побутова допомога тощо), залежить від потреби в догляді. Існують фіксовані максимальні суми</p> <p>При інституційній допомозі фонди покривають вартість наданих у стаціонарному закладі послуг (встановлена максимальна сума), застрахована особа сплачує вартість проживання та харчування</p>

1	2	3	4
<i>Забезпечення у разі травми на виробництві</i>			
Система соціального страхування	Застрахована особа: нічого	При виплаті допомоги в разі нещасного випадку на виробництві чи професійного захворювання не існує мінімальних вимог щодо стажу	
	Роботодавець: внески варіюються залежно від класу ризику. Середній розмір внеску становить 1,3 % від суми нарахованої заробітної платні працюючого	Тимчасова допомога при непрацездатності: виплачують із наступного дня після страхової події до одужання або отримання пенсії	Така сама, як і у випадку звичайної хвороби (тобто 70 % загального заробітку)
	Уряд: субсидії для страхування працюючих у сільському господарстві, студентів і дітей у дитсадках	Постійна допомога при непрацездатності: буває повною та частковою	При 100 % інвалідності виплачують повну пенсію у розмірі 66,6 % за останній рік, при частковій втраті працездатності (20 % і більше) — відповідний відсоток повної пенсії
		Медичне обслуговування: медична, соціальна та професійна реабілітація	Здійснюють винятково коштом фондів від нещасного випадку
		Пенсія в разі втрати годувальника: мають право вдови/вдівці та сироти, а також інші утриманці (батьки, дідуся/бабуся — залежно від нужденності)	Перші три місяці після смерті — 66,6 % заробітку застрахованого, далі — 40 або 30 %, залежно від віку та складу сім'ї. Виплачують максимум два роки Сироти отримують 20 % заробітку застрахованої особи, повні сироти — 30 % Інші утриманці — 20 % Максимальна пенсія не може перевищувати 80 % заробітку застрахованого
		Допомога на поховання	€4 020

1	2	3	4
Забезпечення на випадок безробіття			
Обов'язкове соціальне страхування	Застрахована особа: 3,25 % заробітку (максимальний заробіток, з якого сплачують внески становить € 54 000 на рік)	Грошові виплати безробітним: особиста реєстрація в службі зайнятості, здатність працювати; 360 днів зайнятості, за які сплачувалися страхові внески, впродовж трьох останніх років (180 днів — для сезонних працівників)	Тим безробітним, котрі мають дітей, виплачують 67 % загального заробітку, бездітним — 60 %. Допомогу надають від 180 до 960 календарних днів залежно від страхового стажу та віку
	Роботодавець: 3,25 % від суми нарахованої заробітної платні працюючого Уряд: субсидії для покриття дефіцитів у фондах, вартість допомоги безробітним	Адресна допомога безробітним: залежно від потреб надають тим безробітним, котрі працювали принаймні 150 днів упродовж останнього року або вичерпали максимальну суму грошових виплат на випадок безробіття Допомога на випадок поганої погоди: виплачують будівельникам, чия робота призупинена через метеорологічні умови Допомога на прожиття: виплачують учасникам професійного навчання та реабілітаційних програм	57 % заробітку — безробітним із дітьми, 53 % — бездітним. Якщо виплачують після припинення права на отримання допомоги на випадок безробіття, час виплати необмежено Виплачують після 100 годин зупинки у період від 1 листопада до 31 березня
Допомога сім'ям			
Універсальна система	Застрахована особа: ніяких внесків Роботодавець: ніяких внесків Уряд: усі витрати	Допомогу отримують батьки з однією дитиною чи більше, а також повні сироти та діти, які не знають, де перебувають батьки Дитина має бути до 18 років (до 21 року — якщо вона безробітна, до 27 років — якщо продовжує навчання, без вікових обмежень — якщо дитина є інвалідом). Для дітей, старших 18 років, розмір допомоги залежить від прибутку	€ 154 на місяць на першу дитину, € 179 — на кожну наступну. Якщо на дитину виплачують допомогу з пенсійного фонду чи фонду на випадок нещасного випадку, то допомогу на дитину надають тільки в тому випадку, якщо вона є більшою за розміром, аніж інші допомоги, й тільки різницю між пенсією та розміром стандартної допомоги

*Тут і далі всі грошові розміри вказані за станом на квітень 2002 року. Курс обміну: 1 долар США = 1,12 євро (€).

Джерело: Адміністрація з соціального забезпечення США, 2002 [29].

лідарною, оскільки нині існують і приватні накопичувальні фонди, і професійна пенсія. Крім визначених у таблиці 4.4 видів допомоги, існують виплати жертвам війни, а також муніципальна адресна допомога малозабезпеченим, допомога біженцям, спеціальна допомога тим, хто має функціональні обмеження, мешкає у стаціонарних закладах, допомога на отримання юридичної консультації тощо.

Як і в інших країнах, профспілки втрачають частину своїх позицій у регулюванні ринку праці. Наприклад, процес укладання колективних договорів щодо заробітної плати, який переважно здійснювали профспілки, у Німеччині, як і у Бельгії, Данії, Ірландії та інших європейських країнах, децентралізується [31].

2002 року було ухвалено нове законодавство, яке регулює відносини на ринку праці. Його вважають найбільшою реформою ринку праці за весь час існування ФРН, оскільки воно підтримує самозайнятість і тимчасову зайнятість, проголошує підвищення рівня страхових пенсійних і медичних внесків, оголошує медичну реформу, спрямовану на зменшення діяльності лікарняних кас (медичних страхових фондів) і розширення приватного сектора, який забезпечить конкуренцію, а відтак ефективнішим стане надання послуг [32]. Активно обговорюють перехід від добровільних до обов'язкових внесків у приватне пенсійне страхування.

Щодо таких напрямів соціальної політики, як соціальне обслуговування, освіта і житлова політика (табл. 4.5), то, як зазначалося, тут важливу роль відіграють землі та муніципалітети. Водночас федеральний уряд дедалі активніше впливає на формування політики у сфері освіти, вважаючи це першочерговим завданням, упроваджує спеціальні програми підтримки студентів і професійного навчання, зокрема підтримки молодих викладачів [33].

Не всі види соціальних послуг надають безкоштовно. Користувачам доводиться оплачувати за частину соціального обслуговування, зокрема, за резидентний (стаціонарний) догляд.

Якщо підсумувати викладену вище інформацію щодо розвитку соціальних програм, то можна зауважити, що в Німеччині зберігається орієнтація на соціальне страхування та соціальне партнерство. У регулюванні багатьох аспектів соціальної політики залишається значною роль профспілок. Водночас у сфері освіти, охорони здоров'я, соціального страхування допускаються приватні структури.

Соціальні програми — надзвичайно популярні серед населення, оскільки їхня дія поширюється на всі вікові групи. Наразі опитуван-

**Система освіти, соціального обслуговування та житлової політики
у Німеччині**

Освіта	Соціальні служби	Житло
<p><i>Школи переважно муніципальні, приватні школи — рідкість, існують спеціальні школи (залежно від типу інвалідності дитини)</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • 6–15 років: обов’язкова початкова та середня освіта, у різних землях — різні програми; • 16–18 років — освіта за бажанням у старших класах школи чи професійних коледжах, спеціальні випускні іспити (Abitur); • старші 18 років — освіта за бажанням у коледжах (3,5 роки) чи університетах (4,5 роки), прийом на підставі Abitur, немає плати за навчання, деякі студенти отримують грант на навчання (частина з якого може бути позичкою) • професійне навчання: спеціальна “подвійна система” — стажування в приватній фірмі та навчання в державному професійному закладі два дні на тиждень — надзвичайно популярна серед випускників шкіл 	<ul style="list-style-type: none"> • У рамках соціального страхування: реабілітація, медичний догляд, профілактика, спеціальне лікування • Місцеві соціальні служби: різноманітні послуги для людей різного віку та сімей (надають муніципальні служби, регіональні/земельні служби, волонтерські та приватні організації). 	<ul style="list-style-type: none"> • Зайняте власниками (39 % житла): помешкання, придбані за гроші на відкритому ринку; чимало покупок здійснюють за кредитним контрактом • Приватна оренда: мешканці сплачують власнику житла плату, розмір якої залежить від ринку цін. Існує адресна субсидія на оренду • Соціальне житло: приватні власники та житлові асоціації отримують державні субсидії для будівництва житла і встановлення низької орендної плати для мало-забезпечених мешканців.

Джерело: Л. Лайзеринг, 2001 [34].

ня громадської думки свідчать про високий ступінь задоволеності німців своєю “державою загального добробуту” [35].

Орієнтованість на соціальну економіку була одним із тих чинників, завдяки яким соціал-демократи втретє, щоправда зі складноща-

ми, виграти вибори у вересні 2002 року. У їх ході СДПН отримала 38,5 відсотків місць у Бундестазі, Християнсько-демократичний союз (ХДС) — 29,5, Християнсько-соціалістичний союз (ХСС) — 9, Партія зелених — 8,6, Вільна демократична партія (ВДП) — 7,4, Партія Демократичного соціалізму (ПДС) — 4,3 [36]. Такі результати електоральної поведінки свідчать про обмежену підтримку нинішнього курсу Г. Шрьодера, котрий знову став канцлером Німеччини. За оцінками аналітиків, Соціал-демократична партія зазнала низку невдач, і лише коаліція з “зеленими” змогла забезпечити більшість усього в дев’ять парламентських місць [37].

Одразу після парламентських виборів уряд визнав існування дефіциту державного бюджету (3,8 відсотка, хоча за умовами Маастріхтської угоди держави — члени Європейського Союзу не повинні переходити поріг у три відсотки) та фінансової кризи; для поліпшення ситуації встановлено нові податки на індивідуальні прибутки від акцій, капіталовкладень і збереження інвестиційних фондів; скасовано податкові пільги та заплановано зменшити витрати на соціальні програми на 2003 рік [38; 39]. Політична опозиція почала вимагати відставки Шрьодера, популярність якого серед населення стрімко впала [40].

Таким чином, ситуація в соціальній політиці Німеччини стрімко змінюється. Принаймні структурні реформи, зумовлені глобальними економічними та демографічними процесами, вагомо вплинули на традиційну корпоративістську модель соціальної політики, що ґрунтувалася на соціальному страхуванні й активній участі соціальних партнерів. Ідеї впровадження приватного пенсійного страхування та медичного обслуговування свідчать про відхід від традиційної соціальної ринкової держави, яку було створено в Німеччині у 1960-ті.

Запитання та завдання

1. Проаналізуйте соціально-демографічні та економічні передумови формування соціальної політики у Німеччині.
2. Ідеологічні погляди на зміст соціальної політики у Німеччині.
3. Охарактеризуйте соціальні програми, які діють у Німеччині.
4. У чому полягає відмінність німецької системи надання соціальних послуг від британської системи?
5. Визначте сильні та слабкі риси німецької моделі соціальної політики.

Теми рефератів

1. Система соціального страхування й соціального партнерства у Німеччині.
2. Соціальна політика у Німеччині та в Україні: спільне й відмінне.
3. Соціальна політика в галузі освіти в Німеччині.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Country at a Glance* // UN Web-site, Project “ Cyberschoolbus ”. — <http://www.cyberschoolbus.un.org>.
2. *Он-лайн* Енциклопедія УСЕ // Веб-портал УКРОП. — <http://www.ukrop.com/encyclopaedia.html?book=3>. — С. 944.
3. *Human Development Report: Deepening democracy in a fragmented world*. — New York, Oxford: Oxford University Press, 2002. — P. 162.
4. *Leisering L. Germany: Reform from Within* // International Social Policy / Ed. by Alcock P., Graig G. — Hampshire and New York: Palgrave, 2001. — P.176.
5. *Oezcan V. Germany: Immigration in Transition* // Migration Information Source. — <http://www.migrationinformation.org/Profiles>.
6. *Human Development Report*. — P. 149–222.
7. *The World Factbook 2002* // CIA Web-site. — <http://www.odci.gov/cia/publications/factbook/geos/gm.html>.
8. *Он-лайн* Енциклопедія УСЕ. Там само.
9. *The World Factbook 2002*. Ibid.
10. *Human Development Report*. Ibid
11. *The World Factbook 2002*. Ibid.
12. *Опис країни: Німеччина* // Веб-сторінка української служби BBC. http://www.monitor.bbc.co.uk/country_profiles/Ukrainian/germany.shtml.
13. *Leisering L*. Ibid. — P. 176.
14. *Esping-Andersen G. Three Worlds of Welfare Capitalism*. — Cambridge: Polity Press, 1990. — 260 p.
15. *Alcock P. The Comparative Context* // International Social Policy: Welfare Regimes in the Developed World / Ed. By Alcock P., Graig G. — Hampshire and New York: Palgrave, 2001. — P.19.
16. *Hudson R., Williams A. Reshaping Europe: The challenge of new divisions with homogenized political-economical space* // Rethinking

- European welfare: transformation of Europe and social policy / Ed. by J. Fink, G. Lewis and J. Clarke. — London and Thousand Oaks: Sage, 2001. — P. 33–34.
17. *Scharpf F.* Globalization and the Welfare States: Constrains, Challenges and Vulnerabilities // *Social Security in the global village* / Ed. by Roland Sigg, Christina Behrend. — New Brunswick and London: Transaction Publishers, 2002. — P. 104.
  18. *Böcker G., Klamer U.* The Dismantling of Welfare in Germany // *Diminishing Welfare: A Cross-National Study of Social Provision* / Ed. By Goldenberg G., Rosenthal M. — Westport, Connecticut and London: Auburn House, 2002. — P. 215.
  19. *Leisering L.* Ibid — P. 168.
  20. Germany: Staff country report N 99/129. — Washington: IMF, 1999. — P. 3.
  21. *Leisering L.* Ibid. — P. 177.
  22. *Boker F., Wollmann H.* Stumbling towards Reforms: The German Welfare State in the 1990s // *Welfare states under pressure* / Ed. by P. Taylor-Gooby. — London: Thousand Oaks, California: Sage, 2001. — P.76–79.
  23. *Swank D.* Global Capital, Political Institutions, and Political Changes in Developed Welfare States. — Cambridge: University Press, 2002. — P. 188.
  24. *Backer G., Klamer U.* Ibid. — P. 212.
  25. *Taylor-Gooby P.* Polity, Policy-Making and Welfare Features // *Welfare states under pressure* / Ed. by P. Taylor-Gooby. — London and Thousand Oaks: Sage, 2001. — P. 177.
  26. *Creating Justice in the Age of Globalization* // Веб-сторінка уряду Німеччини. — Урядова інформація від 30 жовтня 2002 року. — <http://eng.bundesregierung.de/frameset/index.jsp>.
  27. Веб-сторінка Федерального уряду Німеччини — <http://www.bundesregierung.de>.
  28. *Leisering L.* Ibid. — P. 169.
  29. *Social Security Programs Throughout the World: Europe, 2002* // Web-site of the US Social Security Administration. — — <http://www.ssa.gov/statistics/ssptw/2002/europe/germany.html>.
  30. *Leisering L.* Ibid. — P. 178.
  31. *Таран Ю.* “Третій шлях”: сучасна західноєвропейська соціал-демократія у пошуку нової теоретичної платформи // *Магістерум*

- НаУКМА. Вип. 10 “Політичні студії”. — К.: Стилос, 2002. — С. 17.
32. Веб-сторінка Федерального уряду Німеччини. — <http://www.bundesregierung.de>.
33. Federal Education Minister Bulmahn intends to strengthen education in Germany // Веб- сторінка уряду Німеччини. — Урядова інформація від 10 жовтня 2002 року — <http://eng.bundesregierung.de/frameset/index.jsp>.
34. Leisering L. Ibid. — P. 180–181.
35. Backer G., Klammer U. Ibid. — P. 213.
36. Веб-сторінка “Elections Around the World”. — <http://www.electionsworld.org>.
37. Німеччина: опис країни // Веб-сторінка української служби BBC. — http://www.monitor.bbc.co.uk/country_profiles/Ukrainian/germany.shtml.
38. “Двойка” по-німецьки // Он-лайн інформаційне агентство “Время новостей”. — <http://www.vremya.ru>. — 15 листопада 2002 г.
39. Латаєння дір в бюджеті... методом “коврових бомбардувань” // Німецька хвиля. — <http://dw-world.de/russian>. — 18 листопада 2002 г.
40. Безприкладна атака на правлячу коаліцію // Німецька хвиля. — <http://dw-world.de/russian>. — 22 листопада 2002 г.

Корисні веб-сторінки

German Bundestag <http://www.bundestag.de>

Веб-сторінка парламенту Німеччини містить детально розроблену німецьку та англійську версії, на яких представлено структуру парламенту, законодавство, інформаційні матеріали членів парламенту, стосунки Німеччини з Європарламентом та Євросоюзом.

German Federal Government <http://www.bundesregierung.de>

Федеральний уряд Німеччини дає можливість скористатися з он-лайн інформації різними мовами, зокрема й англійською. Можна ознайомитися зі структурою уряду, новинами, офіційними публікаціями, довідковою інформацією про Німеччину. Зручна система пошуку за ключовим словом.

Federal Ministry of Economics and Labour
<http://www.bmwi.de>

На веб-сторінці Міністерства економіки та праці вміщено чимало корисних публікацій (переважно щодо економічних питань). Струк-

тура міністерства, новини, прес-релізи — серед його рубрик. Є німецька та англійська версії.

Federal Ministry for Health and Social Security

<http://www.bmgesundheit.de>

Німецькомовний сайт Міністерства охорони здоров'я та соціального забезпечення подає інформацію щодо структури та повноважень міністерства, новини, прес-релізи, публікації.

Federal Ministry for Family Affairs, Senior Citizens, Women and Youth <http://www.bmfsfj.de/>

Німецькомовний сайт Міністерства у справах сімей, людей похилого віку, жінок та молоді містить різнопланову інформацію щодо діяльності самого міністерства, різних соціальних програм, публікації та статистику за чотирма своїми основними напрямками роботи.

German Resources

<http://www.rz.uni-karlsruhe.de/Outerspace/VirtualLibrary/>

Віртуальна бібліотека Німеччини, в якій представлені посилання на сайти, що стосуються законодавства, економіки, соціальних наук, досліджень.

German Studies Web: Politics & Government

<http://library.byu.edu/~rdh/wess/germ/polygov.html>

Віртуальна бібліотека містить посилання на різні інтернет-джерела Німеччини, Швейцарії, Люксембургу та Ліхтенштейну.

German Times

<http://www.theworldpress.com/ru/newspap/allema/german.htm>

Англomовне інтернет-видання, яке подає оперативні новини. Має систему пошуку та посилання на інші німецькі джерела.

Німецька хвиля <http://kleist.dwelle.de/ukrainian>

Україномовна версія “Deutsche Welle” (можливо використання й інших мов) знайомить з політичними, економічними, культурними новинами Німеччини.

Розділ 5

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА У ШВЕЦІЇ

5.1. Загальні відомості про країну

Офіційна назва країни — Королівство Швеція, скорочена назва Швеція (місцевою мовою — Sverige, англійською — Sweden).

Таблиця 5.1

Базові характеристики Швеції

Регіон	Північна Європа
Столиця	Стокгольм
Населення (2001 рік)	8 млн 833 тис.
Щільність населення (на 1 кв. км)	20
Найбільше міське поселення	Стокгольм 1 млн 537 тис.
Територія (кв. км)	449 964
Валюта	крона

Джерело: ООН, 2002 [1].

Швеція — найбільша скандинавська країна. Вона розташована на узбережжі Балтійського моря та затоки Каттегат і Ересунд, займає також острови Готланд і Оланд, має скелястий рельєф на півночі та рівнинний на півдні. Хоча країна “північна”, але її клімат варіюється від помірно теплого на півдні до помірно холодного на півночі, оскільки зазнає впливу теплої течії Гольфстрім. Швеція славиться своїми численними ріками з водоспадами, озерами тектонічно-льодовикового походження; лісами (63 % території), тундрою. На її території — чимало природних заповідників.

У цій країні високорозвинена промисловість; видобуток високоякісних руд заліза, міді, цинку, срібла, урану та іншого; переважно гідро- та ядерна енергетика; автомобілебудівна, металургійна промисловість; розвинене сільське господарство, автомобільний, морсь-

кий, каботажний, поромний, авіаційний транспорт [2]. Хто ж не чув про *Ерікссон, Вольво, СААБ-Сканія* та інші шведські компанії? Швеція більш ніж урбанізована країна: на сільське господарство припадає менше 2 відсотків ВВП та 2 відсотків робочих місць [3].

Отже, Швеція — середня за європейськими розмірами країна (трохи більша, ніж, наприклад, американський штат Каліфорнія), негусто населена, з незначною часткою сільського господарства і достатньо стабільною економікою.

5.2. Основні соціальні показники

При території, що майже вдвічі більше, ніж територія Великобританії та у півтора — ніж Німеччина, Швеція має лише 8 мільйонів 833 тисячі населення (а відтак досить низку щільність населення — 20 осіб на 1 кв. км). Вона давно славиться одним із найвищих у світі показником тривалості життя — друге місце після Японії — та низьким рівнем народжуваності (табл. 5.2).

Таблиця 5.2

Швеція: основні соціально-демографічні показники

Середня очікувана тривалість життя (роки)	79,7
• середня очікувана тривалість життя жінок	82,2
• середня очікувана тривалість життя чоловіків	77,2
Коефіцієнт фертильності (кількість дітей на одну жінку)	1,5
Рівень народжуваності (на 1000 населення)	9,81
Рівень смертності (на 1000 населення)	10,6
Рівень дитячої смертності:	
• кількість випадків смерті немовлят до одного року на 1000 народжених живими	3
• кількість випадків смерті дітей до п'яти років на 1000 народжених живими	4
Рівень міграції (кількість мігрантів на 1000 населення)	0,95
Приріст населення (за період 1975–2000)	0,3 %
Співвідношення чоловіків/жінок	0,98
Населення старше 65 років	17,4 %
Міське населення (% від усього населення)	83,8 %
Кількість біженців у країні (% від усього населення)	157 тис.
Рівень захворюваності на ВІЛ/СНІД (2001):	
• % захворюваності серед дорослих (15–49 років)	0,08
• кількість дітей із ВІЛ/СНІД	< 100
Місце у світі за індексом людського розвитку	2

Джерело: Книга фактів світу, 2002; Звіт з людського розвитку ООН, 2002 [4; 5].

Швеція є доволі мононаціональною (90 % населення — шведи, решта — фіни, лапландці та інші) й практично монорелігійною державою (більшість населення — протестанти, які здебільшого належать до офіційної Лютеранської церкви).

У країні досить високий рівень життя (у табл. 5.3 подано основні соціально-економічні показники), вагомі державні витрати на охорону здоров'я та освіту, особливо якщо розглядати їх у перерахунку на душу населення. Відомо, що в 1990-х роках країна переживала економічну та політичну кризу, спостерігалось зниження її позицій на світовому ринку. Якщо поглянути на ВВП як показник багатства країни, то його розмір 2001 року дорівнював 219 мільярдам доларів США, а зростання ВВП становило 1,6 відсотка за рік [6].

Таблиця 5.3

Швеція: основні соціально-економічні показники

ВВП на душу населення (у перерахунку на долари США)	24 277
Державні витрати на охорону здоров'я	
• % від ВВП	6,6
• витрати на душу населення (у доларах США)	2 145
Державні витрати на освіту (% від ВВП)	8,3
Рівень бідності	немає даних
% населення, яке має менше 50 % медіанного доходу по країні	6,6
Коефіцієнт Джині	25,0
Рівень інфляції (2001 рік)	2,7 %
Робоча сила	4,4 млн
Рівень безробіття (% від робочої сили)	4,7 %
• у тому числі довготривалого безробіття	1,4 %

Джерело: Книга фактів світу, 2002; Звіт з людського розвитку ООН, 2002 [7; 8].

5.3. Політична система та ідеологічні погляди на соціальну політику

Швеція є незалежною державою з 1523 року й останні дві сотні років не знала війн. Мир і нейтралітет дали змогу країні, де панує високотехнологічне індустріальне капіталістичне виробництво та широка мережа соціального забезпечення, досягти надзвичайно високого рівня життя.

Незважаючи на монархічне правління, Швеція завоювала репутацію “соціал-демократичної” країни, адже соціал-демократична партія прийшла до влади 1930 року і перебувала в опозиції лише в 1976–

1982 та 1991–1994 роках. У середині ХХ століття модно було говорити, що, мовляв, ця країна являє собою спробу пошуку “компромісу”, “середини” між капіталізмом і соціалізмом. Шведська модель соціальної політики стійко асоціюється з повною зайнятістю, активною політикою ринку праці, солідарною системою оплати праці, універсалізмом у наданні соціальних послуг і соціальної допомоги. Післявоєнна модель також характеризувалася політикою перерозподілу прибутків і сильними традиціями централізму [9]. Водночас варто відзначити прагматичний підхід до соціальної політики, який виявлявся, наприклад, у ставленні до виховання, феміністичному русі та зайнятості жінок (до 80 відсотків у 1990 році [10]), орієнтації на догляд за дітьми та людьми похилого віку у денних і резидентних закладах, “вузькому визначенні сімейних зобов’язань і ранній деінституціалізації шлюбу” [11], обов’язковій стерилізації у разі виявлення генетичних хвороб, відміненій 1976 року [12].

“Класична” скандинавська модель, описана Г. Еспінг-Андерсеном, передбачає активну роль держави у соціальному забезпеченні, наданні соціальних послуг і проведенні політики зайнятості. На думку відомого науковця, особливість шведської моделі полягала в її здатності забезпечувати продуктивність на ринку з превентивною соціальною політикою [13]. Така стратегія передбачала сильну інтервенціоністську політику держави, засновану на високих податках, стимулюванні середнього класу до участі в трудовому процесі, значних державних витратах на соціальну сферу та великій кількості працівників державних, зокрема соціальних, служб. Ця модель виявилася вразливою. Кризу, яку пережила Швеція в середині 1990-х років, порівнюють із Великою депресією у США 1930-х років [14]. Ринок праці зазнав суттєвих структурних змін: зникло 500 тисяч робочих місць, рівень безробіття зріс від 1,5 до 10 відсотків, виникла тенденція відходу від традиційної, постійної зайнятості й поширення тимчасової зайнятості, у державному бюджеті з’явився дефіцит [15; 16; 17].

Учені відзначають низку чинників, які вплинули на погіршення ситуації у Швеції та зміну ідеологічних поглядів на засадничі принципи соціальної політики:

- загальна “нафтова” криза 1970-х років, яка фактично стала передумовою виникнення подальшої економічної кризи, з іншого боку, однак, призвела не до скорочення, а до розширення соціальних програм, особливо для дітей, людей літнього віку, а також медичного обслуговування, та світова економічна рецесія 1990-х років [18];

- вступ країни до Європейського Союзу, який викликав зміни в трудовому законодавстві країни [19];
- глобалізація світового ринку, зокрема вимоги зниження податків, і лібералізація трудових відносин [20; 21];
- зростання кількості іммігрантів, особливо з Польщі й Туреччини, чий рівень життя й чий очікування від держави були значно нижчими, ніж у корінного населення [22];
- демографічні та культурні зміни, трансформація уявлень щодо гендерних і генераційних ролей та стосунків, плюралізація сімейного життя [23].

Отже, можна узагальнити, що завдяки комбінації політичних, інституційних, економічних і культурних чинників соціальна політика у Швеції впродовж двох останніх десятиліть ХХ століття була далекою від “класичної” скандинавської моделі.

Хоча іноді й вважають, що спроба впровадження на початку 1990-х років неоліберальної моделі не вдалася, і Швеція продовжує залишатися взірцем високого соціального забезпечення [24; 25], зміни у соціальній політиці видалися надзвичайно вагомими як з ідеологічного, так і з практичного погляду. Здається, жодна соціальна програма не залишилася нереформованою. У 1991–1994 роках, коли при владі була чотирихпартійна (“буржуазна”, тобто правоцентристська) коаліція, чимало експертних груп оцінювали виплати на період безробіття, тимчасової непрацездатності, пенсії, соціальну допомогу. Після 1994 року новий соціал-демократичний уряд значною мірою продовжив цю політику скорочення фінансування соціальних програм та посилення вимог щодо отримання допомоги, зростання частки оплати пацієнтом вартості медичних послуг. Після виборів 1998 року, коли соціал-демократи знову перемогли на виборах, але вже не в блоці з центристами, відбулося часткове відновлення деяких соціальних програм, навіть встановлення нових спеціальних грантів для підтримки якості надання соціальних послуг у місцевих службах, а також активізація програм перенавчання дорослих. Проте в цілому рівень виплат знизився в усіх програмах, були впроваджені нові елементи соціального страхування, зокрема накопичувальні пенсійні рахунки, встановлена перевірка необхідності при отриманні певних видів соціальної допомоги.

Таким чином, попри те, що впродовж двох останніх десятиліть соціал-демократи залишалися при владі (за винятком кількох років), соціальна політика в цілому (й система соціального забезпечення зокрема) стала менш універсальною, ніж вона була після Другої світової війни, й більш орієнтованою на трудовий внесок/стаж людини.

Вибори до шведського парламенту, які відбулися у вересні 2002 року, знову привели до влади Соціал-демократичну робітничу партію Швеції (СДРПШ): вона отримала майже 40 відсотків місць у Риксдагу. Лідер соціал-демократів Й. Персон, котрий утретє поспіль став прем'єр-міністром, під час передвиборної кампанії обіцяв розвиток держави загального добробуту, поліпшення фінансування освіти та охорони здоров'я. Результати виборів можна вважати громадською оцінкою політики уряду, в тому числі й у соціальній сфері, та ставленням до здійснюваних ним реформ.

Чи відбудеться відновлення старих ідеологічних принципів у соціальній політиці, чи повернеться Швеція до колишньої моделі? Важко прогнозувати, бо й у самій країні думки є неоднозначними. Так, на останніх парламентських виборах чимало місць отримали й праві та правоцентристські партії: 15 відсотків — консерватори, 13 — Ліберальна партія, 9 — Християнсько-демократична партія, 6 — центристи [26]. Більше того, існує й зовнішній тиск з боку Європейського Союзу й інших міжнародних організацій. Так, Організація з економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) і Міжнародний валютний фонд вважають, що міжнародний та внутрішній капітал не дозволять зменшення прибутків через необхідність забезпечення високих стандартів життя для всіх груп населення Швеції. ОЕСР бажає бачити розширення ринку в сфері охорони здоров'я за рахунок її приватизації та інтернаціоналізації, посилення адресності соціальної допомоги [27]. Зрозуміло, що за таких умов “європеїзації” та глобалізації соціальної політики урядові Швеції, який має дбати про конкурентоспроможність країни на світовому ринку, важко обстоювати національну, традиційно універсальну, систему соціального забезпечення. Нині авторитетні вчені стверджують, що шведська соціал-демократія таки “неолібералізувалася” [28] і Швеція більше не являє собою приклад соціал-демократичної моделі [29].

5.4. Адміністрування соціальної політики

Як і в багатьох інших країнах представницької демократії, парламент Швеції — Риксдаг — займається ухваленням базового законодавства. Тим часом центральний уряд Швеції (див. таблицю 4.4) займається розробкою та реалізацією законодавства та програм із питань соціальної політики. Він відіграє важливу роль у встановленні стандартів надання соціальних, медичних, освітніх та інших послуг, регулює порядок отримання та виплати різного роду соціальної допомоги і соціального страхування.

Таблиця 5.4

Основні урядові структури Швеції, причетні до соціальної політики

Урядова структура	Сфера повноважень	Національні організації, які перебувають у складі відомства
Міністерство промисловості, зайнятості та комунікації	Створення умов для матеріального добробуту громадян і підвищення рівня зайнятості	Адміністрація з питань трудового середовища, Агенція з питань зайнятості, Адміністрація з питань сільських територій, Інститут трудового життя, Рада з дослідження трудового життя, Національна комісія з розслідування нещасних випадків, Омбудсмен з питань рівних можливостей тощо
Міністерство фінансів	Економічна політика, зокрема податкова політика, політика цін, житлова політика, політика страхування, регулювання економічної політики муніципалітетів	Національна податкова адміністрація, Адміністрація з питань споживачів, Адміністрація фінансового менеджменту тощо
Міністерство освіти та науки	Догляд за дітьми шкільного віку, дошкільна, шкільна та університетська освіта, навчання дорослих, дослідження, соціальні проблеми студентів	Адміністрація з питань освіти, Адміністрація з питань вищої освіти, Адміністрація служб вищої освіти, Національний інститут з проблем інвалідів у школах, Центральна рада допомоги студентам, Наукова рада тощо.
Міністерство справедливості	Контроль за дотриманням Конституції та законів, регулювання питань демократії, державного управління, молодіжної політики та діяльності громадських організацій	Національна адміністрація з питань пенсій, Центральне бюро статистики, Служба державного управління, Рада з запобігання правопорушень, Національна агенція поліції, Судова адміністрація тощо
Міністерство охорони здоров'я та соціальних справ (або Соціальний департамент у буквальному перекладі зі шведської)	Медичне обслуговування та охорона громадського здоров'я, соціальні служби, соціальне страхування, соціальна допомога, контроль за дотриманням прав дитини	Агенція з питань соціального добробуту, Національне страхова адміністрація, Адміністрація з питань медичної продукції, Національний інститут охорони громадського здоров'я, Національний інститут спеціальної навчальної підтримки, Інститут із питань інвалідності, Омбудсмен з прав дитини, Омбудсмен з питань інвалідності, Рада соціальних досліджень тощо
Міністерство зовнішніх справ	Політика з питань мігрантів та шукачів притулку	

Джерело: Кабінет міністрів Швеції, 2002 [30].

Чимало міністерств мають кількох міністрів, зокрема в Міністерстві охорони здоров'я та соціальних справ — три міністри: з питань здоров'я та соціальних справ, з проблем дітей та сімей, з питань громадського здоров'я та соціальних служб; Міністерство промисловості, зайнятості та комунікації має трьох міністрів, які є членами шведського уряду тощо.

Щодо органів місцевої влади (на рівні муніципалітетів та округів), то вони відіграють вирішальну роль у забезпеченні роботи соціальних служб. Понад дві третини соціальних послуг, зокрема догляд за дітьми, догляд за людьми, які мають функціональні обмеження, програми для залежних від хімічних речовин, допомога родинам і дітям, соціальна допомога, догляд за людьми похилого віку та людьми з проблемами психічного здоров'я, надаються та фінансуються місцевою владою, хоч і з деякими дотаціями із загальнодержавного бюджету [31]. Наприклад, понад 80 відсотків догляду за людьми похилого віку фінансують з податків, які збирають муніципалітети зі своїх мешканців. Незначну частину такого догляду фінансують за рахунок державних грантів, наданих муніципалітетам. 1999 року витрати муніципалітетів на догляд за людьми похилого віку становили 60 мільйонів шведських крон, із них 43 мільйони було витрачено на надання послуг у спеціальних резидентних закладах [32].

На соціальну політику Швеції значною мірою впливає та обставина, що країна належить до Європейського Союзу, тож значна частина документів цієї наднаціональної організації ратифікована в країні й потребує відповідного адміністративного забезпечення на національному рівні.

5.5. Соціальні програми

До найбільш поширених у Швеції інструментів соціальної політики можна віднести: регулювання оплати праці, встановлення високих податків і спеціальних соціальних стягнень, грошові виплати, зокрема пенсійні, надання послуг (з соціального обслуговування, працевлаштування тощо).

Нині соціальні програми у Швеції перебувають у стані трансформації. 1994 року були затверджені основні напрями пенсійної рефор-

---

¹ Політика рівних можливостей означає такий порядок найму на роботу, який забезпечує однакові шанси працевлаштування для чоловіків і жінок, людей різного віку, а також людей, котрі мають/не мають функціональні обмеження, тобто інвалідність.

ми, орієнтованої на поступовий перехід від універсальної системи пенсій до пенсії, залежної від заробітку, та обов'язкових приватних пенсійних рахунків. Згідно з новою системою, яка почала діяти з 1999 року й має бути повністю впровадженою 2003 року, внески застрахованої особи та роботодавця розподіляються між компонентом, залежним від заробітку (солідарна система), та приватним рахунком. При цьому гарантовану (мінімальну) пенсію отримуватимуть тільки ті, хто, отримуючи пенсію, залежну від заробітку, не матиме мінімального доходу. Фактично пенсія поступово має бути замінена соціальною допомогою, яка передбачає перевірку нужденності [33].

З 1 січня 2001 року набуло чинності нове законодавство щодо соціального страхування, зокрема змінено систему виплат на період тимчасової та постійної непрацездатності. 2002 року Центральний уряд оприлюднив нову стратегію зайнятості, вніс корективи в сімейну політику тощо. Досить важко оцінити наслідки нових програм, навіть просто описати їх, адже в багатьох випадках паралельно діють стара та нова системи.

У таблиці 5.5 зведені узагальнені дані Міністерства охорони здоров'я та соціальних справ Швеції, а також Адміністрації соціального забезпечення США, яка має інформацію щодо соціальних програм різних країн (зауважимо, що для розрахунку багатьох виплат у Швеції використовують фіксовану суму, яку називають "базовою сумою", встановлюваною на певний період).

Соціальне забезпечення, як можна побачити з наведеної в таблиці 5.5 інформації, стає у Швеції дедалі залежнішим від рівня прибутку й орієнтується на систему соціального страхування, яка призначена стимулювати зайнятість. Зменшення розміру компенсації в разі тимчасової непрацездатності й перехід до того, що тепер її впродовж перших двох тижнів хвороби виплачують роботодавці, безумовно вплине на перспективи цієї соціальної програми й надасть нової влади роботодавцям (доречно додати, що раніше компенсація виплачувалася, починаючи з першого дня хвороби й у розмірі 100 відсотків). Окрім програм, названих раніше, у Швеції існує початкова компенсація біженцям, підтримка інвалідів у разі придбання автомобіля, гранти для студентів тощо. Поширені муніципальні програми соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, людям похилого віку, які мешкають у власних будинках. Загалом Швеція витрачає близько 30 відсотків ВВП на соціальну сферу (1997 року цей показник становив 35,7 відсотка і був найвищим серед розвинених країн [36]).

Система соціального забезпечення у Швеції

Тип програми	Джерела фінансування	Різновид допомоги (хто має право)	Розмір виплат
1	2	3	4
<i>Забезпечення в старості, по інвалідності та в разі втрати годувальника</i>			
Подвійна система — універсальна система та соціальне страхування (стара система), інфіковане соціальне страхування плюс обов'язкові приватні рахунки (нова система)	З 1999 року стара та нова системи мають однакові джерела фінансування	Пенсія, залежна від заробітків (нова система): гнучкий вік виходу на пенсію, починаючи з 61-го року. Залежить від задекларованих заробітків упродовж усього життя, починаючи з 16 років, ці заробітки повинні перевищувати 24 % базової суми (заробітки, які у 7,5 разів та більше перевищують базову суму*, не беруть до уваги) Додаткова пенсія за віком: залежить від заробітків упродовж усього життя, починаючи з 16 років Гарантована пенсія: виплачують особам, старшим від 65 років, котрі прожили в країні принаймні три роки. Для отримання "повної" гарантованої пенсії, потрібне 40-річне проживання в країні Допомога на випадок інвалідності: залежна від заробітку пенсія та універсальна пенсія (для тих, хто не має права на залежну від заробітку пенсію)	Виплати ґрунтуються на актуарних розрахунках, формула яких враховує щорічний показник (динаміку середнього розміру заробітної плати або допомоги у випадку інвалідності, задекларованого у пенсійній системі), середню очікувану тривалість життя при виході на пенсію для відповідної вікової когорти, а також "норму" прогнозованого підвищення середньої зарплати в найближчі роки Розмір внесків і виплат розраховують індивідуально або вони є однаковими для всіх учасників програми Виплачують понад пенсію, залежну від заробітків, з тим, щоб рівень прибутку становив у цілому 82 200 крон** для самотнього пенсіонера або 73 300 — для тих, хто перебуває в шлюбі Залежну від заробітку пенсію — вираховують так само, як і пенсію за віком, з певними кредитами за роки до 65 років, якщо до моменту настання інвалідності всі вимоги до сплати страхових внесків дотримано
	Застрахована особа: 7 % сукупного доходу		
	Самозайнята особа: 10,21 % від заробітку		
	Роботодавець: 10,21 % від суми нарахованої заробітної платні працюючого Уряд: покриває загальну вартість гарантованої пенсії в новій системі, а також універсальної пенсії для тих, хто у старій системі не має пенсії, залежної від заробітку, та часткової пенсії		

Продовження табл. 5.5

1	2	3	4
		<p><i>Допомога в разі втрати годувальника:</i> для універсальної пенсії застрахована особа мала бути мешканцем Швеції принаймні впродовж трьох років; для пов'язаної з заробітком пенсії покійна особа мала бути пенсіонером або сплачувати внески соціального страхування принаймні протягом трьох років</p>	<p>Універсальна пенсія — 90 % від поточної базової суми (або 72,5 % для тих, хто перебуває в шлюбі) Часткова інвалідність: 3/4, 1/2 або 1/4 відповідної повної пенсії</p> <p>Універсальна пенсія вдовцям (вдовам) — 90 % базової суми виплачують упродовж 6 місяців, якщо шлюб або співжиття (за певних умов) тривало принаймні впродовж 5 років, або, в разі проживання з дитиною, до виповнення їй 12 років</p> <p>Універсальна пенсія сиротам — 25 % від базової суми, 50 % — повним сиротам, виплачують до 18 років (або до 20 — студентам)</p> <p>Залежна від заробітку пенсія вдовцям (вдовам) — виплачують 6 місяців у розмірі 40 % пенсії померлого</p> <p>Залежна від заробітку пенсія сиротам — 30 % від пенсії померлого (плюс 205 — на кожну наступну дитину, але в цілому пенсія в разі втрати годувальника не може перевищувати 100 % пенсії померлого)</p>

1	2	3	4
<i>Забезпечення у разі хвороби та народження дитини</i>			
Подвійна система — соціальне страхування (грошові виплати) та універсальна система (медичні послуги)	Застрахована особа: ніяких внесків	Грошова допомога на випадок хвороби: застраховані особи та самозайняті особи	З 2-го по 14-й день хвороби роботодавець виплачують 80 % втраченого заробітку. З 15 дня починаються страхові виплати — 80 % втраченого доходу (але не більше суми, яка в 7,5 разів перевищує базову суму) Самозайняті особи отримують страхові виплати в розмірі 80 % втраченого заробітку з другого дня хвороби. Максимальний розмір виплат — 623 крони в день Ця допомога оподатковується У разі хвороби дитини до 12 років (дитини-інваліда до 16 років) або її доглядача батьки отримують такі ж виплати, як і у випадку власної хвороби. Оплачують максимум 60 днів у рік на дитину
	Самозайнята особа: 8,23 % від сукупного доходу (внески йдуть на грошові виплати)	Грошова допомога батькам при народженні або всиновленні дитини: кожен із батьків має право на отримання допомоги, якщо вони були застрахованими приватним впродовж 240 днів до народження дитини	Заміщує 80 % втраченого прибутку впродовж 390 днів (гарантований мінімум — 120 крон у день) та додаткових 90 днів — 60 крон у день. Ці 480 днів на одну дитину батьки можуть використати в будь-який момент до досягнення нею 8 років
	Роботодавець: 7,5 % від суми нарахованої заробітної платні працюючого (внески йдуть на грошові виплати) Уряд: усі витрати на медичне обслуговування оплачують з регіональних бюджетів.	Грошова допомога вагітним: виплачують тим жінкам, котрі виконують фізичну роботу і котрих роботодавець не зміг забезпечити іншою роботою	Виплачують так само, як допомогу у випадку тимчасової непрацездатності, від 60-го до 11-го дня до моменту очікуваного народження дитини

Продовження табл. 5.5

1	2	3	4
		<i>Медичне обслуговування:</i> універсальне, немає вимог щодо трудового стажу. Утриманці мають таке ж право на медичне обслуговування, як і інші	Пацієнт оплачує від 100 до 260 крон за консультацію лікаря (та від 30 до 80 крон — за візит лікаря додому), максимум 80 крон у день — за госпіталізацію в державній лікарні. Загалом, пацієнт оплачує повну вартість медичного обслуговування до 900 крон у 12-місячний період, після цієї суми доплати пацієнта не повинні сягати 1 800 крон на рік. Компенсують частину коштів на переїзд, профілактичний стоматологічний догляд і вартісне зубопротезування, діти до 18 років отримують послуги стоматолога безкоштовно, діабетики безкоштовно отримують інсулін
<i>Забезпечення у разі травми на виробництві</i>			
Система соціального страхування	<p><i>Застрахована особа:</i> ніяких внесків</p> <p><i>Самозайнята особа:</i> 1,38 % від сукупного доходу</p> <p><i>Роботодавець:</i> 1,38 % від суми нарахованої заробітної платні працюючого</p> <p><i>Уряд:</i> нічого</p>	<p><i>Постійні виплати у разі робочої травми:</i> немає вимог щодо мінімального трудового стажу</p> <p><i>Тимчасові виплати по інвалідності:</i> такі ж, як і виплати на випадок захворювання</p> <p><i>Медичне обслуговування:</i> див. забезпечення у випадку захворювання</p> <p><i>Допомога утриманням:</i> див. допомогу в разі втрати годувальника</p>	Якщо втрати доходу є 100 %, то виплати дорівнюють 100 % заробітку, але вони не повинні бути більшими, ніж 7,5 базових сум. При частковій інвалідності — виплати пропорційні ступеню втрати заробітку

1	2	3	4
<i>Забезпечення на випадок безробіття</i>			
<p>Подвійна система — базове соціальне страхування, “добровільне страхування”, а також фінансування з державного бюджету</p>	<p>Застрахована особа: базове страхування не передбачає внесків; при “добровільному страхуванні”, яке часто є обов’язковим для членів профспілки, особа сплачує від 69 до 238 крон на місяць</p> <p>Роботодавець: нічого</p> <p>Уряд: покриває понад 90 % витрат</p>	<p>Допомога на випадок безробіття: людина повинна бути безробітною та зареєстрованою в державній службі зайнятості як така, що шукає роботу, погоджується отримати належну роботу хоча б на три години в день та принаймні на 17 годин на тиждень</p> <p>Безробітними не вважають тих, хто самовільно залишив роботу, був звільнений за порушення поведінки, відмовився від роботи, яка йому підходить, або навчання</p> <p>Для отримання допомоги особа повинна була пропрацювати мінімум 6 місяців (принаймні 70 годин на місяць) або 450 годин упродовж 6 місяців із 12-місячного періоду до моменту настання безробіття</p> <p>Базові виплати можуть отримувати й студенти, які провчилися принаймні 1 рік, якщо вони були зареєстровані як такі, що шукають роботу, принаймні впродовж 90 днів протягом 10-місячного терміну з моменту завершення навчання</p> <p>У “добровільному страхуванні” особа повинна бути членом страхового фонду принаймні впродовж 12 місяців</p>	<p>Базові виплати становлять 270 крон на день їх виплачують максимум 300 днів упродовж періоду безробіття (5 днів на тиждень)</p> <p>Цю допомогу оподатковують</p>

1	2	3	4
<i>Допомога сім'ям</i>			
Універсальна система	Застрахована особа: ніяких внесків	Допомога на дитину: дитина повинна бути до 16 років (до 20 років — якщо вона є студентом навчального закладу, до 23 років — якщо вона відвідує школу для дітей із труднощами в навчанні). Виплачують усім мешканцям, котрі мають одну дитину чи більше	950 крон у місяць на дитину. Додаткові виплати отримують родини з трьома й більше дітьми
	Роботодавець: ніяких внесків		
	Уряд: усі витрати.		
		Житлові виплати домогосподарствам із дітьми: виплачують на підставі перевірки нужденності	Залежить від вартості житла та кількості дітей у домогосподарстві (варіюється від 600 до 1200 крон на місяць)

* Базова сума становила 2003 року 38 600 крон. Курс обміну: 1 долар США = 10,44 шведської крони.

** Тут і далі грошові розміри вказані за станом на квітень 2001 року.

Джерело: Міністерство охорони здоров'я та соціальних справ Швеції, 2002; Адміністрація з соціального забезпечення США, 2002 [34; 35].

Важливою складовою нинішньої політики регулювання ринку праці є підтримка власного бізнесу, підтримка зайнятості молоді, гранти для переїзду на нове місце роботи тощо. Цікаво, що шведський уряд поставив за мету впродовж 1999-2004 року вдвічі скоротити кількість осіб, залежних від соціальних виплат, але водночас забезпечити постійну зайнятість 80 відсотків людей віком від 20 до 64 років [37]. Загалом нова стратегія зайнятості більше уваги приділяє не безробіттю (адже рівень його скоротився), а “якісній зайнятості”, тобто постійній зайнятості, але з урахуванням сучасних тенденцій до гнучкості ринку, відсутності неоплачуваних перепрацювань, задоволеності від виконуваної роботи. Адже дані досліджень свідчать, що третина працівників працюють без оплати в надурочний час, чверть працюючих відчуває себе “загнаними в пастку”, оскільки їм не подобається їхня робота, але вони не ризикують піти з неї, бо бояться не знайти нової [38].

Що стосується таких напрямів соціальної політики, як освіта, соціальне обслуговування, житлова політика, то й у них зберігається суттєвий державний контроль і регулювання, хоча приватні служби, які надають освітні, соціальні та медичні послуги поволі розвиваються (табл. 5.6).

Тенденціями останнього десятиліття можна вважати зміцнення волонтерських організацій, розвиток руху само- та взаємодопомоги. Розширення сфери послуг на дому, а також поліпшення житлових умов призвели до того, що дедалі більше клієнтів соціальних служб, зокрема людей літнього віку, прагне отримувати послуги в громаді, залишаючись вдома.

Реальну оцінку сучасної соціальної політики населенням, тобто її споживачами й об'єктами одночасно, важко визначити — насамперед через процес змін у соціальних програмах, орієнтований на їх скорочення. Різні автори переважно стверджують, що в країні залишається сильним політичний рух за збереження: універсальності соціальних програм [41], високого ступеня колективної безпеки [42], високого рівня витрат на базові державні програми, фінансовані за рахунок податків, обмеження адресних програм [43].

Таким чином, соціальна політика Швеції, хоча й здійснювана далі соціал-демократичним урядом та орієнтована на майже повну зайнятість дорослого населення, інкорпорує в собі інструменти та заходи, властиві країнам з іншими моделями (ліберальною, корпоративістською) соціального забезпечення. Відбувається, нехай і не надто

Таблиця 5.6

**Система освіти, соціального обслуговування та житлової політики
у Швеції**

Освіта	Соціальні служби	Житло
<ul style="list-style-type: none"> • Обов'язкова безкоштовна шкільна освіта для дітей віком від 7 до 16 років (включає безкоштовне транспортування та ланч) • Державні гранти для незалежних (приватних, неприбуткових) шкіл • Додаткове навчання мови вдома • Муніципальне навчання для дорослих і спеціальна програма “Ініціатива щодо навчання дорослих” • Вища освіта 	<ul style="list-style-type: none"> • Муніципальні служби догляду за дітьми віком від 1 до 6 років • Муніципальні служби догляду за дітьми шкільного віку • Служби допомоги вдома для людей похилого віку та людей з функціональними обмеженнями • Спеціальне житло для людей похилого віку — групові будинки • Спеціалізовані стаціонарні заклади для людей похилого віку • Транспортні служби для людей похилого віку та людей з функціональними обмеженнями • Служби для людей із проблемами психічного здоров'я • Молодіжні консультації • Родинні консультації, зокрема з правових питань • Консультаційні та лікувальні служби для людей, залежних від хімічних речовин 	<p>У Швеції немає житла поганої якості</p> <p>50 % населення мешкає у власних будинках, а 50 % — наймає житло, причому власником половини з нього є муніципальна влада</p> <p>Оплату як у державному, так і в приватному секторі встановлюють на підставі домовленості між власниками та асоціацією мешканців</p> <p>Існують різного роду житлові субсидії — для сімей із дітьми, людей похилого віку, які з 1996 року стали надаватися на підставі перевірки нужденності. Для малозабезпечених родин житлова допомога може становити не більше 10 % річного прибутку, тоді як для малозабезпечених пенсіонерів вона покриває 85 % вартості оплати за житло</p> <p>В останні роки скасовано житлові субсидії для дорослих людей, старших 28 років, котрі не мають дітей</p>

Джерело: Т. Салонен, 2001; Х. Гінзбург, М. Розенталь, 2002 [39; 40].

популярний серед населення, але економічно зумовлений перехід до соціального страхування, в тому числі приватних рахунків, виплат, залежних від трудового стажу, та заміна частини універсальних програм соціальної допомоги адресними. І все ж рівень витрат на соціальну сферу залишається у Швеції найвищим серед інших членів

Організації з економічного співробітництва та розвитку, а шведи в цілому задоволені своєю системою соціального забезпечення, високими стандартами життя та однією з найвищих у світі очікуваною тривалістю життя.

Запитання та завдання

1. Проаналізуйте соціально-демографічні та економічні передумови формування соціальної політики у Швеції.
2. Яких ідеологічних змін зазнає модель соціальної політики у Швеції?
3. Охарактеризуйте соціальні програми, які діють у Швеції, та динаміку їх перетворення.
4. У чому полягає особливість шведського ринку праці?
5. Визначте сильні та слабкі риси шведської моделі соціальної політики.

Теми рефератів

1. Соціал-демократична модель соціальної політики Швеції: історія і сучасність.
2. Політика регулювання ринку праці та оплати праці у Швеції.
3. Політика стосовно гендерної рівності у Швеції.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Country at a Glance* // UN Web-site, Project “Cyberschoolbus”. — <http://www.cyberschoolbus.un.org>.
2. Он-лайн Енциклопедія УСЕ // Веб-портал УКРОП. — <http://www.ukrop.com/encyclopaedia.html?book=3>. — С. 1521.
3. *The World Factbook 2002* // Web-site of CIA. — <http://www.odci.gov/cia/publications/factbook/geos/sw.html>.
4. Ibid.
5. *Human Development Report: Deepening democracy in a fragmented world*. — New York, Oxford: Oxford University Press, 2002. — P. 149–222.
6. *The World Factbook 2002*.
7. Ibid.
8. *Human Development Report*. — P. 149–222.
9. *Kosonen P. Globalization and the Nordic Welfare States // Globalization and European Welfare States: Challenges and Change / Ed. By Sykes R., Palier B., Prior P.M.* — Hampshire and New York: Palgrave, 2001. — P. 154–155.

10. *Salonen T.* Sweden: Between Model and Reality // International Social Policy / Ed. by Alcock P., Graig G. — Hampshire and New York: Palgrave, 2001. — P. 148.
11. *Social Contracts under Stress: The Middle Classes of America, Europe and Japan at the Turn of the Century* / Ed. by Zunz O., Schoppa L., Hiwatari N. — New York: Russel Sage Foundation, 2002. — P. 237.
12. *Gould A.* Developments in Swedish Social Policy: Resisting Dionysus. — Hampshire and New York: Palgrave, 2001. — P. 24.
13. *Esping-Andersen G.* After the Golden Age: The Future of Welfare States in the new Global Order. — UNRISD, Occasional Paper №. 7. — P. 76.
14. *Salonen T.* Ibid. — P. 149.
15. *Newsletter* of the Swedish Council for Working Life and Social Research. — 2002. — July. — № 2. — P. 1.
16. *Salonen T.* Ibid. — P. 149.
17. *Newsletter* of the Swedish Council for Working Life and Social Research. — 2001. — December. — № 1. — P. 3.
18. *Salonen T.* Ibid. — P. 148.
19. *Gould A.* Ibid. — P. 48–51.
20. *Deacon B.* Socially responsible globalization: The challenge for social security. Paper of the Year 2000 International Research Conference on Social Security. — Helsinki, 2000. — P. 3.
21. *Ginsburg H. L., Rosenthal M.* Sweden: Temporary Detour or New Directions? // *Diminishing Welfare: A Cross-National Study of Social Provision* / Ed. By Goldenberg G., Rosenthal M. — Westport, Connecticut and London: Auburn House, 2002. — P. 137.
22. *Gould A.* Ibid. — P. 79.
23. *Social Contracts under Stress.* — P. 237.
24. *Swank D.* Global Capital, Political Institutions, and Political Changes in Developed Welfare States. — Cambridge: University Press, 2002. — P. 141.
25. *Gould A.* Ibid. — P. 56–60.
26. *Веб-страница* “Elections Around the World” — <http://www.electionsworld.org>.
27. *Green N.* Sweden: IMF and OECD demand deeper social cuts // World Socialist Web Site. — 2002. — 29 August. — <http://www.wsws.org>.
28. *Ryner J. M.* Capitalist Restructuring, Globalization and the Third Way: Lessons from the Swedish Model. — London and New York: Routledge, 2002. — P. 190.

29. *Hort S. O.* Sweden // The State of Social Welfare: The Twentieth Century in Cross-National Review. — Westport and London: Praeger, 2002. — P. 152.
30. Веб-сторінка Кабінету Міністрів Швеції — <http://www.sweden.gov.se>.
31. *Ginsburg H. L., Rosenthal M.* Ibid. — P. 129.
32. *Policy for Elderly* // Fact Sheet of Ministry of Health and Social Affairs, Sweden. — 2001/ — March. — № 4. — P. 3.
33. *National Strategy Report of the Future Pension System*, Sweden. — Stockholm: Government Offices of Sweden, 2002. — P. 2.
34. Веб-сторінка Міністерства охорони здоров'я та соціальних справ Швеції — <http://social.regeringen.se>.
35. *Social Security Programs Throughout the World: Europe, 2002* // Web-site of the U.S. Social Security Administration. -<http://www.ssa.gov/statistics/ssptw/2002/europe/sweden.html>.
36. *Willen A.* Labour Market and Social Policy. Occasional paper № 52. — OECD, 2001 // Веб-сторінка Організації з економічного співробітництва та розвитку. — <http://www.oecd.org>.
37. *Sweden's Action Plan for Employment 2002*. — Stockholm: Ministry of Finance and Ministry of Industry, Employment and Communication, 2002. — P. 20.
38. *Gould A.* Ibid. — P. 134.
39. *Salonen T.* Ibid. — P. 157–158.
40. *Ginsburg H. L., Rosenthal M.* Ibid. — P. 129.
41. Ibid. — P. 137.
42. *Gould A.* Ibid. — P. 60.
43. *Salonen T.* Ibid. — P. 151.

Корисні веб-сторінки

Virtual Sweden <http://www.sweden.se>

Ця й усі подальші веб-сторінки містять англomовну інформацію. “Віртуальна Швеція” — це пошуковий сервер, який дає змогу знайти шведські веб-сторінки, присвячені певній тематиці. Містить окремий підрозділ “Факти про Швецію”, де можна ознайомитися з найсвіжішою офіційною статистикою та використати посилання на офіційні публікації.

The Swedish Government <http://www.sweden.gov.se>

Веб-сторінка уряду Швеції має добре розроблену англomовну версію із системою пошуку та посиланням на будь-яку шведську урядо-

ву структуру. Містить опис системи шведського урядування, подає новини, прес-релізи, законодавчу інформацію.

Ministry of Industry, Employment and Communications

<http://www.naring.regeringen.se>

Міністерство промисловості, зайнятості та комунікацій дає можливість відвідувачам англomовної версії своєї сторінки отримати вільний доступ до матеріалів, які стосуються політики ринку праці, зайнятості, допомоги у випадку безробіття, якості трудового життя. На сторінці, зокрема представлено план дій Швеції щодо безробіття (2002 рік).

Ministry of Health and Social Affairs

<http://www.social.regeringen.se>

На веб-сторінці Міністерства охорони здоров'я та соціальних справ можна знайти різнопланову інформацію щодо розвитку медичного обслуговування, догляду за людьми похилого віку, соціальних служб, пенсій, соціального страхування та виплат. Друкуються національні стратегії, плани, коментарі до законодавства.

Swedish Council for Working Life and Social Research

<http://www.fas.forskning.se>

Сторінка Шведської ради з питань трудового життя та соціальних досліджень пропонує англomовний щоквартальний бюлетень, в якому можна ознайомитися з проектами досліджень у соціальній сфері.

Social insurance offices in Sweden <http://www.fk.se>

На корпоративному сайті організацій соціального страхування Швеції можна отримати вільний доступ до брошури англійською мовою з поясненням порядку виплат соціального страхування.

Swedish Board of Housing, Building and Planning

<http://www.boverket.se>

Шведська рада з питань житла, будівництва та планування має добре розроблену англomовну версію своєї сторінки, де в звітах, статистичі, мапах та інших інформаційних матеріалах, які можна безкоштовно скопіювати із сайту, представлено житлову політику країни.

Ministry of Finance <http://finans.regeringen.se>

Міністерство фінансів Швеції, яке зокрема відповідає за житлову політику та регулювання економічної діяльності муніципалітетів,

розмістило на своїй сторінці чимало матеріалів соціального спрямування, які стосуються політики зайнятості, фінансування соціальних програм тощо.

Swedish Institute <http://www.si.se>

Веб-сайт відомого Шведського інституту пропонує різнопланову інформацію щодо нинішньої ситуації в країні, публікації, комп'ютерні презентації та фільми про Швецію. Сторінка має зручну пошукову систему.

Розділ 6

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА У США

6.1. Загальні відомості про країну

Офіційна назва держави Сполучені Штати Америки (англійською мовою — United States of America, або скорочена назва — USA чи US, українською — США). Федеративну державу утворюють 50 штатів і федеральний округ Колумбія (табл. 6.1).

Таблиця 6.1

Базові характеристики США

Регіон	Північна Америка
Столиця	Вашингтон
Населення (2001 рік)	285 млн 926 тис.
Щільність населення (на 1 кв. км)	29
Найбільше міське поселення	Нью-Йорк 16 млн 578 тис.
Територія (кв. км)	9 363 520
Валюта	долар

Джерело: ООН, 2002 [1].

Америка — третя найбільша країна у світі за територією (після Росії та Канади), до якої входять полярно-холодна Аляска, помірна середня частина, досить розмаїта кліматом, ландшафтом і стилем життя, тропічні Гаваї та Флорида. У західній частині країни розташована гірська система Кордильєри з найвищим (Мак-Кінлі, 6194 метрів вище рівня моря) і найнижчим (Долина Смерті, 86 метрів нижче рівня моря) місцями Північної Америки, у східній частині — Аппалачі. Америку омивають два океани — Атлантичний і Тихий, на її

території чимало річок, у Кордильєрах — безстічні, засолені озера, на кордоні з Канадою — Великі Озера. Майже третину території країни займають ліси — хвойні, мішані, вічнозелені з пальмовими гаями. Збереження різних ландшафтних цікавинок — завдання майже 50 національних парків. Орної землі — 19 відсотків, решта території — неорна земля [2].

США виробляє майже третину світового продукту. Країна має значні сировинні ресурси; світового рівня видобуток кам'яного вугілля (Аппалачі), нафти й газу (Техас, Луїзіана, Аляска), фосфоритів (Флорида), сірки; у Кордильєрах поклади руд міді, урану, молібдену, ванадію, вольфраму; найвищий у світі рівень виробництва електроенергії (переважно теплові електростанції); всебічно розвинена обробна промисловість; світового рівня виробник автомобілів (*Дженерал Моторз*, *Форд*), літаків (*Боїнг*, *Локхід*, *Дуглас*), залізничного рухомого парку, двигунів, верстатів; добре розвинена електронна, нафтопереробна, хімічна промисловість; світовий центр виробництва ліків, косметики та поліграфічних послуг; харчова, целюлозно-паперова, металургійна промисловість; високопродуктивне сільське господарство; інфраструктура закордонного туризму [3]. Як і в інших розвинених країнах, економіка здебільшого орієнтована на надання послуг. Варто додати, що приватний бізнес складає основу економіки, суспільного устрою та культури США. Американський ринок значно гнучкіший і менш регульований, ніж у Європі чи Японії.

Попри те, що в 2000–2002 роках спостерігався певний економічний спад, США залишаються економічно й технологічно найпотужнішою країною світу. Вона також одна з найбільших країн світу за територією і чисельністю населення (третє місце після Китаю та Індії).

6.2. Основні соціальні показники

Сполучені Штати мають не тільки розмаїту територію, а й населення, відмінне за етнічним і расовим походженням, способом життя, культурою. Певною мірою це зумовлює відмінності в очікуваній тривалості життя, дитячій смертності, показникові фертильності тощо, які почасти генетично, культурально та соціально зумовлені [4]. Проте середні показники в цілому (табл. 6.2) високі й відповідають рівню розвинутої країни. При цьому середня очікувана тривалість життя зростатиме приблизно на один місяць кожні два роки [5], що призводить до “постаріння” населення США.

США: основні соціально-демографічні показники

Середня очікувана тривалість життя (роки)	76,5
• середня очікувана тривалість життя жінок	79,9
• середня очікувана тривалість життя чоловіків	74,1
Коефіцієнт фертильності (кількість дітей на одну жінку)	2,0
Рівень народжуваності (на 1000 населення)	14,1
Рівень смертності (на 1000 населення)	8,7
Рівень дитячої смертності:	
• кількість випадків смерті немовлят до одного року на 1000, народжених живими	7
• кількість випадків смерті дітей до п'яти років на 1000, народжених живими	8
Рівень міграції (кількість мігрантів на 1000 населення)	3,5
Коефіцієнт приросту населення за період 1975–2000 рр. (%)	1,0
Співвідношення чоловіків/жінок	0,96
Населення старше 65 років (% від усього населення)	12,3
Міське населення (% від усього населення)	77,2
Кількість біженців у країні	508 тис.
Рівень захворюваності на ВІЛ/СНІД (2001):	
• % захворюваності серед дорослих (15–49 років)	0,61
• кількість дітей із ВІЛ/СНІД	10 000
Місце у світі за індексом людського розвитку	6

Джерело: Книга фактів світу, 2002; Звіт з людського розвитку ООН, 2002 [6; 7].

Згідно з даними перепису 2000 року, населення Америки складається з 75,1 відсотка білошкірого населення, 12,3 відсотка — темношкірого, 0,9 відсотка — автохтонного населення, тобто індіанців, 3,6 відсотка — азіатів, 5,5 — іншого походження. Така популярна в багатьох документах графа, як латиноамериканці (hispanics), формально не враховується при перепису, бо вважають, що вихідці з Латинської Америки, які становлять 12,5 відсотка від усього населення, належать до однієї з трьох рас [8]. Енциклопедія УСЕ стверджує: у США мешкає близько двох мільйонів американців українського походження [9], щоправда, далеко не всі з них тримаються свого коріння. Більшість населення — християни (56 відсотків — протестанти, 28 відсотків — римо-католики), 2 відсотки сповідують юдаїзм, 4 відсотки — інші релігії, 10 відсотків — жодну [10].

Понад три чверті населення США мешкає в містах, проте це доволі умовний поділ, оскільки, наприклад, розкидане на великій території поселення з двома тисячами мешканців теж зараховують до

“міст”, і таких невеликих містечок чимало. Разом із тим у країні близько 40 міських агломерацій, які мають понад один мільйон мешканців. Існує певне розмежування між “одноповерховою Америкою” та “Америкою хмарочосів”.

Щодо економічного становища американців (див. табл. 6.3), то йому властива неабияка стратифікація. При високому (друге місце у світі після Люксембургу) показнику кількості ВВП на душу населення рівень бідності досить суттєвий. Доволі значний коефіцієнт Джині свідчить про нерівномірність розподілу прибутків і про те, що США недарма називають “країною контрастів”. При не надто високих державних витратах на охорону здоров’я та освіту, справжній рівень витрат на ці сфери вражає... Наприклад, на охорону здоров’я витрачається 14 відсотків ВВП [11], адже значну частину медичних послуг надають або за рахунок приватного медичного страхування, або за рахунок самих пацієнтів, хоча далеко не всім громадянам це по кишені.

Таблиця 6.3

США: основні соціально-економічні показники

ВВП на душу населення (у перерахунку на долари США)	34 142
Державні витрати на охорону здоров’я	
• % від ВВП	5,7
• витрати на душу населення (у доларах США)	4 271
Державні витрати на освіту (% від ВВП)	5,4
Рівень бідності	12,7
% населення, яке має менше 50 % медіанного доходу по країні	16,9
Коефіцієнт Джині	40,8
Рівень інфляції (2001 рік)	2,8
Робоча сила	136,6 млн
Рівень безробіття (від загальної кількості робочої сили)	4 %
• у тому числі довготривалого безробіття	0,2 %

Джерело: Книга фактів світу 2002; Звіт з людського розвитку ООН 2002 [12; 13].

Значний вплив на економічну та соціальну ситуацію в країні мала Північноамериканська торговельна угода (NAFTA) від 1994 року, яка фактично об’єднала ринки США, Канади та Мексики, утворивши з них найбільшу у світі “зону вільної торгівлі”. Частина підприємств перебазувалась до Мексики, де робоча сила дешевша. Відтак в Америці зріс рівень безробіття; угода також позначилася на сільсько-му господарстві, оскільки на ринку США з’явилося більше мексиканської продукції, а доходи американських фермерів впали [14]. На-

приклад, у східній частині штату Північна Кароліна NAFTA призвела до втрати понад 10 тисяч робочих місць, безробіття в деяких округах сягнуло 10,5 відсотка, рівень бідності зріс до 23,7 відсотка, а середньодушовий дохід знизився до 13 224 долари на рік [15].

За висловами соціальних працівників, NAFTA настільки ж погіршила соціально-економічну ситуацію в деяких регіонах, як і Велика депресія 1930-х. У країні відбувається маргіналізація бідних, стрімкий розрив між тими, хто отримує прибутки, й тими, хто їх не має, що опосередковано пов'язано з процесом глобалізації. Отже, незважаючи на численні звинувачення, мовляв, Америка наживається на появі глобального ринку, в самій країні поглиблюється майнове й соціальне розшарування.

6.3. Політична система та ідеологічні погляди на соціальну політику

На політичній системі країни в цілому, й на соціальній політиці зокрема, позначається той факт, що США являють собою федеративну державу. І хоча в державі діють загальнонаціональні владні інституції (президент, конгрес, уряд тощо), чимало політичних рішень ухвалюють і виконують на рівні штатів, які мають власне законодавство й суттєві відмінності в соціальних програмах, залежні від “політичної культури та фінансової спроможності конкретного штату” [16].

Модель соціальної політики Америки прийнято називати ліберальною [17] чи навіть “ультраліберальною” [18], бо вона спирається на таку цінність, як індивідуалізм, або “залишковою” (residual), бо держава надає лише мінімальну допомогу [19]. При цьому ставлення до отримувачів допомоги (нужденних) є доволі стигматизуючим, тобто принижуючим. Британський фахівець із соціальної політики П. Спікер розцінює американську модель як “плюралістичну” [20], оскільки вона поєднує різнопланові державні, місцеві, комерційні та благодійні соціальні програми.

Основи федеральної соціальної політики заклала адміністрація президента Т. Рузвельта в 1930-ті роки, коли виникла нинішня система соціального забезпечення. Їх було розвинуто в 1960-ті роки, коли так звана війна з бідністю викликала до життя деякі важливі види допомоги (насамперед медичне обслуговування людей літнього віку та малозабезпечених — програми “Медікер” та “Медікейд”), а також

сприяла залученню федерального уряду до фінансування низки місцевих програм.

Отже, засадничими рисами “традиційної” американської моделі можна вважати:

- відсутність уніфікованої системи соціального забезпечення, мінімалістський підхід до розв’язання соціальних проблем;
- реалізацію федеральних програм на рівні штатів із подвійним фінансуванням із бюджетів обох рівнів;
- обов’язкове солідарне соціальне страхування, за рахунок якого виплачують пенсії, допомогу у випадках малозабезпеченості тощо, а також оплачують медичне обслуговування людей літнього віку;
- використання перевірки нужденності (тобто матеріального становища й засобів до існування) в усіх програмах соціальної допомоги [21];
- розгалужену мережу добровільного медичного страхування, частково регульованого державою, за межами якої з різних причин залишається значна кількість американців;
- орієнтацію соціальних служб на “лікування” та “виправлення” клієнтів, екстенсивне терапевтичне спрямування соціальних послуг, використання “медичної моделі” [22];
- існування приватних (прибуткових і неприбуткових) закладів із надання платних соціальних і медико-соціальних послуг;
- активну діяльність благодійних організацій за відсутності політики “соціального замовлення”, розвиток волонтерства й філантропії, спрямованої переважно на “середній клас”, оскільки лєвова частка пожертв іде на університети й лікарні, якими користуються небідні [23], підтримувана відповідною податковою політикою;
- суттєвий вплив на соціальні програми корпоративних інтересів, наприклад, програму продуктових талонів і безкоштовних обідів для школярів із малозабезпечених сімей лобіювали структури агробізнесу [24], проте вони, особливо перша з них, не користуються великою популярністю серед населення.

Останніми десятиріччями ця модель зазнавала “неоконсервативних і неоліберальних атак” [25]. Добре відомо, що, попри існування цілої низки політичних партій, влада почергово переходить від демократичної (більш ліберальної) до республіканської (більш консервативної) партії, а потім — навпаки. Втім, обидва політичні утворення обстоюють ідею політики *laissez-fair*, тобто державного невтручання в економіку, і різниця між передвиборчими програмами партій

здебільшого полягає у ставленні до фінансування соціальних програм за рахунок податків. Однак, незважаючи на розбіжності в ідеології, і республіканці, і демократи запровадили такі зміни в моделі соціальної політики, що в Америці набула популярності фраза “Кінець соціального забезпечення, яке ми знаємо” (End of the Welfare as We Know It).

Підґрунтям для перегляду традиційних підходів до соціального забезпечення стала рецесія, яку переживала Америка на початку 1980-х, коли рівень безробіття сягнув 10 відсотків [26], і відповідно зріс рівень бідності. Адміністрація президента Р. Рейгана проголосила політику економічного відновлення, зменшення бідності та створення нових робочих місць. Практичним наслідком цього стали: різке скорочення витрат на соціальну сферу, зниження податків, надання спеціальних податкових пільг у бідних економічних зонах для найму місцевих працівників. В останній рік перебування Рейгана при владі (1988) було оголошено реформу соціального забезпечення. Ухвалене нове федеральне законодавство вимагало поширення адресної допомоги на родини з обома батьками і визначало, що бодай один із батьків мусить працювати принаймні 16 годин на тиждень, а самотні батьки з дітьми, старшими трьох років, — брати участь у спеціальних навчальних програмах [27]. Упровадження цієї ідеї в багатьох штатах відбувалося повільно, а федеральний уряд не приділив їй достатньо уваги та фінансових ресурсів [28].

Після кількох невдалих спроб запровадити зміни у соціальному забезпеченні, 1996 року конгрес ухвалив, а президент Б. Клінтон підписав законодавство про особисту відповідальність та примирення з можливістю працювати. Згідно з цим документом традиційну допомогу сім'ям із дітьми замінили тимчасовою допомогою нужденним сім'ям (TANF).

Допомога родинам, по-перше, стала “тимчасовою” (максимум два роки) й не залежною від статусу “сім'я з дитиною”, тобто орієнтованою на запобігання “пастки бідності” [29]; по-друге — надавалася тільки тим, хто працює. При цьому ані федеральний уряд, ані штат не зобов'язані підшуковувати роботу заявнику, — це його/її відповідальність [30]. Важливо й те, що допомога перестала бути тільки грошовою, з'явилися й інші її види — догляд за дітьми, професійне навчання, транспортування. Останнє особливо високо поцінують жінки-отримувачі допомоги [31], адже в багатьох регіонах Америки не існує громадського транспорту. Нововведення полягали й у запровадженні супроводу соціальним працівником малолітніх матерів, які

народили позашлюбну дитину. Таким чином, у соціальній політиці відбулося зміщення акцентів від обов'язків держави щодо підтримання найбільш вразливих громадян до “особистої відповідальності” за пошук роботи, заохочення створення повних сімей.

Оцінки нової системи — доволі неоднозначні. За три роки після ухвалення нового законодавства кількість отримувачів допомоги скоротилася на 40 відсотків: із 13,6 мільйона сімей у 1995 році до 8,9 мільйона — у 1998 [32]. Хоча федеральні витрати не зменшилися — 2002 фінансового року обсяг допомоги сім'ям становив 16,4 мільйона доларів, тоді як 1995 року він становив 14 мільйонів [33]. Зростання зрозуміле, оскільки нові різновиди допомоги потребують додаткового фінансування. Деякі фахівці вважають, що фактично наслідками реформи стали:

- позбавлення нужденних людей права на допомогу та перетворення їх на працюючих бідних [34] або залежних від підтримки інших членів родини, котрі мають незначні можливості для надання допомоги;
- зниження середнього прибутку бідних родин із 380 доларів на місяць до 301 долара [35];
- діти стали отримувати менше уваги від самотніх батьків, змушених працювати [36].

Хоча політики, фахівці та зацікавлені групи все ще дебатують наслідки цієї реформи, всі згодні, що вона була доволі радикальною (“найвагомішою зміною в політиці соціального забезпечення за останні десятиріччя” [37]). Вона мала важливе значення для всієї моделі соціальної політики, викликавши хвилю законодавчих ініціатив і дебатів щодо необхідності реформування соціального страхування, фінансування медичного обслуговування, зокрема запровадження обов'язкового медичного страхування та накопичувальних медичних рахунків, житлової політики тощо.

Таким чином, не тільки республіканська партія, традиційно орієнтована на ліберальні цінності в соціальній політиці, але й демократи виступають за скорочення ролі держави в соціальному забезпеченні. Ці ідеї знайшли втілення в “Новій декларації прогресу”, ухваленій 1996 року. У ній стверджується, що оскільки не можна більше покладатися на величезний державний апарат, призначений піклуватися про людей, настав час розробити нову політику і нові інститути, які дають змогу людям піклуватися про самих себе [38]. Такі тези свідчать про перегляд суспільних відносин і ролі державного управління в соціальній сфері.

6.4. Адміністрування соціальної політики

Опис адміністрування американських соціальних програм — справа непроста, бо в країні діє близько восьми тисяч органів управління, функції яких дублюються [39], і які діють на трьох рівнях: центральному (федеральному), регіональному (рівень штату) та місцевому (окружній рівень і рівень міста).

Ухвалення законодавства, яке регулює питання соціальної сфери, належить до компетенції конгресу. Аби новий правовий документ набув чинності, його має підписати Президент США, котрому надано право вето (відомі випадки, коли це право застосовувалося для блокування соціального законодавства, особливо коли Президент та більшість конгресу представляли різні політичні партії). До обов'язків адміністрації Президента та федеральних органів виконавчої влади (табл. 6.4) належать: формулювання пріоритетів соціальної політики на певний період; розробка планів і програм; моніторинг — аналіз та оцінка стану справ у країні в цілому та в різних її сферах зокрема; надання грантів штатам для реалізації соціальних програм тощо.

Структура уряду штату, котрий розробляє, координує й фінансує як власні соціальні програми, так і “адаптовані” до місцевих умов федеральні програми, певною мірою повторює склад федерального уряду. Громадська думка прихильна до передачі штатам і органам місцевого самоврядування більших повноважень у питаннях внутрішньої політики, зокрема у сфері середньої та професійної освіти, боротьби зі злочинністю, тоді як за федеральним урядом, на думку громадян США, варто залишити захист прав громадян і зміцнення економіки [41].

Отже, притаманний США адміністративний федералізм на практиці означає, що значну частину бюджету соціальних програм контролюють штати. Тому, коли йдеться про так звані федеральні програми (“Медікер”, “Медікейд”, TANF тощо), то насправді вони варіюються від штату до штату, який їх адмініструє. Більше того, до адміністрування однієї й тієї ж програми причетні різні відомства. Скажімо, за соціальне страхування відповідають і Адміністрація з питань соціального забезпечення, і Міністерство фінансів, і Міністерство медичних та соціальних послуг, і Міністерство праці тощо.

Таблиця 6.4

Основні урядові структури США, причетні до соціальної політики

Урядова структура	Повноваження, які стосуються соціальної сфери	Національні організації, які перебувають у складі відомства
<i>Міністерство комерції</i>	Створення умов для матеріального добробуту громадян, збирання та аналіз статистичних даних щодо життя та економіки країни	Бюро перепису
<i>Міністерство фінансів</i>	Економічна політика, податкова політика, зокрема збір податків для соціального забезпечення, виплата грошової допомоги, пенсій тощо, управління фінансовими ресурсами	
<i>Міністерство освіти</i>	Координація освітньої діяльності, надання та адміністрування грантів навчальним закладам і дослідним установам, координація програм позик студентам тощо	Служба з питань початкової та середньої освіти; Служба з питань освіти після завершення середньої школи; Служба з питань спеціальної освіти та реабілітаційних послуг; Служба з питань фахової освіти та навчання дорослих; Служба з питань двомовного навчання та мов національних меншин; Служба з питань фінансової допомоги студентам тощо
<i>Міністерство юстиції</i>	Контроль за дотриманням законів, координація діяльності поліції та в'язничної системи, боротьба з поширенням наркотиків, контроль за дотриманням прав громадян, контроль за в'їздом іноземців	Управління з питань громадянських прав; Служба імміграції та натуралізації тощо
<i>Міністерство медичних та соціальних служб</i>	Розробка та реалізація федеральних програм, спрямованих на поліпшення соціально-економічного становища сімей, дітей, окремих осіб, громад; запобігання домашньому насильству, координація дошкільних закладів; координація програм "Медікер" і "Медікейд"; оцінка якості медичного обслуговування, ліків, продуктів і стану навколишнього середовища; інформування громадськості; скерування профілактичних програм, підтримка біомедичних та біхевіористських досліджень	Адміністрація з питань дітей та сімей; Адміністрація з питань людей похилого віку; Агенція з питань досліджень та якості медичного обслуговування; Центр з питань контролю та профілактики захворювань; Адміністрація з питань продуктів і ліків; Національний інститут здоров'я тощо

1	2	3
<i>Міністерство праці</i>	Збір, аналіз та поширення статистичної інформації стосовно ринку праці та робочої сили; контроль за дотриманням стандартів щодо мінімальної заробітної плати і роботи в надурочний час; розробка стандартів безпеки праці та контроль за ними; реалізація недискримінаційної політики зайнятості; координація питань пенсійного та інших видів соціального страхування, зокрема регулювання певних питань приватного страхування тощо	Бюро статистики праці; Адміністрація з питань стандартів зайнятості; Адміністрація з питань виплат пенсійного та соціального забезпечення; Адміністрація з питань безпеки праці
<i>Адміністрація з питань соціального забезпечення</i>	Адміністрація питань соціального страхування на випадок старості, інвалідності, втрати годувальника, хвороби та народження дитини	
<i>Міністерство з питань ветеранів</i>	Надання інформації та консультацій ветеранам армії щодо належних їм пільг і виплат, співпраця з іншими органами щодо працевлаштування ветеранів, координація діяльності спеціальних медичних центрів, клінік, стаціонарних закладів для ветеранів тощо	Адміністрація з питань виплат ветеранам; Адміністрація з питань здоров'я ветеранів
<i>Міністерство зовнішніх справ</i>	Координація питань зовнішньої політики, зокрема питань допомоги іншим країнам; адміністрування культурних обмінів; розробка політики щодо мігрантів і біженців тощо	Бюро з питань населення, біженців і міграції
<i>Міністерство сільського господарства</i>	Сприяння профілактиці бідності в сільській місцевості; надання позик і грантів для забезпечення житлом у сільській місцевості; адміністрування харчових програм для нужденних (продуктових талонів, безкоштовних шкільних обідів; харчування для матерів, які годують дітей, та немовлят)	Служба з питань житлової політики в сільській місцевості; Служба з питань продуктів і харчування
<i>Міністерство з питань житлової політики та розвитку міст</i>	Сприяє штатам у розв'язанні житлових проблем, заохочує грантами розвиток громад і будівництво житла	

Джерело: Political Reference Almanac, 2001 [40].

6.5. Соціальні програми

У цілому американські федеральні програми соціального забезпечення поділяють на три групи: соціальне страхування, державна допомога та охорона материнства й дитинства (див. табл. 6.5). Окрім інструментів соціальної політики, властивих описаним раніше європейським моделям, у США до соціального забезпечення зараховують допомогу з харчуванням та медичне забезпечення вразливих груп населення.

Таблиця 6.5

Деякі федеральні програми для малозабезпечених

Соціальне страхування	Державна допомога	Охорона здоров'я матерів і дітей
<ul style="list-style-type: none"> * Страхування на випадок старості, втрати годувальника, втрати працездатності, медичне забезпечення людей похилого віку ("Медікер"); * Страхування на випадок безробіття; * Компенсація працівникам	<ul style="list-style-type: none"> * тимчасова допомога нужденним сім'ям (TANF); * медичне обслуговування нужденних ("Медікейд"); * додатковий соціальний дохід (SSI); * загальна допомога (зокрема надання одягу, приtulку тощо); * продуктові талони.	<ul style="list-style-type: none"> * планування родини; * програми для дітей-інвалідів; * програми харчування жінок і немовлят; * програми харчування дітей (обіди в школах).

Після впровадження законодавства про особисту відповідальність в останні роки суттєво посилили вимоги щодо отримання інших видів допомоги, зокрема продуктових талонів і виплат у рамках додаткового соціального прибутку (SSI), медичного обслуговування для нужденних.

Система соціального страхування, у рамках якої підтримують добробут майже 40 мільйонів американців, — це найбільша у світі урядова програма соціального забезпечення з річними виплатами понад 360 мільйонів доларів [42]. Вона поки що має прибуток, однак постаріння населення змушує фахівців і політиків обговорювати ідею її реформування [43]. Адже, попри численні поправки, уточнення й доповнення, федеральні програми залишаються такими, якими вони були кілька десятиріч тому і не зовсім відповідають соціально-економічним умовам часу глобалізації.

У таблиці 6.6 узагальнено інформацію щодо системи соціального страхування, яка переважно побудована на солідарній основі, при

цьому розмір виплат розраховують за умовними (квартальними) балами, залежними від трудового стажу та сплачених внесків (податків на соціальне забезпечення). За один рік можливо заробити максимум чотири бали, а для отримання більшості виплат необхідно щонайменше 40 балів. Мета цієї програми полягає не в тому, щоб стати єдиним джерелом прибутку для її бенефіціаріїв, а в доповненні прибутку, отриманого від приватної пенсії, заощаджень, інвестиції. Тому коефіцієнт заміщення не надто високий: працівник із середнім заробітком отримує лише 40 відсотків від свого середнього заробітку [44].

У додаток до наведеної у таблиці 6.6 інформації, варто окремо зупинитися на фінансуванні медичного обслуговування в США. Нині це одна з тих сфер, що викликає чи не найбільше розмов та обурення “на побутовому рівні”. І не дивно, адже США — фактично єдина індустріальна країна світу, де немає універсального медичного забезпечення. Через високу вартість приватного медичного страхування 45 мільйонів американців узагалі не мають страховки, й ще 33 мільйони змушені обходитися обмеженим страхуванням, а чимало бенефіціаріїв “Медікер” не в змозі доплатити за послуги та ліки [46]. Хоча реформа медичного обслуговування належить до “популярних” тем, пропозиції робочої групи, очолюваної Г. Клінтон, щодо впровадження обов’язкового медичного страхування для всіх громадян, об’єднання приватного страхування з державним були заблоковані 1994 року. Спроба радикальних змін у політиці охорони здоров’я викликала опір політиків. Частина з них вважали і вважають, що сім’ї та конкретні особи повинні мати свободу самі обирати плани медичного страхування, що державний апарат і так завеликий, а державне регулювання медичного страхування його ще збільшить. Проти виступили також приватні страхові компанії, роботодавці, котрі не бажали сплачувати додаткові податки, представники медичної галузі, зацікавлені у збереженні статус-кво, за якого лікарі належать до однієї з найвище оплачуваних професій в Америці, частина громадськості (стурбованої перспективою посилення бюрократизації медицини).

Щодо політики регулювання ринку праці, то в США, де уряд не втручається в багато економічних аспектів діяльності підприємств і організацій, проголошено “політику рівних можливостей” при наймі на роботу, регулюють питання безпеки праці, заохочують роботодавців у найменш розвинених регіонах чи регіонах із високим рівнем безробіття тощо. До характерних ознак американського ринку праці

Система соціального забезпечення у США

Тип програми	Джерела фінансування	Різновид допомоги (хто має право)	Розмір виплат
1	2	3	4
<i>Забезпечення в старості, по інвалідності та в разі втрати годувальника</i>			
Система соціального страхування	Застрахована особа: 6,2 % заробітку (самозайнята особа — 12,4 %) із суми до \$72600 на рік	Пенсія за віком: виплачують особам від 65 років (у період 2000–2027 років — поступове підвищення пенсійного віку до 67 років), котра має понад 40 умовних балів (10 років трудового стажу). Можлива виплата неповної пенсії, починаючи з 62 років	Розмір пенсії залежить від заробітків застрахованої особи. Не існує мінімальної пенсії. Максимальний розмір пенсії на березень 2003 року для людини, котра щойно вийшла на пенсію у віці 65 років і 2 місяці, становить \$1741 на місяць. Середній розмір пенсії складає \$895 на місяць Розмір пенсії щорічно автоматично переглядають залежно від рівня інфляції Для людей віком 65–69 років, котрі продовжують працювати, пенсія знижується на \$1 за кожні \$3 понад заробіток у \$17000
	Роботодавець: 6,2 % від суми нарахованої заробітної платні працюючого Уряд: вартість адресної соціальної допомоги	Допомога членам родини пенсіонера: виплачують дружині/чоловікові пенсіонера або розлученому подружжю, якщо шлюб тривав понад 10 років, не молодшим 62 років, або тим, у кого на утриманні перебуває дитина до 16 років (до 18 років, якщо продовжує навчання в школі) або дитина-інвалід	

Продовження табл. 6.6

1	2	3	4
		<p>Пенсія на випадок інвалідності: надають особам будь-якого віку, котрі через фізичні або розумові розлади не в змозі заробляти значний прибуток (зазвичай, \$740 на місяць) упродовж року чи більше, або є термінально хворими. Застрахована особа мусить мати 1 умовний бал за кожен рік від досягнення 21 року й до моменту настання інвалідності. Максимум — 40 балів</p> <p>Пенсія в разі втрати годувальника: виплачують, якщо покійний був пенсіонером або мав принаймні 1 умовний бал за кожен рік від досягнення 21 року й до моменту смерті, максимум — 40 балів. Для сиріт та вдів, котрі доглядають за дітьми, вимоги є нижчими. Покійний мусив мати 6 умовних балів за період у 13 кварталів до моменту смерті</p>	<p>Розмір пенсій залежить від заробітків застрахованої особи, її щорічно індексують залежно від рівня інфляції. Не існує мінімальної пенсії. Середній розмір пенсії на 1 січня 2003 року становив \$833 на місяць. Середній розмір виплат на родину (пенсія по інвалідності та допомога на дружину та одного-двох дітей, які перебували на утриманні людини, що втратила працездатність) дорівнює \$1395 на місяць</p> <p>Допомога також складається із заохочувальних заходів для повернення на роботу (як-от виплата допомоги та оплата медичного обслуговування на початковому етапі повернення до роботи)</p> <p>100 % пенсії покійного — вдові/вдівцю/розлученому подружжю віком старше 65 років (неповна ставка, якщо вік 60–64 років). 75 % пенсії покійного — вдові/вдівцю/розлученому подружжю, яка/який виховує дитину віком до 16 років або дитину-інваліда. Пенсії сиротам: 75 % пенсії покійного на кожну дитину до 16 років (до 18 років, якщо продовжує навчання в школі)</p> <p>Батькам, старшим 62 років, які перебували на утриманні покійного, — 82,5 % пенсій покійного або 150 % — на двох батьків</p> <p>Середній розмір пенсії самотній удові в січні 2003 року становив \$862 на місяць, удові з двома дітьми — \$1838 на місяць</p>

1	2	3	4
		<i>Додатковий соціальний дохід:</i> адресні виплати (на підставі перевірки нужденності) людям, старшим 65 років, інвалідам, а також членам їхніх родин	Базову ставку визначає федеральний уряд, додаткові визначають штати, фінансують із поточних бюджетних надходжень і не оплачують із фондів соціального страхування Базова ставка в січні 2003 року дорівнювала \$552 на одну особу за місяць, \$829 — на родину.
<i>Забезпечення у разі хвороби та народження дитини</i>			
Система соціального страхування	<p><i>Застрахована особа:</i> на госпіталізацію в похилому віці — щомісячні внески в розмірі 1,4 % заробітку (самозайнята особа — 2,9 % прибутку), за інші медичні послуги — \$45,40 на місяць. Пенсіонери сплачують \$45,40 на місяць. Грошову допомогу обкладають податком у розмірі до 1,2 %</p> <p><i>Роботодавець:</i> за госпіталізацію в похилому віці 1,4 % від суми нарахованої заробітної платні працюючого, за інші медичні послуги — нічого</p>	<p><i>Медичне обслуговування:</i> госпіталізація — пенсіонер, старший 65 років, або людина-інвалід, яка отримує відповідну пенсію приваймні впродовж двох років, або людина з хронічною хворобою вирок; інші медичні послуги — залежно від щомісячних внесків, котрі роблять пенсіонери (“Медікер”, частина А та Б)</p> <p>Медичне обслуговування працюючих залежить від типу добровільного медичного страхування, яке вони для себе обрали. Із фонду соціального страхування оплачують тільки медичне обслуговування нужденних (адресна програма “Медікейд”)</p> <p><i>Грошова допомога у разі хвороби та народження дитини:</i> застрахована особа мусить мати мінімальний заробіток (\$300–6900) і певну кількість відпрацьованих тижнів (4–20) або відповідати іншим вимогам, які визначають штати</p>	<p>Для учасників програми “Медікер”: частина А — часткова оплата (більша частина — за рахунок соціального страхування) медичних послуг у разі госпіталізації, надання кваліфікованих сестринських послуг тощо; частина Б — часткова оплата послуг лікарів, диспансерного медичного обслуговування, інших медичних послуг і витратних матеріалів</p> <p>Виплати варіюються залежно від штату від 50 до 70 % відсотків заробітку максимум \$113–394 на тиждень. Виплачують після 7 днів хвороби максимум 52 тижні</p>

1	2	3	4
	Уряд: покриває вартість госпіталізації деяких незастрахованих осіб літнього віку		
Забезпечення у разі травми на виробництві			
Обов'язкове (в трьох штатах — добровільне) соціальне страхування у державних чи приватних фондах або самострахування.	<p>Застрахована особа: номінальні внески в деяких штатах</p> <p>Роботодавець: усі витрати в більшості штатів, розмір внесків варіюється залежно від класу ризику. Середній розмір внеску становить 2,05 % від суми нарахованої заробітної платні працюючого</p> <p>Уряд: нічого, окрім внесків за своїх працівників</p>	<p>При виплаті допомоги у разі нещасного випадку на виробництві чи професійного захворювання не існує мінімальних вимог щодо тривалості трудового стажу</p> <p>Допомога в разі тимчасової непрацездатності</p> <p>Пенсія в разі постійної непрацездатності: буває повна та неповна — залежно від ступеню втрати працездатності</p> <p>Медичне обслуговування</p> <p>Пенсія в разі втрати годувальника</p>	<p>У більшості штатів — 2/3 заробітку, виплачують після 2–7 днів (максимум — 3–6 тижнів)</p> <p>У разі повної втрати працездатності в більшості штатів — 2/3 заробітку. У деяких штатах надають допомогу членам сім'ї, які перебували на утриманні потерпілого. Виплачують або пожиттєво, або на період тривалої непрацездатності (у 4/5 з усіх штатів), в інших штатах — тільки впродовж 104–500 тижнів або до певної суми (\$100 000–200 000) При частковій непрацездатності — пропорційно до втрат у заробітку</p> <p>В усіх штатах надають упродовж усього потрібного часу</p> <p>35–70 % заробітку покійного — удові або 60–80 % — вдові з дітьми</p>

1	2	3	4
		<i>Допомога на поховання</i>	Одноразова виплата в розмірі \$700 — 6000 залежно від штату (в половині штатів — \$3000 і вище)
Забезпечення на випадок безробіття			
Обов'язкове соціальне страхування	<p>Застрахована особа: нічого (за винятком трьох штатів)</p> <p>Роботодавець: федеральний податок — 0,8 % від суми нарахованої заробітної платні працюючого плюс податок штату — у середньому 5,4 %</p> <p>Уряд: оплачує адміністрування програми за рахунок згаданого федерального податку</p>	<p>Допомога безробітним: 3/4 штатів вимагають, щоб застрахована особа, зареєстрована в службі зайнятості й здатна працювати, мала певний мінімальний заробіток і певну кількість відпрацьованих тижнів (15–20) за попередній рік. У більшості штатів безробітними не визнають тих, хто самовільно залишив роботу, був звільнений за порушення, участь у страйку, у зв'язку з початком навчання або відмовився від запропонованої роботи, яка йому підходить.</p> <p>У більшості штатів діють програми професійної перекваліфікації та професійного навчання безробітних, однак у деяких штатах особи, які отримують грошову допомогу, мають обмежене право на перенавчання.</p>	Розмір грошових виплат визначають штати, у середньому — 50 % заробітку, але не більше певної суми (\$205–405). У більшості штатів виплачують після 7 днів безробіття й максимум до 26 тижнів. Федеральне законодавство надає додаткові 13 тижнів виплат для безробітних тих штатів, де високий рівень безробіття

Джерело: Адміністрація з соціального забезпечення США, 2003 [45].

(та й стилю життя в цілому) належать: висока мобільність робочої сили, часткова зайнятість, самозайнятість, а також зайнятість на роботі, нижчій за кваліфікацію працівника, з відповідно нижчою оплатою. При плануванні соціальних програм Федеральному уряду та урядам штатів доводиться враховувати таку своєрідність ринку праці. Втім, хоча 97 відсотків усіх працюючих мають страховку від безробіття, 65 відсотків безробітних не отримувало допомоги в рамках соціального забезпечення [47]. Такі дані певною мірою можна вважати характеристикою ефективності цього різновиду соціального страхування на випадок втрати роботи.

Федеральне законодавство рекомендує, щоб наймані працівники отримували принаймні 5,15 долара за годину роботи. Однак, по-перше, далеко не всі працюючі зайняті повний робочий тиждень (40 годин), по-друге, для тих, хто отримує “чайові”, що є звичною практикою в сервісно-орієнтованій Америці, мінімальний рівень становить 2,13 долара, по-третє, сім штатів узагалі не встановили жодного стандарту щодо мінімальної зарплати, три — визначилися на нижчому, аніж федеральний, рівні, хоча заради справедливості варто зауважити, що у десяти штатах розмір мінімальної зарплати вищий за федеральний рівень [48].

Американські профспілки, колись знані й впливові, фактично перестали відігравати важливу роль у регулюванні питань ринку праці. Хоча в їхніх лавах усе ще залишається 16 мільйонів найманих працівників, 1990 року вони втратили майже півмільйона своїх членів [49] і стають усе менш об'єднаними. Зважаючи на достатньо високу кількість працівників, зайнятих неповний день, і “трудовах” мігрантів, легальних і нелегальних, які не належать до жодного об'єднання найманих працівників, колишня тактика переговорів і угод між профспілками та асоціаціями роботодавців стала в умовах нових трудових відносин малоефективною.

Політика освіти, соціального обслуговування та житлова політика (табл. 6.7) зазнали в останні роки певних змін.

2001 року було проголошено реформу освіти під гаслом “Не залишимо без розвитку жодну дитину”. Вона передбачає додаткове фінансування для початкових і середніх шкіл, а також для вільного вибору батьками кращих шкіл (на підставі інформування про якість навчання у школах) чи отримання додаткового наставництва, інвестування в підготовку та підвищення кваліфікації вчителів. Завдання реформи полягають у тому, щоб кожна дитина навчилася читати до

Таблиця 6.7

Система освіти, соціального обслуговування та житлової політики у США

Освіта	Соціальні служби	Житло
<p>* 3–5(6) років: <i>дошкільна освіта</i>, організована в дитячих садках, яслах, денних центрах, школах тощо (у багатьох штатах стала обов'язковою), її отримують близько 60 відсотків дітей цього віку;</p> <p>* 5(7)–11(12) років: обов'язкове навчання в <i>елементарній та середній школі</i> (державній чи приватній);</p> <p>* 11(12)–17(18) — навчання у “<i>вищій</i>” (<i>старших класах</i>) <i>школі</i>. Штати визначають, до якого віку освіта є обов'язковою, зазвичай, 16–18 років, причому до цього віку учень може закінчити не всі класи й не отримати атестат);</p> <p>* старші 18 років: навчання за бажанням у <i>технічних/професійних школах</i>, навчання платне, можливі кредити та гранти для студентів;</p> <p>* старші 18 років: дворічне навчання за бажанням у <i>коледжах у громаді</i> (тобто за місцем проживання, де немає інфраструктури гуртожитків та ін.); здобуття практичної професії, навчання може бути зараховано при вступі в університет як перші два роки (при збігові дисциплін), навчання платне, але його вартість є нижчою за вартість навчання в університеті, можливі позички, кредити тощо;</p> <p>* старші 18 років: навчання за бажанням у <i>державному чи приватному університеті</i> (як правило, чотири роки — бакалаврат, два — магістеріум, чотири — докторантура, багато хто завершує бакалаврат за п'ять-шість років, рівень “відсіву” на бакалавраті — 48 відсотків; окрема система освіти для лікарів, юристів тощо). Навчання та проживання у гуртожитку — платні. Можливі позички, кредити, гранти, стипендії талановитим студентам, залучення до співвикладання, відпрацювання частини вартості навчання тощо.</p>	<p>* <i>Освітні, рекреаційні та реабілітаційні соціальні служби</i>: денні центри, навчальні програми, консультаційні служби; служби допомоги інвалідам; програми соціальної реабілітації у в'язницях, психіатричних лікарнях та інших закладах; стаціонарні заклади і заклади “на півдорозі” для дітей та дорослих;</p> <p>* <i>Служби захисту</i>: групові будинки та інституції для дітей із делінквентною поведінкою, дітей, які зазнали знущання; служби соціального супроводу дітей, фостерного догляду та всиновлення; будинки для неодружених матерів; короткострокові групи чи будинки для людей із емоційними проблемами; служби захисту людей літнього віку та людей із розумовою відсталістю; притулки для жінок, які зазнали насильства тощо);</p> <p>* <i>Індивідуальні соціальні служби</i>: терапевтична робота з особами чи родинами, котрі мають подружні проблеми, залежними від психоактивних речовин, мають емоційні проблеми, викликані розлученням, смертю близької людини тощо; консультування щодо планування сім'ї, зайнятості, сімейного бюджету тощо.</p>	<p>* Зайняте житло — 91 відсоток від усього, вільне житло — 9 відсотків.</p> <p>* Сезонне житло та житло для відпочинку — 3 відсотки.</p> <p>* Житло, зайняте власниками, — 66,2 відсотка, житло, яке здано в оренду, — 33,8 відсотка.</p>

Джерело: USNEI, 2002; Day P.J., 2003; Census Bureau, 2002 [50; 51; 52].

третього класу і взагалі — виконувала завдання, визначені для певного класу, а також у сприянні ранньому когнітивному розвитку дітей, наданні більшого контролю місцевій громаді, а головне — встановленні стандартів і вимог до середньої освіти всіма штатами й школами тощо [53].

Доречно зауважити, що в сфері освіти найважливішу роль відігравали й відіграють штати, котрі не тільки фінансують дошкільні та шкільні заклади, державні коледжі та університети, але й встановлюють вік обов'язкового навчання та вимоги до навчальних закладів. Звісно, крім системи державної освіти, у США функціонують і приватні навчальні заклади, фінансування яких відбувається за рахунок тих, хто здобуває освіту (радіше, їхніх батьків), приватних пожертв, грантів тощо, частину таких закладів підтримують релігійні організації. Приблизно чверть студентів, котрі здобувають освіту на рівні бакалавра, вчиться в приватних університетах, сплачуючи в середньому 17 123 долари за рік. Тоді як у державних закладах середній розмір оплати за навчання 2002 року становив у середньому 3754 долари [55]. Особливістю нинішньої американської системи навчання є підвищення середнього віку студентів в університетах: серед тих, хто здобуває навіть ступінь бакалавра, чимало людей, старших 40 років, котрі мають родину й дітей. Така вікова зміна суттєво впливає на політику навчальних закладів: у багатьох університетах організували викладання у вечірній час.

Переосмислення цінностей та практики соціальної політики, яке відбувалося впродовж останніх десятиліть, полягало й у проголошенні ширшого залучення релігійних і приватних організацій, зокрема до надання соціальних послуг. 2001 року в адміністрації президента Дж. Буша було навіть утворено спеціальне управління, завдання якого полягає в заохоченні участі в соціальній політиці організацій віруючих та організацій територіальних громад.

Зараз також активно обговорюють ідеї комерціалізації й приватизації як соціальних служб, так і програми соціального забезпечення (страхування) [55; 56]. Такі пропозиції мають і прихильників, і опонентів, які висувають різнопланові аргументи на користь реформування існуючої системи, щоправда, у різних напрямках.

Зупинімося й на житловій політиці, зокрема на такому її важливому аспекті, як якість житла, адже його вважають одним із показників якості життя. Пристойні, ошатні будинки в одних районах Америки (чи навіть в одному районі міста) контрастують із злиденністю по-

мешкань в інших. Три чверті білошкірого населення США володіють житлом. Щодо афроамериканців і вихідців із Латинської Америки, то серед них власників житла — менше половини. Тому 2002 року президент Дж. Буш закликав до рішучих змін у житловій політиці, зокрема було прийнято програму, розраховану на десять років. Її ключова ідея — сприяння в забезпеченні житлом представників національних меншин, а також деяких вразливих груп населення завдяки грантам, зручнішій системі житлового кредитування, консультуванню тощо [57].

Як це типово для Америки (розмаїтої, контрастної, суперечливої), політика поточної президентської адміністрації та президента зазнає критики з боку політичних противників і викликає неоднозначні думки у громадян. Хоча в моделі соціальної політики США й не відбулося надто радикальних змін, як це спостерігають в інших країнах, а лише поглиблення її “залишковості”, проте американські вчені не беруться прогнозувати розвиток соціальних програм на найближчу перспективу [58; 59], особливо з огляду на нинішній економічний спад, скорочення видатків на соціальну сферу та повернення до ролі “світового жандарму”.

Отже, майбутнє американської моделі розв’язання соціальних проблем багато в чому залежатиме і від економічного становища, і від зміни етнічного балансу в США, і від політичного клімату в державі, і від ідеологічних перипетій. Наразі країна та її соціальні програми стають дедалі більш неоднорідними, диверсифікованими й децентралізованішими (адже штати відіграють усе вагомішу роль у їх формуванні), орієнтованими на “особисту відповідальність” та взаємодопомогу.

Запитання та завдання

1. Які соціально-демографічні та економічні чинники впливають на формування соціальної політики у США?
2. Які цінності та ідеологічні погляди вплинули на формування американської моделі соціальної політики?
3. Яким чином адмініструються соціальні програми у США?
4. У чому полягає особливість соціальних програм, які діють у США?
5. Визначте сильні та слабкі риси американської моделі соціальної політики.

Теми рефератів

1. Ліберальна модель соціальної політики у США та у Великобританії: спільне й відмінне.
2. Система освіти в США: переваги й недоліки.
3. Соціальна політика щодо людей похилого віку у США.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Веб-сторінка ООН Проекту “Cyberschoolbus”, розділ “Country at a Glance. — <http://www.cyberschoolbus.un.org>.
2. *The World Factbook 2002* // Веб-сторінка ЦРУ. — <http://www.odci.gov/cia/publications/factbook/geos/us.html>.
3. Он-лайн Енциклопедія УСЕ // Веб-портал УКРОП. — <http://www.ukrop.com/encyclopaedia.html?book=3>. — С. 1280.
4. Freund P. S., McGuire M. B. Health, Illness and the Social Body: A Critical Sociology. 3d ed. — New Jersey: Prentice Hall, 1998. — P. 29–31.
5. *Policies for an Aging Society* / Ed. by Altman S., Schactman D. — Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 2002. — P. 5.
6. *Human Development Report: Deepening democracy in a fragmented world.* — New York, Oxford: Oxford University Press, 2002. — P. 162.
7. *The World Factbook 2002.* Ibid.
8. *Race and Hispanic or Latino: 2000* // Веб-сторінка U.S Census Bureau. — <http://www.census.gov>.
9. Он-лайн Енциклопедія УСЕ. Там само.
10. *The World Factbook 2002.* Ibid.
11. Feldstein P. J. Health Policy Issues: An Economic Perspective. — Washington: AUPHA Press, 1999. — P. 13.
12. *Human Development Report: Deepening democracy in a fragmented world.* — New York, Oxford: Oxford University Press, 2002. — P. 149–222.
13. *The World Factbook 2002.* Ibid.
14. *Down on the Farm: NAFTA’s Seven-Years War on Farmers and Ranchers in the US, Canada and Mexico* // Веб-сторінка “Public citizen”. — 2001, June. — <http://www.citizen.org/publications>.
15. Веб-сторінка The Eastern North Carolina Poverty Committee — <http://povertyeast.org>.

16. *Rushefsky M. E.* Public Policy in the United States: At the dawn of the twenty-first century. — Armonk, New York: M. E. Sharp, 2002. — P. 180.
17. *Hudson R., Williams A. M.* Re-Shaping Europe: The challenge of new divisions with homogenized political-economical space // Rethinking European welfare: transformation of Europe and social policy / Ed. by Fink J., Lewis G., Clarke J. — London, Thousand Oaks and California: Sage, 2001. — P. 42.
18. *Goldberg G. S.* Diminishing Welfare: Convergence toward a Liberal Model? // Diminishing Welfare: A Cross-National Study of Social Provision / Ed. by Goldberg G. S., Rosenthal M. Y. — Westport and London: Auburn House, 2002. — P. 345.
19. *Epstein W. M.* American policy-making welfare as ritual. — Lanham, Boulder, New York and Oxford: Rowman and Littlefield Publishers, 2002. — P. 2.
20. *Spicker P.* Introduction to Social Policy: On-line textbook. — <http://www2.rgu.ac.uk/publicpolicy/introduction/policy.htm>.
21. *Rushefsky M. E.* Ibid. — P. 177.
22. *Day P. J.* A New History of Social Welfare. — Boston, etc.: Pearson Education, 2003. — P. 34, 45–46.
23. *Epstein W. M.* Ibid. — P. 3–4.
24. *Roth W.* The Assault on Social Policy. — New York: Columbia University Press, 2002. — P. 59.
25. *Clarke J., Piven F. X.* United States: An American Welfare State? // International Social Policy / Ed. by Alcock P., Graig G. — Hampshire and New York: Palgrave, 2001. — P. 37.
26. *Rushefsky M. E.* Ibid. — P. 186.
27. *Rushefsky M. E.* Ibid. — P. 186–187.
28. *Jansson J.* The Reluctant Welfare State: American Welfare Policies — Past, Present and Future. — USA: Brooks/Coole, 2001. — P. 326–330.
29. *Wolfe B. L.* Incentives, Challenges, and Dilemmas of TANF: A Case Study // Journal of Policy Analysis and Management. — 2002. — Vol. 21. — № 4. — P. 577.
30. *Clarke J., Piven F. X.* Ibid.
31. *Marson S. M., Powel R. M.* Churners: A Focus Group Analysis of the Return Rate of Former Rural TANF Recipients // Policy and Practice of Public Human Services. — 2000. — Vol. 58. — №. — P. 44.
32. *Lens V.* TANF: What Went Wrong and What to Do Next // Social Work. — 2002. — Vol. 47. — № 3. — P. 280.

33. *DiNitto D.* Social Welfare: Politics and Public Policy. — Boston, etc.: Pearson Education, 2003. — P. 200.
34. *Cheng T.* Welfare Recipients: How Do They Become Independent? // Social Work Research. — 2002. — Vol. 26. — №3. — P. 169.
35. Study Shows Welfare Reform No Help for Poorest Children // CLASP Update. — 2002. — December. — P. 5. — www.clasp.org/DMS/Documents.
36. *Lens V.* Ibid. — P. 286–287.
37. *Schoeni R. F., Blank R. M.* What Welfare Reform Accomplish? Impact on Welfare Participation, Employment, Income, Poverty, and Family Structure. — USA: RAND, 2000. — P. 27.
38. *Загладин Н.* Демократическая партия США: от либерализма к идеологии “Третьего пути” // Мировая экономика и международные отношения. — 2000. — № 7. — С. 60–72.
39. *Binstok R. H.* The Politics of Enacting Reform // Policies for an Aging Society / Ed. by Altman S., Schactman D. — Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 2002. — P. 5.
40. *Political Reference Almanac.* — <http://www.polisci.com/almanac/almanac.htm>.
41. *DiNitto D.* Ibid. — P. 20.
42. Ibid. — P. 105–106.
43. *Kollmann G., Nuschler D.* Social Security Reform // Almanac of Policy Issues. — 2002. — October. — http://www.policyalmanac.org/social_welfare/archive/crs_social_security_reform.shtml.
44. *Social Security: A Snapshot (Russian).* Publication N 05-10006. — USA: Social Security Administration, 2001. — P. 1.
45. Веб-сторінка адміністрації із соціального забезпечення США.— <http://www.ssa.gov>.
46. *McCarty D., Moffit R.* Do We Need a National Healthcare Policy? // Controversial Issues in Social Policy / Ed. by Karger H., Midgley J., Brown C. B. — Boston: Allyn and Backon, 2003. — P. 126.
47. *DiNitto D.* Ibid. — P. 123.
48. Веб-сторінка Міністерства праці США. — <http://www.dol.gov/dol/topic/wages/index.htm>.
49. *Jarley P.* American Unions at the Start of the Twenty-First Century: Going Back to the Future? // Changing Prospects for Trade Unionism: Comparisons Between Six Countries / Ed. by Fairbrother P., Griffin G. — London and New York: Continuum, 2002. — P. 228.

50. Веб-сторінка “U.S Network for Education Information”. — <http://www.ed.gov/NLE/USNEI/us/struc-geninfo.html>
51. Day P. J. Ibid. — P. 43–46.
52. Веб-сторінка Бюро перепису США — <http://www.census.gov>.
53. President Bush Signs Landmark Education Reform into Law. — On-line Information of the US Department of Education — <http://www.ed.gov/nclb>.
54. US Department of Education: Strategic Plan for 2002–2007. — Washington, 2002. — P. 28.
55. Stoez D., Colby I. Should Social Services Be Privatized? // Controversial Issues in Social Policy / Ed. by Karger H., Midgley J., Brown C. B. — Boston: Allyn and Backon, 2003. — P. 32–37.
56. Beach W., Ireland M. Is Privatizing Social Security Good for Women? // Controversial Issues in Social Policy / Ed. by Karger H., Midgley J., Brown C. B. — Boston: Allyn and Backon, 2003. — P. 117–119.
57. White House Conference on Minority Homeownership: Blueprint for the American Dream — O-line Information of the U.S Department of Housing and Urban Development. — <http://www.hud.gov/initiatives/blueprint/index.cfm>.
58. Galston W., Kamarck E. Five Realities That Will Shape 21st Century US Politics // The Global Third Way Debate / Ed. by Giddens A. — Cambridge: Polity, 2001. — P. 100–101, 109.
59. Herrick J., Midley J. The United States // The State of Social Welfare: The Twentieth Century in Cross-National Review / Ed. by Dixon J., Scheurell R. — Westport and London: Praeger, 2002. — P. 212.

Корисні веб-сторінки

FirstGov <http://www.firstgov.gov>

Офіційний урядовий об'єднаний портал, який дає доступ до всіх урядових структур, статистичних даних. Має зручну систему пошуку інформації як по країні в цілому, так і в конкретному штаті, на якусь конкретну тематику, є посилання на законодавство та роз'яснення для громадян.

White House <http://www.whitehouse.gov>

Веб-сторінка адміністрації президента США знайомить з останніми політичними новинами, виступами Президента, матеріалами прес-брифінгів, призначеннями. Містить пошукову систему.

FedStats Home Page <http://www.fedstats.gov>

Урядова веб-сторінка, яка надає швидкий і зручний доступ до офіційної статистики понад 100 федеральних відомств та інституцій.

Political Reference Almanac <http://www.polisci.com>

На веб-сторінці, яка є колекцією інтернет-посилань, представлено інформацію про американські федеральні структури (їхні функції, склад тощо), уряди штатів, політичні партії, впливові організації.

Department of Health and Human Service
<http://www.dhhs.gov>

Веб-сторінка Міністерства медичних та соціальних служб США детально знайомить із різними питаннями, що належать до компетенції відомства. Розміщено чимало публікацій, звітів, статистичної інформації, стратегічних планів, описів конкретних програм тощо. Має систему пошуку інформації за ключовим словом.

Department of Labor <http://www.dol.gov>

Міністерство праці США розмістило на своїй веб-сторінці інформацію щодо зайнятості, оплати праці в різних галузях, рекомендації для роботодавців тощо.

Center for Law and Social Policy <http://www.clasp.org>

Недержавна організація — Центр права та соціальної політики — на своїй веб-сторінці розміщує матеріали з питань допомоги сім'ям із дітьми, підтримки малозабезпечених сімей. Можна безкоштовно ознайомитися з проведенням фахівцями аналізом реформ соціальної допомоги, розвитку робочої сили, догляду за дітьми. Видається щомісячний бюлетень.

The Electronic Policy Network
<http://www.epn.org/sitemap.html>

Електронна мережа політики надає доступ до інформації щодо поточних обговорень у політиці. Хоча сторінка є складною за побудовою, проте вона надає можливість доступу до тисяч недержавних організацій, які займаються питаннями соціальної допомоги та соціального забезпечення.

The Brookings Institution <http://www.brook.edu/>

Незалежний аналітичний центр, чимало з досліджень якого сфусовано на існуючій у США нерівності, надає відвідувачам сторінки доступ до он-лайн публікацій, дослідницьких звітів тощо.

Institute for Research on Poverty <http://www.ssc.wisc.edu/irp>

Недержавний Інститут дослідження бідності на своїй веб-сторінці створив добру можливість для зацікавлених отримати як найсвіжішу інформацію та архіви за різні роки щодо соціально-економічного становища, так і опис соціальних програм в Америці. Містить статті, дискусійні документи, методологічні матеріали щодо дослідження бідності.

The Urban Institute <http://www.urban.org>

Цей інститут є недержавною неприбутковою дослідною організацією, яка вивчає питання економічної та соціальної політики. На її веб-сторінці представлені останні новини, результати досліджень тощо. Надзвичайно корисними є посилання на інші аналітичні центри, які вивчають соціальні проблеми, та на відповідне законодавство.

Розділ 7

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА У МЕКСИЦІ

7.1. Загальні відомості про країну

Офіційна назва держави — Сполучені Мексиканські Штати (місцевою мовою — Estados Unidos Mexicanos, англійською мовою — United Mexican States, скорочена назва — Mexico, українською — Мексика). Федеративна держава, що поділяється на 31 штат і федеральну округу (табл. 7.1). За територією вона більша за деякі великі європейські країни і має середню щільність населення.

Таблиця 7.1

Базові характеристики Мексики

Регіон	Центральна Америка
Столиця	Мехіко
Населення (2001 рік)	100 млн 368 тис.
Щільність населення (на 1 кв. км)	50
Найбільше міське поселення	Мехіко 17 млн 900 тис.
Територія (кв. км)	1 958 201
Валюта	мексиканське песо

Джерело: ООН, 2002 [1].

Цунамі, урагани, виверження численних діючих вулканів, землетруси — ось ті природні катаклізми, котрі впливають на цю гірську країну. Клімат варіюється від сухого тропічного до вологого субтропічного. Уряд Мексики вважає національною проблемою знеліснення території та відсутність чистої води, у містах — високий рівень забруднення повітря та води [2].

Після економічної кризи й стрімкої девальвації песо 1994 року промисловість і сільське господарство почали відновлюватися, хоча

зовнішній борг країни та рівень еміграції з неї все ще залишаються надзвичайно високими.

Мексика має ринкову економіку, в якій домінує приватний сектор. Ця країна — один із важливих виробників нафтопродуктів, приблизно третина надходжень до державного бюджету — за рахунок цієї галузі [3]. Серед інших покладів корисних копалин — природний газ, сірка, флюорит, руди цинку, міді, олова, срібла (перше місце у світі), ртуті, заліза, олова, урану, золота. У країні розвинута нафтохімічна, металургійна, машинобудівна промисловість; землеробство (штучне зрошення): пукрова тростина, зернові, цитрусові (10 відсотків світового збору цитрусових), картопля, виноград, бавовна, кава, квасоля та інше; скотарство, свинарство, розведення коней та ослів; рибальство [4]. Уздовж мексикансько-американського кордону відкрито чимало іноземних підприємств, де місцеве населення виробляє, переважно із закордонної сировини, продукцію, що відправляється далі на експорт; це — збиральні цехи, де використовують дешеву робочу силу.

Мексика, як і деякі інші країни Центральної та Латинської Америки — країна напівіндустріальна, бо у сільському господарстві все ще зайнято більше людей, ніж у промисловості та обслуговуванні. За висновками Світового банку, країна посідає 13-е місце в світі за економікою, 8-е — за експортом товарів і послуг, 4 — за виробництвом нафти [5].

Одна із розвинутих галузей у Мексиці — обслуговування туристів, яких тут буває кілька десятків мільйонів у рік. За твердженням ББС, частина цих мандрівників — так звані “секс-туристи”, і принаймні 15 тисяч дітей у країні працюють у секс-індустрії [6]. За даними ЦРУ, в Мексиці розташовані плантації опіумного маку (4400 гектарів) і коноплі (4100 гектарів), з якої виробляють маріхуану, розвинено виробництво героїну та екстазі, які постачаються у США та інші країни [7].

Отже, Мексика — гориста, тропічно-тепла, густонаселена країна. Її економічний розвиток був і залишається нерівномірним, а в економіці значне місце посідає нелегальний сектор.

7.2. Основні соціальні показники

Аналізуючи демографічну ситуацію в країні, зауважимо, що мексиканці продовжують виїжджати з країни. Про це свідчить від’ємний показник рівня міграції (табл. 7.2) і те, що при доволі високій серед-

ній очікуваній тривалості життя частка людей літнього віку — нижча, ніж у розвинених країнах. Водночас населення Мексики стрімко зростає, особливо після 1940 року, насамперед завдяки поліпшенню умов життя та превентивним медичним заходам. За даними федерального перепису 1980 року, населення Мексики становило 66 мільйонів 247 тисяч, за даними перепису 1990 року — 81 мільйон 250 тисяч, а 2002 року, за експертними розрахунками, воно дорівнює 103 мільйонам 400 тисячам [8].

Таблиця 7.2

Мексика: основні соціально-демографічні показники

Середня очікувана тривалість життя (роки)	72,2
• середня очікувана тривалість життя жінок	76,0
• середня очікувана тривалість життя чоловіків	70,0
Коефіцієнт фертильності (кількість дітей на одну жінку)	2,8
Рівень народжуваності (на 1000 населення)	22,36
Рівень смертності (на 1000 населення)	4,99
Рівень дитячої смертності:	
• кількість випадків смерті немовлят до одного року на 1000 народжених живими	7
• кількість випадків смерті дітей до п'яти років на 1000 народжених живими	8
Рівень міграції (кількість мігрантів на 1000 населення)	-2,71
Коефіцієнт приросту населення за період 1975–2000 рр. (%)	2,1
Співвідношення чоловіків/жінок	0,97
Населення старше 65 років (% від усього населення)	4,7
Міське населення (% від усього населення)	74,4
Кількість біженців у країні	18 тис.
Рівень захворюваності на ВІЛ/СНІД (2001):	
• % захворюваності серед дорослих (15–49 років)	0,28
• кількість дітей із ВІЛ/СНІД	3 600
Місце у світі за індексом людського розвитку	54

Джерело: Книга фактів світу, 2002; Звіт з людського розвитку ООН, 2002 [9; 10].

Хоча в країні мешкають індіанці (майя, ацтеки, ольмеки, сапотекки та представники інших етносів), які не асимілювалися з іспанськими завойовниками, і білошкірі, й темношкірі (негри), проте більшість мексиканського населення, на відміну від населення США, є змішаним. Свого часу іспанські конкістадори жили з представницями різних місцевих племен, і ступінь належності до “білих” (європейського коріння) довго відігравав важливу роль для визначення соціального статусу людини. Рання політична історія Мексики сповнена

прикладів соціальних конфліктів на ґрунті расової приналежності й “іспанської” спадковості [11]. Нині 60 відсотків населення країни — метиси (іспано-індіанці), 30 відсотків — індіанці чи інше автохтонне/корінне населення, 9 відсотків — білошкірі, 1 відсоток — інші [12].

Ще один прояв іспанської спадщини — у впливові католицизму. Це виявляється не тільки в тому, що 90 відсотків населення належить до цієї деномінації, але й в особливих правах церкви та традиціях лобювання політичних рішень.

Характерна особливість країни — в її регіональній стратифікації. Столиця країни (Мехіко-Сіті) та федеральна округа, яка її оточує, є величезною метрополією, де зосереджено економічні, промислові, соціальні, культурні ресурси, яких немає більше ніде в Мексиці. Оскільки в цьому місті розташований федеральний уряд, воно домінує в політичному житті країни. Крім метрополії, найрозвинутішою частиною вважають територію поряд із кордоном зі США. Стрімка урбанізація спричинила чимало соціальних проблем, властивих також іншим країнам: погані житлові умови, високий рівень злочинності, особливо у Мехіко-Сіті, яке вважають одним із найнебезпечніших міст у світі. У південних штатах, де мешкає переважно корінне (індіанське) населення, усі базові соціальні показники значно гірші, ніж деінде в Мексиці, — наприклад, недоїдання дітей є вдвічі вищим, аніж у країні в цілому, і вчетверо — аніж у північних штатах [13].

Чимало соціальних індикаторів Мексики є позитивними (і високий рівень загальної грамотності, й відсоток дітей, котрі отримують освіту, і середня очікувана тривалість життя), проте значна частина людей у країні живе в бідності: 45 мільйонів отримують менше 2 доларів на добу і ще 10 — менше одного долара [14]. При тому, що за розміром ВВП на душу населення країна значно відстає від розвинутих держав, високим є майнове розшарування населення, про що свідчить коефіцієнт Джині у 51,9. У період між 1984 і 1998 роками відбулося стрімке зростання багатства можливих мексиканців [15], що пов'язано з розвитком нафтовидобування. Варто додати, що деякі фахівці, наприклад, відомий мексиканський учений Девід Баркін [16], заперечують правомірність застосування цього індикатора до таких країн, як Мексика, де нелегальна діяльність і родинна підтримка (за даними адміністрації президента Буша, нині тільки щорічні перекази мексиканців, котрі працюють у США, своїм рідним перевищують 9 мільйонів доларів [17]) становлять важливі джерела прибутку; суспільство тут і ще поляризованіше, аніж свідчать статистичні

дані, наведені в табл. 7.3. За оцінками експертів, Мексика належить до 15 країн світу, де концентрація капіталу є найбільш нерівною [18].

Таблиця 7.3

Мексика: основні соціально-економічні показники

ВВП на душу населення (у перерахунку на долари США)	9 023
Державні витрати на охорону здоров'я	
• % від ВВП	2,6
• витрати на душу населення (у доларах США)	236
Державні витрати на освіту (% від ВВП)	4,9
Рівень бідності (% від усього населення)	40
% населення, яке має менше 50 % медіанного доходу по країні	немає даних
Коефіцієнт Джині	51,9
Рівень інфляції (2001 рік)	6,5
Робоча сила	39,8 млн
Рівень безробіття (% від загальної кількості робочої сили)	2,2 %
• у тому числі довготривалого безробіття	немає даних

Джерело: Книга фактів світу, 2002; Звіт з людського розвитку ООН, 2002 [19; 20].

Попри невисокий офіційний рівень безробіття, країна потерпає від неповної зайнятості: серед усіх працюючих лише третина має стабільну роботу, а відтак і охоплена соціальним страхуванням. Серед інших вагомих соціально-економічних проблем називають низьку реальну заробітну платню та незначні можливості зайнятості в збіднілих південних штатах [21]. Саме тому, як зазначалося раніше, Мексиці властивий високий рівень міграції як внутрішньої (із сільської місцевості — до міст), так і зовнішньої (легальної та нелегальної, переважно до США, але й до інших країн також). Це призвело до того, що в деяких селах і маленьких містечках не залишилося працездатних чоловіків [22].

Незважаючи на фінансову кризу 1994–1995 років, країна мала позитивний коефіцієнт економічного зростання. Стрімкій економічній трансформації сприяло підписання Мексикою Північноамериканської угоди про вільну торгівлю (NAFTA), яка вступила в дію 1994 року. Адже, як згадувалося в попередньому розділі, частина американських підприємств перебазувалась у сусідню країну, де робоча сила дешевша, а мексиканські підприємці, передовсім представники агробізнесу, отримали ширший доступ до ринків США. Нині мексиканську економічну ситуацію значною мірою визначає економічне становище північного сусіда, й погіршення економічних показників

США неминуче призвело до сповільнення темпів зростання мексиканської економіки.

Підсумовуючи наведену вище інформацію, згадаємо: Мексика посідає не надто високе місце (54) за індексом людського розвитку, і разом із тим вона лідирує серед країн із так званим середнім ступенем розвитку (дефініція ООН) і є однією з найрозвинутіших країн Центральної та Латинської Америки. Хоча країна має нафтовидобувну промисловість і зиск від експорту нафти, однак високий рівень бідності, особливо у сільській місцевості, значна соціальна стратифікація та чимало нерозв'язаних соціальних проблем заважають Мексиці у її розвитку.

7.3. Політична система та ідеологічні погляди на соціальну політику

Сучасна політична система Мексики багато в чому сформована її історичним, колоніальним спадком, тими соціальними цінностями, які культивувалися впродовж сторіч. Нагадаємо, що заселена індіанцями територія була завойована іспанцями в 1519–1521 роках і залишалася під орудою Іспанії три століття. 1821 року вона стала незалежною державою (два роки залишаючись імперією, пізніше ставши республікою). Важливою віхою в історії стала анексія Техасу США (1845 рік), котра спричинила мексиканську війну 1846–1848 років, що закінчилася поразкою Мексики та втратою на користь США значних територій. Далі історія набирала трагічних обертів. Ось який короткий виклад пропонує енциклопедія УСЕ: 1854–1876 роки — ліберальна революція, громадянська війна, уряд Б. Хуареса Гарсії (ліберальні реформи), інтервенція, у 1864–1867 роках Мексиці нав'язана імперія (Максиміліан Фердинанд Йосиф), згодом — відновлення республіки; 1877–1911 роки диктатура П. Діаса де ла Круса, повалена мексиканською революцією 1910–1917 років; від 1929 року — правління Інституційно-революційної партії (PRI), яка ставила за мету здійснення постулатів революційної конституції 1917 року на практиці дедалі більш бюрократичним і неефективним [23].

У 70–80-х роках XX століття керівництво країни зробило “неоліберальний” поворот, що виявився у дерегуляції виробництва і торгівлі, впровадженні приватного соціального страхування, зокрема пенсійного, та в інших аспектах. Утім, це не врятувало країну від кризи 1980-х, а згодом від ще одного, надзвичайно серйозного потрясін-

ня в середині 90-х. Останнє збіглося зі вступом у дію NAFTA й загостренням етнічних і соціальних конфліктів, що призвело до скорочення іноземних інвестицій та більшого втручання міжнародних організацій у внутрішню політику Мексики [24].

У часи правління Інституційно-революційної партії, коли зростала економічна та соціальна нерівність, склалася система соціального забезпечення, що отримала назву “сегментованої” [25]. Для такої системи властиве співіснування системи соціального страхування, яка охоплює працівників формального сектору економіки, державної системи медичного обслуговування для малозабезпечених громадян і частини представників середнього класу, державних програм профілактики деяких захворювань і широкої мережі приватного страхування та приватного соціального обслуговування як для бідних, так і для багатих людей, а також середнього класу.

Деякі фахівці зараховують мексиканську модель до корпоративної, успадкованої від Іспанії [26], бо в ній важливу роль відіграють різні зацікавлені групи. Проте традиційне уявлення про корпоратизм, де профспілки як організації найманих працівників відіграють важливу роль у формуванні соціальних програм, як-от у Німеччині чи Франції, не характеризує мексиканську ситуацію, оскільки тільки 20 відсотків робочої сили Мексики належить до профспілки, а профспілкові лідери відомі своєю корумпованістю, прихильністю до Інституційно-революційної партії, безумовною підтримкою політики уряду [27].

Серед інших ознак мексиканської моделі соціальної політики, котра не могла й не може компенсувати соціальні наслідки прорахунків у виробничій сфері, можна згадати такі:

- державний контроль за соціальною політикою, орієнтація на популізм у прийнятті політичних рішень [28];
- фрагментованість соціальних програм, за які відповідають різні органи, котрі мають права та повноваження, визначені домовленостями між зацікавленими сторонами;
- централізованість багатьох аспектів соціальної політики, неефективність соціальних програм, низька якість послуг [29];
- різноплановий, подекуди різновекторний зовнішній вплив на систему соціальної підтримки (з боку політичних утворень, етнічних рухів, католицької церкви, профспілкових, робітничих лідерів, міжнародних організацій і міжнародного капіталу, страхових компаній, приватних надавачів послуг тощо);

- низький рівень охоплення соціальним страхуванням (регіональна нерівномірність охоплення, неохоплення працюючих у неформальному секторі);
- адресність програм соціальної допомоги, їхня спрямованість на найбідніших;
- залучення організацій у громаді, надання державної підтримки мікробізнесу та будівництву інфраструктури в сільській місцевості, що обмежує внутрішню мобільність незайнятої робочої сили на мексиканському ринку праці.

Попри зростання зовнішнього боргу країни та дефіциту державного бюджету, у період 1980–1990 років витрати федерального уряду на охорону здоров'я, освіту та соціальне забезпечення майже подвоїлися [30].

2000 року В. Фокс, колишній керівник “Кока-Коли” в Мексиці, представник правоцентристської Партії національної дії, ставши президентом країни, поклав край 71-річному перебуванню при владі Інституційно-революційної партії. У своїй передвиборчій програмі він обіцяв ініціювати демократичні зміни в Мексиці, подолати корумпованість урядових і судових структур, поліпшити економічне становище мексиканців. Обіцянки Фокса втілюються в життя зі значними труднощами, адже його політичні опоненти мають неабиякий вплив у конгресі, де Інституційно-революційній партії належить дві третини місць, і регіональних органах влади.

Мексика являє собою цікаву модель для вивчення, бо вона зазнає поступової демократичної трансформації від політично стабільної однопартійної системи, в якій важливу роль відігравали військові, й разом із тим соціально неблагополучної ситуації. Колоніальні іспанські традиції, боротьба корінного населення за свої права, значний вплив церкви та родинних традицій, зокрема взаємодопомоги, сусідство зі Сполученими Штатами, яке має психологічний, культурний, політичний та економічний вплив, зростання ролі недержавних і місцевих організацій, залежність від міжнародних кредитів — усе це, безумовно, позначається на нинішній політичній системі Мексики.

7.4. Адміністрування соціальної політики

Як і в інших країнах, влада в Мексиці має три гілки — законодавчу, виконавчу та судову; має федеральний, регіональний (рівень штатів) і місцевий рівень. При цьому виконавча влада домінує над іншими, а політична система фактично контролювана президентом краї-

ни, котрий одночасно очолює сформований ним уряд. Так, у нинішньому уряді, розділеному на три блоки (“Зростання з якістю”, “Соціальний розвиток”, “Порядок і повага”), діє кілька відомств, що відповідають за реалізацію соціальних програм, зокрема:

- Міністерство освіти;
- Міністерство охорони здоров’я;
- Міністерство праці та соціального забезпечення;
- Міністерство соціального розвитку;
- Федеральне управління з питань розвитку корінного населення;
- Федеральне управління підтримки та соціальної інтеграції осіб із функціональними обмеженнями;
- Національна рада з питань навчання для життя та роботи;
- Адміністрація президента з питань стратегічного планування та регіонального розвитку;
- Міністерство економіки;
- Мексиканський інститут соціального страхування тощо [31].

Президента обирають раз на шість років і тільки на один термін. Законодавча влада належить двопалатному конгресу, членів якого обирають у мажоритарних округах і за партійними списками.

На відміну від США органи влади мексиканських штатів і місцевого самоуправління (муніципалітети) не відіграють такої значної ролі як у соціальній політиці, так і взагалі у політичній структурі, адже збирання більшості податків є прерогативою федеральних органів. Водночас політологи зазначають, що у нове тисячоліття Мексика вступила з ідеями федералізації та децентралізації, які приходять на зміну напівавторитаризму, властивому країні у період правління Інституційно-революційної партії [32].

7.5. Соціальні програми

Мексика — перша країна у світі, котра вписала термін “соціальне страхування” у свою Конституцію ще 1917 року. Проте ця програма соціального забезпечення не була впроваджена аж до 1943 року. Соціальне страхування, яке, зокрема, передбачає субсидювання медичного обслуговування та госпіталізації, декларативно повніше, аніж, наприклад, у Сполучених Штатах, і справді більше нагадує корпоративну модель. Проте на практиці у невеликих поселеннях, особливо в сільській місцевості й особливо для корінного населення, медичні послуги недоступні [33].

У табл. 7.4 представлено програми соціального забезпечення в Мексиці. Серед найважливіших соціальних програм, які фінансують за рахунок страхових внесків працюючих та роботодавців, відзначимо: забезпечення в старості, на випадок інвалідності та в разі втрати годувальника; забезпечення у разі хвороби та народження дитини; у разі травми на виробництві.

Окрім виплат, наведених у табл. 7.4, існують також інші соціальні виплати. Наприклад, трудове законодавство Мексики передбачає, що роботодавець сплачує вивільненому працівнику одноразову допомогу в розмірі 3-місячної заробітної платні плюс 20 днів за кожен відпрацьований рік. Із фондів соціального страхування виплачують допомогу тільки безробітним віком 60–64 років (у розмірі 95 % пенсії за віком).

Із фонду страхування на випадок старості та інвалідності виплачують шлюбний грант (у розмірі однієї мінімальної заробітної платні у федеральному окрузі).

Крім лікарень і медичних закладів, які належать до державної системи *Seguro Social*, призначених для тих, хто офіційно отримує зарплатню й сплачує страхові внески, у Мексиці діє чимало інших медичних закладів. По-перше, приватних, котрі надають послуги за кошти пацієнта, недоступних для значної частини населення. По-друге, так званих безкоштовних, які належать, наприклад, Червоному Хресту.

В останні роки деякі програми підтримки малозабезпечених (наприклад, субсидіювання цін у сільській місцевості) замінено прямою грошовою допомогою нужденним родинам [35].

Хоча програми соціального страхування на випадок народження дитини пропонують певну підтримку породіллі, на практиці вагітні жінки зазнають дискримінації, бо роботодавці примушують їх проходити тест на вагітність при працевлаштуванні та звільнення на підставі вагітності стали частим явищем після впровадження NAFTA [36].

Щодо пенсійного забезпечення, то впровадження 1997 року пенсійної реформи оцінюють як позитивний крок, хоча фінансовий ризик залишається доволі високим, оскільки існує вимога інвестувати 65 відсотків збережень працівників у державні бонди (облігації) та заборонені інвестиції за кордон, котрі могли б диверсифікувати заощадження у разі повторення стрімкої інфляції. За два роки після впровадження приватної пенсійної системи 14,5 мільйона праців-

Таблиця 7.4

Система соціального забезпечення у Мексиці

Тип програми	Джерела фінансування	Різновид допомоги (хто має право)	Розмір виплат
1	2	3	4
<i>Забезпечення в старості, по інвалідності та в разі втрати годувальника</i>			
Система соціального страхування та додаткова система приватного пенсійного страхування (для працюючих (у сільському господарстві, кредитних, кооперативах організація після 1 липня 1997 року, — нова система, за якою приватне страхування є обов'язковим, інші — можуть обирати між державною та приватною системами).	<p><i>Стара система</i> Застрахована особа: 2,075 % усіх заробітків. Роботодавець: 5,810 % від суми нарахованої заробітної платні працюючого Уряд: 0,451 % від заробітку працюючих (у сільському господарстві, кредитних, кооперативах організація оплачує 50 %, а федеральний уряд ще 50 % усіх внесків за працюючого та роботодавця) Мінімальна сума, з якої сплачують внески, дорівнює мінімальній заробітній платні в регіоні. Максимальна сума, з якої сплачують внески, дорівнює 10 мінімальним зарплатам у федеральному окрузі</p>	<p><i>Стара система — пенсія за віком:</i> виплачують особам віком від 65 років, які сплачували страхові внески впродовж 500 тижнів</p> <p><i>Накопичувальні пенсійні рахунки:</i> пенсію з них виплачують особам віком від 65 років, які мають право на пенсію в рамках соціального забезпечення або на пенсію від роботодавця. Якщо людина не працює, то може знімати до 10 % заощаджень. Якщо працюючий не знімав коштів з субрахунку, призначеного для придбання житла, то він може знімати накопичену суму кожні 10 років</p> <p><i>Пенсію на випадок інвалідності:</i> виплачують особам, котрі наполовину втратили здатність заробляти на прожиття (можуть продовжувати працювати на іншій роботі) й мають 150 тижнів сплати страхових внесків</p>	<p>Пенсію зараз вираховують, виходячи з розміру мінімальної заробітної платні у федеральному окрузі, яку множать на 1–6, залежно від середніх заробітків і тривалості страхового стажу. Пенсії індексують залежно від рівня інфляції в країні</p> <p>Внески роблять на спеціальний рахунок працівника в уповноваженій організації (комерційному банку, страховій компанії чи акціонерній брокерській конторі). Інвестиції повинні давати щонайменше 2 % дивідендів (понад рівень інфляції і після врахування комісійних та адміністративних витрат). Накопичена сума може бути виплачена одноразово або у вигляді щорічної ренти</p> <p><i>Стара система — пенсію розраховують так само, як і пенсію за віком, включно з їх накопичувальним пенсійним рахунком</i></p>

1	2	3	4
	<p><i>Накопичувальні пенсійні рахунки</i></p> <p>Застрахована особа: добровільні внески</p> <p>Роботодавець: 2 % від суми нарахованої заробітної платні працюючого, якщо заробіток перевищує 10 мінімальних зарплат, то ще 5 %.</p> <p>Уряд: нічого</p> <p><i>Нова система</i></p> <p>Застрахована особа: 1,125 % усіх заробітків — внески у пенсійне страхування, 0,625 % — страхування на випадок втрати працездатності та втрати годувальника з заробітків, у 15–20 разів вищих за мінімальну зарплату (плюс вартість адміністративних витрат)</p> <p>Роботодавець: 2 % від суми нарахованої заробітної платні працюючого, котра є меншою за 15 мінімальних зарплат, 3,15 % від суми нарахованої зарплати, якщо вона у 15–20 разів вища за</p>	<p>Пенсія в разі втрати годувальника: покійний був пенсіонером або сплачував страхові внески впродовж 150 тижнів</p> <p>Допомога на поховання: покійний був пенсіонером або сплачував страхові внески 12 тижнів упродовж останніх 9 місяців</p> <p>Нова система — пенсія за віком: виплачують особам від 65 років, котрі мають 1250 тижнів сплати страхових внесків</p>	<p>Удові та непрацездатному вдівцю виплачують 90 % пенсії покійного пенсіонера або пенсії, яку за актуарними розрахунками міг би отримувати покійний. Якщо вдова виходить знову заміж, то вона отримує одноразову виплату в розмірі трирічної пенсії</p> <p>Сироти отримують 20 % пенсії застрахованого (на кожну дитину віком до 16 років, до 25 років — якщо студент, без обмеження віку — якщо інвалід). Остання виплата дорівнює тримісячній пенсії покійного. Інші члени сім'ї, котрі перебували на утриманні покійного, отримують 20 % пенсії покійного.</p> <p><i>Накопичувальні пенсійні рахунки — пенсія у разі втрати годувальника:</i> розраховують так само, як і пенсію за віком. Максимальна пенсія — 100 % пенсії застрахованого, мінімальна пенсія — у розмірі мінімальної заробітної платні в федеральному окрузі. Різдвяний бонус — одномісячна пенсія</p> <p>Грошова допомога в розмірі двомісячної мінімальної заробітної платні у федеральному окрузі (виплачують із фондів страхування від тимчасової непрацездатності)</p> <p>Накопичені страхові внески плюс відсотки на них. При виході на пенсію можна обирати між рентою та спланованими виплатами, які ґрунтуються на середній очікуваній тривалості життя</p>

Продовження табл. 7.4

1	2	3	4
	мінімальну зарплату, додатково 1,75 % — страхування на випадок втрати працездатності та втрати годувальника й 5 % — у житловий фонд Уряд: 10,14 % від внесків роботодавця. Гарантування мінімальної пенсії	Нова система — пенсія на випадок інвалідності та в разі втрати годувальника: для тих, хто придбав окремий страховий пакет	Пенсія у випадку інвалідності: 35 % середнього заробітку за останні 500 тижнів внесків, додатково виплачують допомогу родині в розмірі 15 % пенсії Пенсія у разі втрати годувальника: 90 % пенсії на випадок інвалідності
Забезпечення у разі хвороби та народження дитини			
Система соціального страхування	Застрахована особа: 3,125 % усіх заробітків Роботодавець: 8,750 % від суми нарахованої заробітної платні працюючого Уряд: 0,625 % від заробітку працюючих Мінімальна сума, з якої сплачують внески, дорівнює мінімальній заробітній платні в регіоні. Максимальна сума, з якої сплачують внески, дорівнює 25 мінімальним зарплатам у федеральному окрузі	Грошова допомога при хворобі: виплачують особі, котра сплачувала страхові внески впродовж 4 тижнів до моменту захворювання. Для тимчасових працівників — 6 тижнів сплати внесків упродовж 4 останніх місяців Грошова допомога при народженні дитини: виплачують жінці, котра сплачувала страхові внески впродовж 12 місяців Оплата медичних послуг: мають право застрахована особа, дружина, котра перебуває на його утриманні, та діти до 16 років (до 25 років — якщо вони є студентами, або без обмеження віку, коли дитина є інвалідом), пенсіонери	60 % середнього заробітку. Мінімальна допомога: 60 % мінімальної заробітної платні, максимальна допомога — 60 % заробітку. Виплачують після трьох днів хвороби максимум до 52 тижнів (у деяких випадках термін можуть продовжити до 78 тижнів) 100 % середнього заробітку, виплачують 42 дні до народження дитини і 42 дні — після (якщо мати не спроможна працювати після 42 днів, вона має право на грошову допомогу при хворобі). Крім цього, оплачують роботу няні, котра доглядає за дитиною до досягнення нею 6 місяців Отримання медичної допомоги в закладах, підпорядкованих Інституту соціального страхування — загальний та спеціальний догляд, хірургічні операції, допомога при пологах, госпіталізація, ліки, лабораторні аналізи, стоматологічні послуги, необхідні пристрої. Оплату здійснюють упродовж 52 тижнів (у деяких випадках термін продовжують до 104 тижнів)

1	2	3	4
<i>Забезпечення у разі травми на виробництві</i>			
Система соціального страхування	Застрахована особа: вiчого	При виплаті допомоги в разі нещасного випадку на виробництві чи професійного захворювання не існує мінімальних вимог щодо стажу	
	Роботодавець: від 0,348 до 10,035 % від суми нарахованої заробітної платні працюючого залежно від класу ризику	<i>Допомога в разі тимчасової непрацездатності</i>	100 % середнього заробітку. Максимальний розмір допомоги — 25 мінімальних заробітних плат у федеральному окрузі. Виплачують, починаючи з 1-го дня непрацездатності до повернення на роботу або визнання інвалідом
	Уряд: вічого Мінімальна сума, з якої сплачують внески, дорівнює мінімальній заробітній платні в регіоні. Максимальна сума, з якої сплачують внески, дорівнює 2,5 мінімальним зарплатам у федеральному окрузі Спеціальна система внесків і виплат для самозайнятих осіб	<i>Допомога у разі постійної непрацездатності</i>	70 % заробітку. Різдвяний бонус — у розмірі пенсії за один місяць При частковій втраті працездатності (26–99 %): виплачують пропорційний відсоток від повної пенсії. Якщо втрата працездатності 25 % і менше — працівник має право на одноразову допомогу в розмірі відповідної 5-річної пенсії
		<i>Оплата медичних послуг</i>	Покриття всіх витрат на медичне обслуговування (зокрема госпіталізацію та хірургічні операції), ліки, необхідні пристрої
		<i>Допомога в разі втрати годувальника</i>	Удові та непрацездатному вдівцю, котрий перебував на утриманні померлої, виплачують 40 % загальної пенсії на випадок інвалідності застрахованого. Різдвяний бонус — у розмірі пенсії за один місяць

1	2	3	4
<i>Забезпечення у разі травми на виробництві</i>			
			<p>Якщо вдова виходить знову заміж, то вона отримує одноразову виплату в розмірі трирічної пенсії</p> <p>Сироти отримують 20 % пенсії застрахованого (на кожну дитину віком до 16 років, до 25 років — якщо студент, без обмеження віку — якщо інвалід). Остання виплата дорівнює тримісячній пенсії покійного. Інші члени сім'ї, котрі перебували на утриманні покійного, отримують 20 % пенсії покійного</p> <p>Мінімальна пенсія — 100 % мінімальної зарплати у федеральному окрузі. Максимальна пенсія — 100 % пенсії у випадку інвалідності застрахованого</p>
		<i>Допомога на поховання</i>	<p>У розмірі двомісячної мінімальної заробітної платні у федеральному окрузі</p>

Джерело: Адміністрація з соціального забезпечення США, 2002 [34].

ників відкрили пенсійні накопичувальні рахунки, на які внесено суму, еквівалентну майже 15 мільярдам доларів США, а до 2015 року очікується, що вона сягне 138 мільярдів [37]. Нині у країні паралельно діють стара та нова систем пенсійного страхування. Для тих, хто почав працювати після 1 липня 1997 року, — нова система, за якою приватне страхування є обов'язковим, інші — можуть обирати між державною та приватною системами.

Політика регулювання ринку праці детермінована кількома чинниками: по-перше, зростанням чисельності робочої сили (щорічно на ринок праці виходить майже один мільйон нових працівників [38]); по-друге, тим, що чимало (за деякими оцінками, 26 мільйонів [39]) робочих місць є тимчасовими, сезонними; нарешті — неповною або нелегальною зайнятістю. Існує поняття мінімальної заробітної платні, котру встановлюють штати на доволі скромному рівні: найвища мінімальна зарплата 2000 року становила 37,9 песо (3,98 долара США) за робочий день, що давало змогу придбати лише третину родинного мінімального споживчого кошика, і третина працюючих отримувала від однієї до двох мінімальних зарплат [40]. Проте навіть такий мінімум — доступний не всім. Зрештою, за умов тимчасової та нелегальної зайнятості, питання оплати праці важко піддаються державному регулюванню. Але достатньою мірою на офіційному рівні визначене працевлаштування іноземців: з огляду на ситуацію на ринку праці, Мексика не вітає іммігрантів і має чимало обмежень для працевлаштування іноземних фахівців на мексиканських підприємствах та в різних організаціях.

Мексиканська система освіти, соціального обслуговування та житлової політики (табл. 7.5) не є досконалою. 40 мільйонів мексиканців мешкають у тому, що називають “неформальним житлом”, тобто збудованим ними самими, в якому переважно бракує нормальних житлових умов, а 80 відсотків населення не може собі дозволити взяти пропонувану банками позику для придбання житла [41]. Крім того, у 1990-ті роки уряд допустив кілька прорахунків, пов'язаних із встановленням фіксованих термінів позик, а сама політика приватизації ринку житла не була забезпечена належним рівнем оплати працівників [42], що викликало житлову кризу, наслідки якої даються взнаки й донині.

Система освіти в Мексиці демонструє зв'язок між прибутком і рівнем освіти. Хоча рівень загальної грамотності в країні, як зазначалося раніше, є високим, проте 30 найбільш вразливих відсотків населення мають у середньому три класи освіти, тоді як 10 найбагатших відсотків — навчалися трохи більше 12 років. Більше того, у 1990-ті роки в під-

**Система освіти, соціального обслуговування та житлової політики
у Мексиці**

Освіта	Соціальні служби	Житло
<p>* Початкова освіта (1–6 класи) та середня освіта (7–9 класи) є обов’язковою. Існують державні школи, які фінансує федеральний уряд, та приватні школи, здебільшого при церкві, які мають отримати дозвіл на надання відповідної освіти</p> <p>* Подальше навчання — за вибором студента: або в професійній школі, яка дає конкретні навички, або у так званій підготовчій школі, трирічне навчання в якій дає право на вступ до університету після здачі відповідних вступних іспитів</p> <p>* Програми університетського рівня мають різну назву (центр, школа, коледж, інститут) і можуть бути державними або приватними, після 4–5 років навчання випускники отримують “титул ліценціата” (що дорівнює американському ступеню бакалавра). Для вступу як до державного, так і до приватного закладу необхідно скласти іспити (зазвичай, відбирають абітурієнтів із високими оцінками), плата за навчання, котру беруть із громадян Мексики, є символічною, проте в деяких університетах вона досить значна. Приватні коледжі не завжди кращі, але вартість навчання в них дорожча</p>	<p>* Організація денного догляду за дітьми відбувається за рахунок спеціальних податків: роботодавець сплачує 1 % від заробітку працюючого (що не перевищує 25 мінімальних заробітних плат у федеральному окрузі)</p> <p>* Обмежений спектр соціальних послуг надають державні (муніципальні) служби та недержавні організації, частина з яких є приватними, прибутковими</p>	<p>Мексика переживає серйозну кризу житлової політики. Країна потребує 750 тисяч нових помешкань у рік, а житлові умови в 3,5 мільйона будинків потребують поліпшення</p> <p>Мексика має кілька адміністрованих урядом програм житлових позик, спрямованих переважно на середній клас і працюючих у формальному секторі, переважно в містах. Тоді як найнезадовільніші умови мають мешканці сільської місцевості, особливо корінне індіанське населення</p> <p>Ситуацію з житлом суттєво погіршила фінансова криза середини 90-х, коли чимало будинків перейшло у власність банків через те, що люди не могли вчасно сплатити внески</p>

Джерело: [43; 44].

готовчих школах та університетах скоротилася кількість студентів, чий батьки мають низький рівень освіти [45]. Таким чином, вертикальна соціальна мобільність у Мексиці стає дедалі обмеженішою.

Хоча уряд В. Фокса визнає існування суттєвої нерівності між різними етнічними групами, регіонами та поколіннями, проте він заявляє, що йому бракує ресурсів для посилення соціальних програм, спрямованих на адресну допомогу найбіднішим групам населення, зокрема на подолання бідності, поліпшення освіти, житлових умов, охорони здоров'я, розвитку сільської місцевості [46]. Для отримання таких ресурсів 2001 року президент В. Фокс оголосив податкову реформу, яка, зокрема, передбачає скорочення податку на додану вартість.

Окрім цього, новий уряд узявся за впровадження Національної антинаркотичної програми на 2001–2006 роки, розробив план економічного розвитку, а в соціальній політиці дотримується концепції з гучною назвою “Із Вами”, спрямованої на досягнення соціального включення та рівності. Важливими напрямками соціальної політики визнано:

- поліпшення доступу до освіти, для чого створено нові навчальні місця, передбачено стипендії, які нині отримують 17 відсотків студентів, надано підтримку середнім школам і бібліотекам;
- покращення здоров'я населення та можливості доступу до медичних послуг: забезпечення п'яти мільйонів дітей молоком, збагаченим вітамінами; впровадження програм пренатального догляду та допомоги при пологах; реалізація програм поліпшення здоров'я корінного населення; впровадження “популярного” медичного страхування для тих, хто не має соціального страхування;
- надання позик і грантів для малозабезпечених сімей, які хотіли б розпочати власну справу, популяризація ідей гендерної рівності та підтримка працюючих жінок [47].

Попри такі оптимістичні урядові заяви, 2002 року відбулося скорочення витрат на вищу освіту та соціальну сферу, а реалізація багатьох медичних програм (поліпшення медичного обслуговування та харчування корінного населення, профілактика ВІЛ/СНІДу, забезпечення ширшого охоплення медичним страхуванням) залежатиме від позички Світового банку у 350 мільйонів доларів [48].

Ставлення населення до політики нового уряду неоднозначне. Частина мексиканців захоплено сприймають демократизацію та децентралізацію життя [49]. Проте інші скептично зауважують, мовляв, зміни тільки погіршили й без того складну соціально-економічну ситуацію в державі й очікування “мексиканського дива” виявилися марними. “Мільйони з нас помилилися у Фоксі”, — заявляють його вчорашні прихильники [50].

Отже, перебування нового президента й сформованого ним уряду при владі отримує суперечливі оцінки як фахівців, так і населення. Мексика продовжує потерпати від економічної та соціальної поляризації, зuboжіння значної частини своїх громадян, дисбалансу на ринку праці, нерозв'язаних етнічних проблем. Модель соціальної політики в країні була й залишається сегментованою та фрагментованою.

Запитання та завдання

1. Чим відрізняються соціально-демографічні тенденції у Мексиці та США?
2. Чому модель соціальної політики Мексики найчастіше називають сегментованою?
3. Охарактеризуйте ринок праці в Мексиці та економічні чинники, що впливають на соціальну політику.
4. Проаналізуйте соціальні програми, які діють у Мексиці.
5. Визначте сильні та слабкі риси британської моделі соціальної політики.

Теми рефератів

1. Ідеологічні чинники формування соціальних програм у Мексиці.
2. Пенсійне страхування у Мексиці.
3. Соціальна політика щодо зайнятості й оплати праці у Мексиці.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Country at a Glance* // UN Web-site, Project “ Cyberschoolbus ”. — <http://www.cyberschoolbus.un.org>.
2. *The World Factbook 2002* // Web-site of CIA. — <http://www.odci.gov/cia/publications/factbook/geos/us.html>.
3. *Country profile: Mexico* // Веб-сторінка BBC. — http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/americas/country_profiles/1205074.stm.
4. *Он-лайн Енциклопедія УСЕ* // Веб-портал УКРОП. — <http://www.ukrop.com/encyclopaedia.html?book=3>.
5. *Mexico Country Brief*. — On-line Information of World Bank. — <http://www.worldbank.org>
6. *Country profile: Mexico*. Ibid.
7. *The World Factbook 2002*. Ibid.
8. *Camp R. A., MacLehlan C. Mexico* // Microsoft: Encyclopedia Encarta 2003.

9. *Human Development Report: Deepening democracy in a fragmented world.* — New York, Oxford: Oxford University Press, 2002. — P. 162.
10. *The World Factbook* 2002. Ibid.
11. *Camp R. A. Politics in Mexico: The Democratic Transformation.* — New York and Oxford: Oxford University Press, 2003. — P. 24.
12. *Bradshaw M. World Regional Geography: The New Global Order.* — Boston: McGraw-Hill Higher Education, 2002. — P. 486.
13. *Reveles R. A., Teran A. S. Mexico: Among the Most Unequal.* — [http://www.socwatch.org.uy/2001/eng/national %20reports/mexico2001_eng.htm](http://www.socwatch.org.uy/2001/eng/national%20reports/mexico2001_eng.htm).
14. *Camp R. A. Ibid.* — P. 252.
15. Mexico Country Brief. Ibid.
16. *Barkin D. Welfare and Well-Being in Modern Mexico.* — <http://www.politalk.com/topics/wto/barkin02.html>.
17. *US-Mexico Partnership for Prosperity: Fact Sheet.* — Washington, 2002. — <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2002/03/20020322-4.html>.
18. *Reveles R. A., Teran A. S. Ibid.*
19. *The World Factbook* 2002. Ibid.
20. *Human Development Report.* Ibid. — P. 172–230.
21. *The World Factbook* 2002. Ibid.
22. *Country profile: Mexico.* Ibid.
23. Он-лайн Енциклопедія УСЕ. Там само.
24. *Gill A. Mexico // Comparative Politics: Interests, Identities, and Institutions in a Changing Global Order / Ed. by Kopstein G., Lichbach M.* — Cambridge: University Press, 2000. — P. 272–273.
25. *Fleury S. The Social Protection Model in Latin America // Reshaping Health Care in Latin America: A Comparative Analysis of Health Care Reform in Argentina, Brazil, and Mexico / Ed. by Fleury S., Belmartion S., Baris E.* — <http://www.idrc.ca/books/focus/923/stcut.html>.
26. *Camp R. A. Ibid.* — P. 10–11.
27. *Camp R. A., MacLehlan C. Ibid.*
28. *Duquette M. Building Democracies: Economic and Social Reform in Brazil, Chile, and Mexico.* — Toronto: University of Toronto Press, 1999. — P. 214.
29. *Fleury S. Ibid.*
30. *Duquette M. Ibid.* — P. 206.
31. *Internet System of the Mexican Presidency.* — <http://www.presidencia.gob.mx>.

32. *Camp R. A.* Ibid. — P. 10–11.
33. *Camp R. A., MacLehlan C.* Ibid.
34. *B Social Security Programs Throughout the World* // Web-site of the U.S. Social Security Administration.. — <http://www.ssa.gov>.
35. *Barkin D.* Ibid.
36. *Reveles R. A., Teran A. S.* Ibid.
37. *Rodriguez L. J.* Time to Reform Mexico's Private Pension Reform // Wall Street Journal. — 1999. — 9 July. — <http://www.ncpa.otg/pi/congress/pd070999d.html>.
38. *Camp R. A., MacLehlan C.* Ibid.
39. *Reveles R. A., Teran A. S.* Ibid.
40. Ibid.
41. *Siembieda W. J., Moreno E. L.* Expanding Houses Choices for the Sector Popular: Strategies for Mexico // Housing Policy Debate. — 1997. — Vol. 8. — № 3. — P. 651.
42. *Housing and Mortgage Policies in Developing Countries: Policy Brief # 9909.* — Egypt: International Center for Economic Growth, 1997. — P. 3.
43. *Mexico Country Handbook.* — <http://www.isep.org/handbooks/mexico>.
44. *Kothari M.* Special Rapporteur on adequate housing to the fifty-eighth session of the Commission on Human Rights. — Geneva, 2002. — <http://www.unhchr.ch/housing/stat58.htm>.
45. *Camp R. A.* Ibid. — P. 253.
46. *Teran A. S.* Priorities of the Vicente Fox government. — [http://www.socwatch.org.uy/2002/eng/national %20reports/mexico2002_eng.htm](http://www.socwatch.org.uy/2002/eng/national%20reports/mexico2002_eng.htm).
47. *Address by President Vincent Fox on his governments second annual report.* — 2002. — September, 2. — <http://www.presidencia.gob.mx>.
48. *Teran A. S.* Ibid.
49. *Camp R. A.* Ibid. — P. 14, 253.
50. *Fox Says Reforms Coming in Slow* // OOMO. — 2002. — 2 September. — http://senrs.com/fox_says_reforms_coming_in_slow.html.

Корисні веб-сторінки

Internet System of the Mexican Presidency
<http://www.presidencia.gob.mx>

Веб-сторінка президента та Кабінету міністрів Мексики має англomовну версію, де можна знайти офіційну інформацію про прези-

дента Вінсента Фокса, склад Кабінету міністрів, урядові новини, прес-релізи. Є архів урядової інформації за 1994–2000 роки.

The News Mexico

<http://www.thenewsmexico.com/>

Англомовна он-лайн газета, яка подає найсвіжіші новини про Мексику, її політику, економіку, питання здоров'я тощо. Система пошуку дає змогу проглядати новини на певну тему за певний період часу.

Mexico Daily *<http://www.mexicodaily.com/>*

Англомовна сторінка, на якій розміщено новини, інформацію про Мексику. Містить систему пошуку та посилання на урядові, політичні, бізнесові та інші структури, мексиканські газети та веб-сторінки.

Documents on Mexican Politics

<http://db.uwaterloo.ca/~alopez-o/polind.html>

Англомовна веб-сторінка містить посилання на документи 1994–2000 років, спрямовані на обстоювання необхідності демократичних змін у Мексиці, є доступ до дослідницьких звітів і публікацій, аналітичних матеріалів.

Розділ 8

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА У БРАЗИЛІЇ

8.1. Загальні відомості про країну

Офіційна назва держави — Федеративна Республіка Бразилія (місцевою мовою — Republica Federativa do Brasil, англійською мовою — Federative Republic of Brazil, скорочена назва — Brazil, українською — Бразилія) (табл. 8.1).

Таблиця 8.1

Базові характеристики Бразилії

Регіон	Південна Америка
Столиця	Бразилія
Населення (2001 рік)	172 млн 559 тис.
Щільність населення (на 1 кв. км)	19
Найбільше міське поселення	Сан-Паулу 17 млн 562 тис.
Територія (кв. км)	8 547 403
Валюта	реал

Джерело: ООН, 2002 [1].

Найбільша держава Південної Америки: її територія займає півконтиненту й поділяється на 26 штатів і один федеральний округ. У Бразилії, славній футболом, самбою та кавою, мешкає третина всіх латиноамериканців.

Країна має різні географічні зони, її клімат змінюється від екваторіального до субтропічного.

Через відмінності в рельєфі, кліматі, за наявними природними ресурсами, країну поділяють на п'ять умовних макрозон (регіонів). Північний регіон — Амазонська низовина з її густими тропічними лісами — займає 45 відсотків поверхні країни, проте тільки 7 відсотків населення

живе тут. Північно-східний регіон, населення якого потерпає від бідності (це східний “виступ” країни, на який потрапили перші європейські поселенці) — напівпустеля, де переважно розташовані ранчо. Бразильське плоскогір'я, де сформувався південно-західний регіон, є демографічним та економічним осердям нації. Саме тут розташовані два найбільших мегаполіси — Сан-Паулу та Ріо-де-Жанейро, і 43 відсотки населення країни мешкають саме в цьому регіоні. Південь — найменший і не густо населений регіон, що вирізняється не тільки своїм кліматом, але й тим, що тут наприкінці XIX століття оселилася основна маса європейських іммігрантів, і тим, що тут було побудовано столицю країни [2].

Бразилія — одна з найрозвинутіших економічно країн Південної Америки й світу. Вона багата сировинними ресурсами; видобуток нафти, природного газу, руд металів (заліза, марганцю, олова, нікелю), фосфоритів, сірки, алмазів, золота; металургія, машинобудівна, харчова, текстильна, автомобільна, хімічна промисловість. Платанційне сільське господарство; вирощування кавового дерева (перше місце у світі за збором зерен кави), цукрової тростини (перше місце у світі), сої (друге місце у світі), какаоового дерева, бавовни, збіжжя, бананів, цитрусових; тваринництво; експлуатація лісів (деревина, каучук, горіхи); рибальство; розвинута туристська індустрія [3]. Багаті природні ресурси та значний внутрішній ринок дали змогу країні розвинути доволі різноманітне виробництво та сферу обслуговування. 1998 року Бразилія посідала восьме місце у світі за розвитком економіки, проте суттєво відставала навіть від своїх континентальних сусідів у так званому людському розвитку [4]. Нині Бразилія переживає важкі економічні часи, потерпаючи від наслідків азієсько-російської кризи кінця 1990-х, котра призвела до девальвації реала й застереження інвесторів від капіталовкладень у бразильську економіку. 2002 року зовнішній борг країни перевищував 260 мільярдів доларів [5].

За даними ЦРУ, країна є виробником наркотиків, — зокрема, у ній вирощують коноплю та коку, через її територію також транспортують у США та Європу кокаїн, вироблений в інших латиноамериканських країнах [6].

Отже, Бразилія — світовий гігант, який посідає п'яте місце у світі за населенням і входить у десятку економічно надпотужних країн.

8.2. Основні соціальні показники

Демографічні тенденції останніх років призвели до того, що зростання населення сповільнюється. Хоча середня очікувана тривалість

життя, котра є нижчою за показники багатьох країн-сусідів, зростає, однак постаріння населення відбувається повільніше, ніж в європейських чи північноамериканських країнах (табл. 8.2). Бразилії властиве значне скорочення дітонароджуваності: коефіцієнт фертильності за останні три десятиліття знизився майже втричі. Не останню роль у цьому процесі відіграла стерилізація жінок, узаконена 1996 року; дослідження, проведене ще 1986 року Бразильським інститутом географії та статистики, виявило, що 44 відсотки бразильських жінок віком від 15 до 54 років зазнали стерилізації, котра стала одним із найпоширеніших методів контрацепції в країні [7]. Дитяча смертність, яку вважають важливим соціальним показником (власне, показником бідності), хоча й скоротилася майже вчетверо, все ще залишається високою [8]. Разом із тим — через високе зростання населення в попередні роки — щороку ринок праці поповнюється новою робочою силою, зокрема, через те, що жінки, змінюючи традиційні гендерні ролі, стають економічно активнішими [9].

Таблиця 8.2

Бразилія: основні соціально-демографічні показники

Середня очікувана тривалість життя (роки)	67,2
• середня очікувана тривалість життя жінок	72,0
• середня очікувана тривалість життя чоловіків	64,1
Коефіцієнт фертильності (кількість дітей на одну жінку)	2,3
Рівень народжуваності (на 1000 населення)	18,08
Рівень смертності (на 1000 населення)	9,32
Рівень дитячої смертності:	
• кількість випадків смерті немовлят до одного року на 1000 народжених живими	32
• кількість випадків смерті дітей до п'яти років на 1000 народжених живими	38
Рівень міграції (кількість мігрантів на 1000 населення)	-0,03
Коефіцієнт приросту населення за період 1975–2000 (%)	1,8
Співвідношення чоловіків/жінок	0,97
Населення старше 65 років (% від усього населення)	5,1
Міське населення (% від усього населення)	81,2
Кількість біженців у країні	3 тис.
Рівень захворюваності на ВІЛ/СНІД (2001):	
• % захворюваності серед дорослих (15–49 років)	0,65
• кількість дітей із ВІЛ/СНІД	13 000
Місце у світі за індексом людського розвитку	73

Джерело: Книга фактів світу, 2002; Звіт з людського розвитку ООН, 2002 [10; 11].

Колись територія Бразилії була заселена індіанцями. Португальські колонізатори, котрі з'явилися тут 1500 року, почали завозити африканських рабів для роботи на плантаціях. У середині XIX століття до Бразилії іммігрували представники різних європейських націй, зокрема поляки та українці із західних земель. Суміш різних етнічних груп конституює особливість бразильського суспільства. Нині корінне населення становить лише 2 відсотки від загальної кількості населення країни. Білошкірі (переважно португальського, італійського та іспанського походження) — 53, метиси — 35, чорношкірі — 6 відсотків [12]. Хоча расова стратифікація в Бразилії не така виразна, як в інших країнах, і метис, котрий здобув високий економічний статус, може бути визнаний “білим”, проте білошкірі частіше за інших обіймають високі посади, а темношкірі частіше мають найнижчий економічний статус [13].

Бразилію вважають найбільшою католицькою країною світу [14], адже майже 90 відсотків населення номінально називають себе католиками; у країні також поширений протестантизм, анімізм та афробразильські народні вірування [15].

Як відзначалося раніше, країна регіонально й соціально стратифікована. За розміром ВВП на душу населення (табл. 8.3) вона могла б належати до країн із середнім економічним розвитком, утім, її частенько називають “чемпіоном світу із нерівності” [16]. Нерівномірний розподіл прибутку, про що, зокрема, свідчить високий, ледь не найвищий у Латинській Америці, коефіцієнт Джині, залишається важливою соціальною (й політичною) проблемою. Попри поміркований, хоч і відносно високий як для економічно розвинутої країни, “офіційний” рівень бідності у 22 відсотки, а за оцінками фахівців, майже дві третини населення перебуває “поряд із межею бідності” [17], відтак і мови не може бути про соціальну стабільність найбільшої латиноамериканської держави.

Переважає частина “офіційно” бідних зосереджена в північно-східному регіоні, половина зубожілого населення країни мешкає у містах [20]. Проте бідність по-бразильськи — це не тільки низький прибуток (а в містах він є вищий, аніж у селах), але й низька якість життя: відсутність нормальних житлових умов, питної води, брак доступу до медичного обслуговування та освіти, існування в умовах надмірного забруднення, скупчення населення, високого рівня злочинності тощо. Так, третина мешканців Ріо-де-Жанейро та Сан-Па-

Бразилія: основні соціально-економічні показники

ВВП на душу населення (у перерахунку на долари США)	7 625
Державні витрати на охорону здоров'я	
• % від ВВП	2,9
• витрати на душу населення (у доларах США)	308
Державні витрати на освіту (% від ВВП)	4,7
Рівень бідності (% від усього населення)	22
% населення країни, яке має менше 50 % медіанного доходу	немає даних
Коефіцієнт Джині	59,1
Рівень інфляції (2001 рік)	7,7
Робоча сила	79 млн
Рівень безробіття (% від загальної кількості робочої сили)	6,4
• у тому числі довготривалого безробіття	немає даних

Джерело: Книга фактів світу, 2002; Звіт з людського розвитку ООН, 2002 [18; 19].

улу змушена жити в злиднях [21], у містах високий рівень бездомності, особливо серед дітей та підлітків, чий батьки не можуть їх утримувати [22].

Як і в деяких інших латиноамериканських країнах, частину населення, особливо жінок, офіційно вважають економічно неактивною й не беруть до уваги для розрахунку рівня безробіття; інша частина має тимчасову, сезонну роботу або роботу на неповну ставку; частину вважають “самозайнятими”, що далеко не завжди має прибутки, частина — працює на низькооплачуваній роботі, яка не відповідає кваліфікації працівника. При цьому значний відсоток населення працює у неформальному секторі; ці люди залишаються не охопленими соціальним страхуванням та іншими соціальними програмами. Тому офіційний рівень безробіття (6,4 відсотка) важко розглядати як об'єктивний показник. Згідно з даними Світового банку, 22 відсотки населення Бразилії працює без формального трудового контракту, 37 відсотків є самозайнятими, 15 — економічно неактивними [23].

Таким чином, попри економічний розвиток, Бразилія має соціальні показники, які не дають змоги зарахувати її до розвинутих держав: вона посідає лише 73 місце за індексом людського розвитку (1996 року — 58 місце [24]), відзначається значною економічною та соціальною поляризацією, недостатнім рівнем якості життя значної частини населення.

8.3. Політична система та ідеологічні погляди на соціальну політику

Політична система та ідеологічні погляди на соціальну політику сформувалися в Бразилії за часів її колоніального та військового минулого.

Територія, заселена індіанцями, була відкрита португальцями й упродовж трьох століть залишалася колонією Португалії. 1822 року Бразилія стала суверенною імперією; 1889 року — республікою. До початку XX століття політична система країни перебувала під впливом колоніального спадку: власники землі (плантатори) залишалися головною політичною силою того часу й контролювали весь державний апарат. Бурхливий економічний розвиток (збільшення плантацій кави, зростання промисловості, каучуковий бум), масовий наплив іммігрантів, підвищення політичної активності суспільства, невдоволення правлінням землевласників — усе це покликання до життя антиурядові рухи, які завершилися військовим заколотом 1930 року та встановленням диктатури військових, а згодом, у 1964–1984 роках, — правлінням генералів (період так званого бразильського економічного дива) [25; 26].

Ключові елементи системи соціального забезпечення Бразилії були сформовані саме в ці роки правління військових. Традиційно бразильську модель зараховували до корпоративістської, хоча деякі її риси виникли в умовах авторитарного режиму. Вона характеризувалася:

- орієнтацією на соціальне страхування працівників, які мали формальну зайнятість, і через це значна частина населення не була охоплена соціальним забезпеченням;
- високою кореляцією між соціальними виплатами й зарплатою та страховим внесками; низькою універсальністю базового соціального захисту та адресністю соціальних програм;
- низькою пільг і привілеїв для різних професійних груп, котрі досягалися внаслідок переговорів між соціальними партнерами;
- високою централізованістю соціальних програм;
- інституційною фрагментацією, дублюванням функцій, бюрократизмом і технократизмом;
- високою вартістю адміністрування соціальних програм, неефективним використанням ресурсів, відсутністю механізмів контролю та оцінки соціальних програм;

- неспроможністю компенсувати соціальні проблеми, зумовлені прорахунками в економічній політиці [27; 28; 29].

Після втрати влади військовими політична система Бразилії, зокрема соціальна політика держави та ідеологічні погляди на ідею соціального забезпечення, зазнала етапних трансформацій, супроводжуваних відчутним популістським дискурсом.

Конституція 1988 року розширила соціальні права бразильських громадян. Було проголошено скорочення тривалості робочого дня, впровадження оплачуваної відпустки, підвищення мінімального віку найму на роботу з 12 до 14 років, перехід до універсальної соціальної допомоги й водночас — до її більшої спрямованості на бідних, залучення різних джерел для фінансування соціальних програм, а також передачу більших повноважень штатам і муніципалітетам [30]. Проте уряд Ф. К. де Мелло (1990–1993), хоча й проголошував модернізацію та лібералізацію соціальної політики й, попри ідеї універсалізації, закладені у новій Конституції, продовжував дотримуватися консервативної, навіть неоліберальної та популістської позиції [31]. Надії бразильців на цей уряд не справдилися: інфляція досягла 1500 відсотків, дефіцит державного бюджету став надмірним, урядовці виявилися корумпованими, а розрив між бідними та багатими лише поглибився.

Економічна стабільність та інституційні реформи були проголошені урядом Ф. Е. Кордоза (1995–2002) як основні цілі діяльності. Відомий інтелектуал, соціолог і політолог, колишній діяч Комуністичної партії, котрий довго жив у вигнанні, зумів створити коаліцію зі своєї Соціал-демократичної партії, Партії ліберального фронту (консервативного утворення) та інших партій, заручитися підтримкою міжнародних організацій. Урядові вдалося швидко приватизувати державні підприємства, відмовитися від державної монополії у деяких сферах, зокрема в телекомунікації, зупинити інфляцію. Задля зменшення державних витрат було скорочено програми соціального страхування та деякі привілеї державних службовців.

Уряд також спробував втрутитись у питання розподілу прибутків і зменшення бідності завдяки наданню малозабезпеченим сім'ям засобів для виробництва. До 1995 року один відсоток населення володів майже 45 відсотками всієї землі, проте президентським декретом 100 тисяч гектарів землі вилучили у великих землевласників і розподілили між 3,6 тисячами бідних родин. Кордозу вважали “національним героєм” [32], допоки країна не почала переживати скрутні фінан-

сові часи після азійсько-російської кризи 1998 року: девальвація реала, скорочення інвестицій, нові зовнішні займи, реструктуризація оподаткування та соціального страхування, скорочення державних соціальних програм, проведення пенсійної реформи — впровадження приватних накопичувальних рахунків [33]. Соціально-економічне становище населення погіршилося, а система соціального забезпечення залишилася фрагментованою, недосконалою й надзвичайно змішаною, якщо не сказати химерною. Профспілки — традиційна основа корпоративістської моделі — почали переживати “важкі часи” [34].

Фахівці відзначають, що за роки правління Кордози, відколи реалізовувався так званий реальний план:

- попри бюджетний дефіцит, зросло абсолютне значення федеральних витрат на соціальні програми (як і витрати на душу населення);
- досягнуто значного прогресу в освіті: 1999 року неписьменність дорослих становила лише 13,3 відсотка, відвідування школи дітьми віком від 7 до 14 років зросло до 95 відсотків (чимало дітей повернулося до шкіл з роботи);
- бразильська програма боротьби зі СНІДом стала відомою на весь світ, оскільки уряд використовував генетичні ліки й стабілізував рівень поширення інфекції;
- проведено аграрну реформу — 465 тисяч бразильців отримали землю, створено систему кредитування родинного фермерства [35].

Сам Кордоза декларував свою прихильність до скандинавської (соціал-демократичної) моделі соціального забезпечення [36], яка робить наголос на загальній зайнятості, високих податках та універсальних соціальних програмах. Однак, будучи реалістом і фахівцем із питань глобалізації та розуміючи відсутність у Бразилії економічних, політичних, демографічних і культурних передумов для впровадження такої системи, він обстоював ідею “Третього шляху”, підтримував добрі стосунки з Т. Блером і Г. Шрьодером, котрі просували цю концепцію в Європі. За часів Кордози в Бразилії відбувалася демократизація й децентралізація державного управління, штати й муніципалітети отримували дедалі більше повноважень. До надання соціальних і особливо медичних послуг почали активно долучатися волонтерські та приватні організації, число яких надзвичайно швидко зросло, й загальна кількість різних соціальних служб сягнула 250 тисяч [37]. Деякі фахівці навіть почали називати бразильську модель “субконтрактною”, оскільки уряд, мобілізуючи фінансові ресурси, залучав на контрактній основі недержавні організації до надання послуг [38].

8.4. Адміністрування соціальної політики

Бразилія має політичну систему з трьома гілками влади — законодавчою, виконавчою, судовою.

Законодавчий орган — Національний конгрес — має дві палати: федеральний сенат, до якого представників штатів обирають на мажоритарній основі за плинним графіком, і палата депутатів, котрих обирають раз на чотири роки на пропорційній основі. Ухвалення нового законодавства соціальної сфери та зміна діючого зазвичай супроводжується в бразильському парламенті гострими політичними дебатами й може тривати кілька років.

Оскільки президент країни одночасно є й керівником уряду, то виконавча влада має доволі серйозні повноваження, особливо у розв'язанні поточних проблем. В уряді Кордози функціонувало кілька міністерств, до повноважень яких належало, зокрема, й вирішення різнопланових і численних соціальних проблем та адміністрування соціальних програм:

- Міністерство розвитку, промисловості та торгівлі;
- Міністерство освіти;
- Міністерство навколишнього середовища;
- Міністерство аграрної політики;
- Міністерство фінансів;
- Міністерство охорони здоров'я;
- Міністерство юстиції;
- Міністерство праці та зайнятості;
- Міністерство національної інтеграції;
- Міністерство планування, бюджету та управління;
- Міністерство соціального забезпечення та допомоги;
- Міністерство науки та технологій;
- Міністерство спорту та туризму тощо [39].

Адміністрування грошових соціальних виплат здійснює Національний інститут соціального страхування — організація, котра має доволі тривалу історію. Частина виплат, особливо пов'язаних із медичним обслуговуванням, належить до компетенції так званої уніфікованої системи охорони здоров'я, котра підпорядкована Міністерству охорони здоров'я.

Чимало регіональних соціальних програм адмініструється на рівні штатів і муніципалітетів, проте критерії отримання допомоги, на відміну від США, встановлені централізовано.

Бразилія зазнає значного тиску з боку міжнародних організацій, стурбованих, з одного боку, низьким рівнем соціального розвитку в країні, а з іншого, неефективним адмініструванням існуючих соціальних програм.

8.5. Соціальні програми

У Бразилії діють численні соціальні програми, в основі яких лежить використання різних інструментів соціальної політики, насамперед, грошової та натуральної допомоги.

Хоча основу бразильської системи соціального забезпечення становить соціальне страхування, проте реалізують також і програми державної соціальної допомоги, охорони дитинства, профілактики захворювань і боротьби з дитячою смертністю, розвитку сільської місцевості (табл. 8.4). Частина цих програм, як-от шкільні обіди, що під час 170 днів навчання, їх отримують 34 мільйони дітей та забезпечення підручниками, частково реалізовані коштом позик Світового банку [40].

Варто зауважити, що отримувачами спеціальної федеральної допомоги для зменшення бідності є муніципалітети, а не конкретні родини.

Таблиця 8.4

Деякі федеральні соціальні програми для малозабезпечених

Соціальне страхування	Державна допомога	Соціальний захист дітей
<ul style="list-style-type: none"> * Страхування на випадок старості, втрати годувальника, постійної втрати працездатності * Страхування на випадок хвороби та народження дитини (грошові допомоги та медичне обслуговування) * Страхування на випадок нещасного випадку на виробництві * Страхування на випадок безробіття * Допомога сім'ям із дітьми 	<ul style="list-style-type: none"> * Грошові виплати нужденним людям похилого віку та інвалідам із серйозними функціональними обмеженнями * Харчування працівників * Грошова допомога родинам для поліпшення санітарних умов житла (у містах) 	<ul style="list-style-type: none"> * Програми харчування дітей (обіди в школах) * Денні центри догляду за дітьми віком до 6 років * Шкільні групи для дітей 7–14 років * Соціальний та спортивний розвиток дітей і підлітків * Стипендії бідним родинам для продовження навчання дитини в школі * Забезпечення транспортування до школи (у сільській місцевості) * Профілактика смертності немовлят

Джерело: С. Драйбе та М. Матияшчик, 2001; С. Драйбе, 2002 [41; 42].

Система соціального страхування Бразилії (табл. 8.5) переживає період реструктуризації. Історично вона розпочиналася з пенсійного страхування, причому різні категорії працівників мали різні системи пенсійного забезпечення. Частково ця система, ґрунтована на принципі солідарності, збереглася й донині. При цьому постійно розширюється коло тих, хто має право бути учасником соціального страхування. Наприклад, у листопаді 2002 року таке право надали бразильським повіям, обговорюється можливість його поширення на вуличних торгівців, священників афро-бразильської релігії тощо, адже чверть бразильців залишається за рамками страхування [43]. Проте найважливіша зміна останніх років — упровадження добровільного накопичувального пенсійного страхування, адміністрованого приватними страховими фондами, тобто створення соціального забезпечення, орієнтованого на ринкові відносини. Оцінки цих змін суперечливі: одні вважають пенсійну реформу “нічним жахом”, що зруйнував певні досягнення, інші — кроком уперед і підґрунтям для поліпшення фінансового становища як пенсіонерів, так і системи соціального страхування, а також додатковими інвестиціями в економіку [44].

Реформування соціального страхування зумовлене соціально-демографічною ситуацією. Хоча країна є “молодою” й постаріння населення не набуло стрімких обертів, однак на одного платника страхових внесків припадає 2,5 отримувача грошових виплат [45], як і в деяких країнах із високою часткою людей літнього віку. Це й змушує урядовців шукати шляхи модернізації існуючої системи.

Як зазначалося раніше, нинішня бразильська система є подвійною чи навіть множинною. Крім медичного обслуговування в рамках державного соціального страхування, існує також приватне соціальне страхування, яким користуються представники середнього класу, функціонують приватні медичні заклади, котрі конкурують з державними закладами, часто неефективно. У 1980–90-ті роки відбулася “муніципалізація” (децентралізація) системи охорони здоров’я, і надання послуг у приватних медичних закладах стало фінансуватися за рахунок муніципальних бюджетів на контрактній основі. Коли до влади прийшов уряд Кордози, чималу частину державного бюджету почали витратити на первинне медичне обслуговування та програми “здоров’я громад”. І хоча чимало політичних сил, зокрема Конфедерація сільських працівників, виступали за полегшення доступу до медичних послуг, асоціації лікарів, клінік і виробників ліків не підтримали ідею

Система соціального забезпечення у Бразилії

Тип програми	Джерела фінансування	Різновид допомоги (хто має право)	Розмір виплат
1	2	3	4
<i>Забезпечення в старості, по інвалідності та в разі втрати годувальника</i>			
Система соціального страхування	<p>Застрахована особа: 8, 9 чи 11 % заробітку залежно від його розміру. Самозйнята особа — приблизно 20 % заробітку — залежно від його розміру</p> <p>Роботодавець: 20 % від суми нарахованої заробітної платні працюючого</p> <p>Уряд: певні податки для фінансування адміністративних витрат і покриття дефіциту, а також внески за працівників державних підприємств</p> <p>Максимальна сума, з якої сплачують внески, дорівнює 8,54 мінімальним зарплатам</p>	<p>Пенсія за віком: міським працівникам виплачують при досягненні 65 років (чоловікам) або 60 років (жінкам), котрі мають 35 років страхового стажу; сільським працівникам — при досягненні 60/55 років відповідно, за наявності 30/25 років трудового стажу й сплаті страхових внесків принаймні впродовж 108 місяців (до 2011 року — поступове збільшення до 180 місяців). Обов'язковий вихід на пенсію — у 70 років для чоловіків та 65 — для жінок, при сплаті страхових внесків принаймні впродовж 108 місяців (до 2011 року — поступове збільшення до 180 місяців)</p> <p>Пенсія на випадок інвалідності: виплачують особам, котрі мають постійні функціональні обмеження й котрі сплачували страхові внески принаймні впродовж 12 місяців</p> <p>Пенсія в разі втрати годувальника: виплачують, якщо покійний був пенсіонером або сплачував страхові внески впродовж 12 місяців</p>	<p>70 % середнього заробітку за останні 36 місяців плюс 1 % середнього заробітку за кожен рік сплати страхових внесків (максимум — 100 % середнього заробітку). 13 виплат на рік. Мінімальна пенсія — у розмірі мінімальної заробітної платні</p> <p>100 % середнього заробітку за останні 36 місяців до моменту настання інвалідності. 13 виплат на рік. Мінімальна пенсія — у розмірі мінімальної заробітної платні</p> <p>100 % пенсії, яку отримував померлий, або 100 % середнього заробітку за останні 36 місяців до моменту смерті. Цю суму розподіляють порівну між усіма утриманцями. 13 виплат на рік. Мінімальна пенсія — у розмірі мінімальної заробітної платні</p>

1	2	3	4
Забезпечення у разі хвороби та народження дитини			
Система соціального страхування	<p>Застрахована особа: те саме, що в попередньому випадку</p> <p>Роботодавець: те саме, що в попередньому випадку, плюс 1,2 чи 3 % від суми нарахованої заробітної платні працюючого для фінансування допомоги у випадку виробничої травми</p> <p>Уряд: те саме, що в попередньому випадку</p>	<p>Грошова допомога при хворобі: виплачують особі, котра сплачувала страхові внески впродовж 12 місяців до моменту захворювання</p> <p>Грошова допомога при народженні дитини: не існує мінімальних вимог до трудового чи страхового стажу</p> <p>Оплата медичних послуг: оплачують особі, котра сплачувала страхові внески впродовж 12 місяців до моменту захворювання, мають право застрахована особа та особи, що перебувають на її утриманні</p>	<p>91 % середнього заробітку за останні 36 місяців. Виплачують після 15 днів хвороби (у перші 15 днів роботодавець має сплачувати повну зарплату). Мінімальна виплата — у розмірі мінімальної зарплатні</p> <p>100 % заробітку виплачують упродовж 120 днів (28 днів до і 92 дні після народження дитини, у разі викидня — 2 тижні)</p> <p>Надання загальних і спеціалізованих медичних послуг, госпіталізація, допомога при народженні дитини, стоматологічні послуги, транспортування, медикаменти (пацієнти доплачують за деякі ліки). Не існує часових обмежень на отримання медичного обслуговування в рамках соціального страхування</p>
Забезпечення у разі травми на виробництві			
Система соціального страхування	<p>Застрахована особа: нічого</p> <p>Роботодавець: усі витрати — від 1 до 3 % від суми нарахованої заробітної платні працюючого залежно від класу ризику</p> <p>Уряд: нічого</p>	<p>При виплаті допомоги у разі нещасного випадку на виробництві чи професійного захворювання не існує мінімальних вимог щодо стажу</p> <p>Тимчасова допомога у разі травми на виробництві</p> <p>Постійна допомога у разі травми на виробництві</p> <p>Пенсія в разі втрати годувальника</p>	<p>Така саме, як і допомога у випадку захворювання</p> <p>Така саме, як пенсія у випадку інвалідності</p> <p>Така саме, як і звичайна пенсія в разі втрати годувальника</p>

1	2	3	4
		<i>Оплата медичних послуг потерпілому</i>	Така саме, як і оплата медичних послуг у випадку захворювання
<i>Забезпечення на випадок безробіття</i>			
Система соціального страхування У разі безробіття, одруження, виходу на пенсію та нещасних випадків, працівники також мають доступ до спеціальних рахунків, на які роботодавці відкладають 8 % заробітку працівника	Застрахована особа: нічого Роботодавець: нічого Уряд: усі витрати (за рахунок податків)	Допомога на випадок безробіття (адресна допомога): виплачують на підставі перевірки нужденності тим безробітним, котрі не мають інших ресурсів для підтримки себе та родини, й сплачували страхові внески 6–11, 12–23 чи більше 24 місяців. Звільнених за порушення трудової поведінки не вважають безробітними	50 % середнього заробітку за останні 3 місяці зайнятості. Мінімальна допомога — у розмірі мінімальної заробітної плати. Максимальна — 3 мінімальні заробітні плати Виплачують після 60 днів безробіття впродовж 4 місяців (у будь-які 16 місяців)
<i>Допомога сім'ям з дітьми</i>			
Пов'язана із зайнятістю система	Те саме, що й при забезпеченні в старості, у разі інвалідності та втрати годувальника.	Грошова допомога сім'ям: виплачують батькам, які сплачують внески соціального страхування або отримують пенсію чи допомогу у випадку хвороби (якщо обоє батьків застраховані, то обоє мають право на допомогу), на дитину віком до 14 років або дитину-інваліда	Визначена сума на кожну дитину. Виплачують щомісяця

Джерело: Адміністрація з соціального забезпечення США, 2002; С. Драйбе та М. Матияшчик, 2001 [46; 47].

справжньої уніфікації та універсалізації системи охорони здоров'я [48]. Деякі фахівці відзначають, що ця система стане ефективною та справедливою, коли країна позбудеться властивих їй популізму та корупції, й у ній розвинеться соціальний контроль [49].

У сільській місцевості також діє система соціальних виплат, які фінансуються не з фондів соціального страхування, а за рахунок податків, що відтягує фінансові ресурси з міст. Конституція 1988 року підвищила розмір цих виплат сільським мешканцям до однієї мінімальної заробітної плати, більше того — вона скоротила вік виходу на пенсію для сільських працівників [50].

Систему соціального страхування та соціальної допомоги неможливо розглядати у відриві від економічних чинників. Хоча в Бразилії встановлено мінімальну заробітну платню, тривалість робочого дня тощо, а кілька останніх урядів намагалися впроваджувати програми трудового навчання та систему кредитів для започаткування власної справи [51], ситуація на ринку праці залишається складною, адже рівень формальної зайнятості доволі низький, а неформальна зайнятість залишається поза контролем держави. З іншого боку, важливу роль у регулюванні трудових відносин відіграють профспілки й трудові суди.

Значну соціальну проблему становить загальний низький рівень освіченості працівників і неписьменність частини населення. Ранній початок трудової кар'єри багатьох бразильців (формально можна працювати вже з 12 років — як підручні працівники фактично працюють уже 10-річні діти) задля допомоги своїм родинам перешкоджає завершенню навіть так званої фундаментальної освіти (табл. 8.6). Тому і бразильські, й міжнародні організації намагаються впроваджувати програми запобігання трудовій експлуатації дітей.

Одним із досягнень уряду Кордози є зростання кількості дітей, котрі отримали “базову освіту”: 1980 року 80 відсотків дітей віком 7–14 років відвідували школи, 2000 року — 97 відсотків. Проте актуальним питанням залишається якість освіти: навчання триває менше чотирьох годин на день, у державних школах мають переповнені класи, погані навчальні матеріали, непристосовані приміщення, низькооплачувані учителі [56].

Житлові умови багатьох бразильців залишаються неадекватними, хоча останніми роками скоротилася кількість будинків, які не мають очищеної води та каналізації. Спеціальна федеральна програма була спрямована на вирішення цієї соціальної проблеми. Крім

**Система освіти, соціального обслуговування та житлової політики
у Бразилії**

Освіта	Соціальні служби	Житло
<p><i>* Ясла</i> (для дітей віком до 2-х років), <i>дитячі садочки</i> (для дітей 2–4 років), <i>дошкільні заклади</i> (для дітей 4–6 років): залежить від бажання батьків і за наявності вільних місць у закладах</p> <p><i>* Фундаментальна освіта</i> (вісім класів): обов'язкова для дітей віком 7–14 років, безкоштовне навчання у державних школах, існують також релігійні та приватні школи</p> <p><i>* Середня освіта</i>: не є обов'язковою, безкоштовне навчання у державних школах, можлива спеціалізація в рамках навчальної програми.</p> <p><i>* Неуніверситетська, професійно-технічна освіта</i>: чотирирічне навчання в спеціальних технічних закладах (федеральні центри технологічної освіти)</p> <p><i>* Вища освіта</i>: має три рівні — бакалавр/ліценціат (3–5 років навчання), магістр (мінімум 1 рік), доктор (3–4 роки); прийом на підставі вступних іспитів, специфічних для кожного фаху; програму навчання визначає Міністерство освіти; безкоштовне навчання в державних університетах, діє низка приватних і релігійних закладів: не існує державних стипендій та позичок на навчання, можливе тільки отримання індивідуального гранту. Отримана освіта не має міжнародного визнання</p> <p><i>* Нетрадиційна освіта</i>: дистанційне навчання, навчальні курси для людей літнього віку, технічне навчання на виробництві</p>	<p><i>* Державні (муніципальні) служби</i> переважно орієнтовані на соціальну роботу з дітьми та підлітками, є служби для неодружених матерів, залежних від психоактивних речовин, людей із проблемами психічного здоров'я</p> <p><i>* Мережа недержавних соціальних служб</i>, передовсім релігійних/ благодійних, спрямованих на соціальну підтримку нужденних і на роботу з жінками</p>	<p><i>* 86 відсотків бразильського житла</i> — це будинки у передмісті великих міст.</p> <p><i>* Бразильське житло</i> переважно неналежної якості: 20 відсотків будинків не мають каналізації, 4 відсотки — води</p> <p><i>* Значна частина населення</i> мешкає у favel (незаконно збудованих будинках, де немає нормальних побутових умов, часто перенаселених).</p> <p><i>* Федеральна програма житлового кредитування</i>, здійснювана Національним житловим банком, припинила діяльність 1986 року, зазнавши фінансової кризи</p> <p><i>* Житлові програми</i>, спрямовані на поліпшення комунальних умов і охорону здоров'я, нині реалізують муніципалітети.</p> <p><i>* Отримання позичок</i> для придбання житла можливе через комерційний банк, проте цим може скористатися обмежена кількість доволі заможних, а фінансові кризи 80–90-х знизили привабливість такого кредитування для банків</p>

Джерело: он-лайн інформація, 2002 [52; 53; 54; 55].

того, кілька мільйонів бразильців отримали державну допомогу для придбання житла. І все ж ситуація складна: бразильські нетрі стали притчею во язицех, а рух на захист бездомних і безземельних зростає.

Щодо соціальних послуг, то соціальна робота не здатна відчутно поліпшити якість життя маргіналізованих груп, оскільки проблеми мають системний характер, зумовлений політичними, адміністративними та культурними традиціями країни. Нині водночас з активізацією діяльності недержавних організацій активно розвивається робота в громаді, орієнтована на надання соціальних і медичних послуг, на підготовку працівників, поліпшення умов у громадах тощо.

Хоча бразильська система соціального забезпечення є фрагментованою, а численні соціальні проблеми залишаються нерозв'язаними, урядові Кордози вдалося досягти відносного поліпшення економічної та соціальної ситуації. Разом із тим дослідження доводять, що існує ґрунтовна відмінність між позитивною динамікою об'єктивних соціальних показників і доволі негативним сприйняттям ситуації громадянами Бразилії, їхньою фрустрацією після нової фінансової кризи [57]. Квінтесенцією цього стало обрання в жовтні 2002 року новим президентом Бразилії Л. де Сільва ("Лула"), представника ліворадикальних політичних сил, колишнього профспілкового ватажка, керівника Робітничої партії. Він прийшов до влади під черговим популістським гаслом "Триразове харчування — всім", пообіцявши заможність мільйонам бідних бразильців і проведення соціальної реформи [58]. І все це в державі зі слабким внутрішнім ринком, скороченням інвестицій, інфляцією, залежністю від позик Світового банку й величезним зовнішнім боргом, доларизованою економікою, корупцією, занепадом високотехнологічних галузей, — тобто всім тим, що отримало назву "латиноамериканського варіанту".

Отже, бразильці знову живуть надіями на кращі часи, на те, що їхня економічно потужна держава набуде статусу не тільки великої за чисельністю населення і територією, але й соціально стабільної країни, яка "не відставатиме" в людському розвитку.

Запитання та завдання

1. Які соціально-демографічні, географічні та економічні чинники впливають на формування соціальної політики в Бразилії?
2. За яких політичних умов формувалася бразильська модель соціальної політики?

3. Проаналізуйте відмінності між соціальними програмами, які діють у Бразилії та Мексиці.
4. Охарактеризуйте бразильську систему освіти.
5. Визначте сильні та слабкі риси бразильської моделі соціальної політики.

Теми рефератів

1. Корпоративістська модель соціальної політики у Бразилії та Німеччині: спільне й відмінне.
2. Соціальна політика щодо дітей у Бразилії.
3. Система соціального страхування у Бразилії.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Country at a Glance // UN Web-site, Project "Cyberschoolbus". — <http://www.cyberschoolbus.un.org>.
2. Dickenson J. P., Eakin M. C. Brazil // Microsoft: Encyclopedia Encarta 2003.
3. Он-лайн Енциклопедія УСЕ // Веб-портал УКРОП. — <http://www.ukrop.com/encyclopedia.html?book=3>. — С. 181.
4. Bradshaw M. World Regional Geography: The New Global Order. — Boston: McGraw-Hill Higher Education, 2002. — P. 509.
5. Brazil's Lula seeks to reassure markets // BBC. — 2002. — 28 October. — <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/americas/2368557.stm>
6. The World Factbook 2002 // Web-site of CIA. — <http://www.odci.gov/cia/publications/factbook/geos/brazil.html>.
7. Knight D. Seeing Beyond the Numbers: The Human Costs of Population Control in Brazil // Brazilian Network. — <http://www.brazilian.network.com>.
8. Bradshaw M. Ibid. — P. 512.
9. Cechin J. Social Protection Policies in Brazil: Paper of the World Bank Conference Proteccion Social en America Latina: estrategias para la mejora de las Politicas. — Washington, 1999. — P. 4.
10. The World Factbook 2002. Ibid.
11. Human Development Report: Deepening democracy in a fragmented world. — New York, Oxford: Oxford University Press, 2002. — P. 162–204.
12. Он-лайн Енциклопедія УСЕ. Там само.
13. Dickenson J. P., Eakin M. C. Ibid.
14. Bradshaw M. Ibid. — P. 512.

15. *Dickenson J. P., Eakin M. C.* Ibid.
16. *McGuire J. W.* Democracy, Social Policy, and Mortality Decline in Brazil: Paper of the 23rd International Congress of the Latin American Studies Association. — Washington, 2001. — P. 6.
17. *Lila* kicks off Brazilian transition // BBC. — 2002. — 29 October. — <http://www.bbc.com>.
18. *The World Factbook* 2002. Ibid.
19. *Human Development Report*. Ibid. — P. 172–230.
20. *Melo M.* Brazil: Gains and Losses in the Favelas // *Voices of the Poor: From Many Lands*. — New York: Oxford Press, 2002. — P. 365.
21. *Country profile: Brazil* // Веб-сторінка BBC. — http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/americas/country_profiles/.
22. *Dickenson J. P., Eakin M. C.* Ibid.
23. *Melo M.* Ibid. — P. 367.
24. *Draibe S. M.* Brazil // *The Twentieth Century in Cross-National Review* / Ed. by Dixon J., Scheurell R. P. — Westport and London: Praeger, 2002. — P. 58.
25. Он-лайн Енциклопедія УСЕ. Там само.
26. *Dickenson J. P., Eakin M. C.* Ibid.
27. *Draibe S. M.* Ibid. — P. 43, 60–61.
28. *Silva P., Melo M., Pochman M., Matijascic M.* Social Security Reform in Brazil // International Development Research Centre. — http://www.idrc.ca/lacro/foro/seminario/barros_pb.html.
29. *Duquette M.* Building Democracies: Economic and Social Reform in Brazil, Chile, and Mexico. — Toronto: University of Toronto Press, 1999. — P. 208.
30. *Federative Republic of Brazil Constitution* 1988. — Brasilia, 1998. — <http://www.senado.gov.br/bdtextual/const88/const88i.pdf>.
31. *Duquette M.* Ibid. — P. 207.
32. *Dickenson J. P., Eakin M. C.* Ibid.
33. *Amaro M. N.* Brazilian Pension System Reform. — Washington: Institute of Brazilian Business and Public Management Issues, 2000. — P. 4–10.
34. *Cardoso A. M.* Workers' Representation Insecurity in Brazil: Global Forces, Local Stress. — Geneva: ILO, 2002. — P. 1.
35. *Faria V. E.* Institutional Reforms and Governmental Coordination: The Case of Social Protection Policy in Brazil // *CEPAL Review*. — № 77. — <http://www.eclac.cl>.
36. *Cardoso F. H.* Charting a New Course: The Politics of Globalization and Social Transformation. — Lanham: Rowman @ Littlefield Publishers, 2001. — P. 67–85.

37. *Social Protection Policies in Brazil*. — Веб-сторінка UN, Economic Commission for Latin America and the Caribbean. — <http://www.eclac.cl>.
38. *Fleury S.* The Social Protection Model in Latin America // *Reshaping Health Care in Latin America: A Comparative Analysis of Health Care Reform in Argentina, Brazil, and Mexico* / Ed. by Fleury S., Belmartion S., Baris E. — <http://www.idrc.ca/books/focus/923/stcut.html>.
39. Веб-сторінка генерального консульства Бразилії у Х'юстоні. — <http://www.brazilhouston.org/ingles/websites.htm>.
40. *Durham E.* Schemes for School Books and School Meals // *Social Policies*. — <http://www.mre.gov.br/cdbrasil/itamaraty/web/ingles/polsoc/educa/livrodid/index.htm>.
41. *Draibe S. M., Matijascic M.* The Market Orientation of Social Security // *The Marketization of Social Security* / Ed. by Dixon J., Hyde M. — Westport and London: Quorum Books, 2001. — P. 66–68.
42. *Draibe S. M.* Ibid. — P. 52.
43. *Brazil Prostitutes Get Social Security* // Associated Press. — 2002. — 22 November.
44. *Roth C.* Pension Reform Could Be Godsend for Weak Latin Markets // *Global Action on Aging*. — 2002. — 25 June. — <http://www.globalaging.org/pension/world/ReformLatinAmerica.htm>.
45. *Oliveira F.* Social Welfare // *Social Policies*. — <http://www.mre.gov.br/cdbrasil/itamaraty/web/ingles/polsoc/previd/apresent/index.htm>.
46. Веб-сторінка Адміністрації із соціального забезпечення США. — <http://www.ssa.gov>.
47. *Draibe S. M., Matijascic M.* Ibid. — P. 66–70.
48. *McGuire J. W.* Ibid. — P. 24.
49. *Medici A. C.* Reforms of the Health Sector // *Social Policies*. — <http://www.mre.gov.br/cdbrasil/itamaraty/web/ingles/polsoc>.
50. *Oliveira F.* Rural and Social Benefits // *Social Policies*. — <http://www.mre.gov.br/cdbrasil/itamaraty/web/ingles/polsoc/previd/benerur/index.htm>.
51. *Draibe S. M.* Ibid. — P. 53.
52. *Higher Education System Database: Brazil* // International Association of Universities. — <http://www.unesco.org/iau/whed.html>.
53. On-line information of Permanent Mission of Brazil to UN. — <http://www.un.int/brazil/brasil/brazil-education.htm>.

54. *Web-site "Commission on Filipinos Oversees".* — <http://www.cfo.gov.ph/mais/brazil>.
55. *Draibe S. M. Social Assistance // Social Policies.* — <http://www.mre.gov.br/cdbrasil/itamaraty/web/ingles/polsoc>.
56. *Marsden M. Education: The Key to a Brighter Future? // Brazilian Network.* — <http://www.brazilian.network.com>.
57. *Faria V. E. Ibid.*
58. *Brazil's Lula seeks to reassure markets. Ibid.*

Корисні веб-сторінки

Republica Federativa do Brasil <http://www.brasil.gov.br>

Офіційний урядовий сайт португальською мовою. Містить офіційні новини, склад уряду, базу даних публікацій та нормативних документів, інтернет-посилання на інші урядові структури.

Social Policies

<http://www.mre.gov.br/cdbrasil/itamaraty/web/ingles/polsoc/desafio/apresent/index.htm>

Англомовний розділ веб-сторінки Міністерства зовнішніх справ.

Представлено підготовлені науковцями аналітичні описи різних аспектів соціальної політики Бразилії, зокрема соціального забезпечення, охорони здоров'я, освіти, розвитку громад, прав людини, проблем корінного населення.

Permanent Mission of Brazil to the United Nations

<http://www.un.int/brazil/>

Сайт Постійного представництва Бразилії в ООН має англомовну версію. На ньому, зокрема, розміщено інформацію про країну, її регіони, клімат, освіту та культуру. Також можна знайти деякі заяви представництва та бразильського уряду, посилання на інші веб-сторінки про Бразилію.

Brazilian Embassy to Washington <http://www.brasilemb.org>

Веб-сторінка посольства Бразилії у Вашингтоні стисло знайомить з інформацією про країну, поточну ситуацію в ній, соціальні проблеми та програми, спрямовані на їх розв'язання.

Brazil4all.com <http://www.thebraziliantimes.com/>

Веб-сторінка щоденних бразильських новин англійською мовою.

Brazzil Magazine <http://www.brazzil.com/>

Новини про Бразилію англійською мовою.

InfoBrazil <http://www.infobrazil.com/>

Он-лайн, двотижневє аналітичне видання англійською мовою: політичний аналіз, інтерв'ю, огляди книжок. Є архів попередніх номерів і система пошуку інформації за ключовим словом.

Brazil Network <http://www.brazilnetwork.com>

Англомовний сайт, на якому розміщено новини, аналітичні статті, публікації, інформацію про соціальні проблеми Бразилії.

Бразилія

<http://news.ukrinform.com.ua:8101/States/Brazil/default.html>

Розділ “Країни світу” веб-сторінки Укрінформу, на якому представлено інформацію про країну, її політику, економіку, населення, географію, українсько-бразильські відносини. Є додаткова інформація, посилання на інтернет-джерела, добірка фотографій.

Бразилія

<http://www.geoport.ru/country.asp?c=brazil>

Розділ російського порталу www.geoport.ru, який дає можливість познайомитися з аналітичними довідками за рубриками (економіка, політика, державне управління, медицина, освіта, наука тощо). Є посилання на інші веб-сторінки про Бразилію відповідно до представлених рубрик, а також новини країни. Портал дозволяє здійснювати пошук за всіма представленими у ньому матеріалами.

Розділ 9

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА У ЯПОНІЇ

9.1. Загальні відомості про країну

Офіційна назва держави — Японія (місцевою мовою в англійській транслітерації — Nippon або Nihon, англійською мовою — Japan). Географічне становище на схід від материка визначило образну назву Японії — Країна Вранішнього Сонця.

Таблиця 9.1

Базові характеристики Японії

Регіон	Східна Азія
Столиця	Токіо
Населення (2001 рік)	127 млн 335 тис.
Щільність населення (на 1 кв.км)	335
Найбільше міське поселення	Токіо 26 млн 356 тис.
Територія (кв. км)	377 829
Валюта	ієна

Джерело: ООН, 2002 [1].

Японія — острівна держава, розташована на дугоподібному архіпелазі, поділена на 47 префектур і 14 округів (табл. 9.1). Тільки чотири острови (Хоккайдо, Хонсю, Сікоку і Кюсю) з понад 4000 можна вважати великими. Японці навіть називають їх не островами, а основною землею, адже на них припадає 98 відсотків усієї території. Мости й підводні тунелі, побудовані між цими островами, сприяли їх перетворенню на фактично єдиний сухопутний простір. За останні кілька десятиліть територія країни дещо збільшилася за рахунок створення штучних островів.

Японія, яка посідає дев'яте місце у світі за чисельністю населення [2], як і інші східно-азійські держави (Сінгапур, Південна Корея, Тайланд), — надзвичайно густонаселена країна. Це стало важливою детермінантою її соціального устрою, економічного розвитку та чинником формування соціальної політики.

Географічну особливість Японії визначає те, що її береги сильно порізані, а понад 70 відсотків суші вкривають гори з діючими вулканами. Тому тут відбуваються часті, деколи катастрофічні, землетруси. У країні чимало територій різного ступеня охорони (державні заповідники, природні парки, зони відпочинку, курорти), загальна площа яких, попри дефіцит земельних ресурсів, досить значна. Клімат тут мусонний, на півночі — помірно теплий (взимку значні снігові опади та холодні вітри), на півдні — субтропічний; навесні та восени над архіпелагом проносяться тайфуни.

До останнього часу Японію вважали надзвичайно економічно потужною країною, а японці розцінювали себе як “найпершу” націю, що досягла економічної потужності та егалітарного стану всупереч “традиційним” моделям економічного розвитку (американській чи західноєвропейській), спираючись на власну культуру та відданість імператорові, родині, робочому місцю [3; 4].

Країна виготовляє 18 відсотків світової продукції бруто (друге місце після США); основу економіки становить закордонна торгівля (третє місце у світовому обігу) і послуги; промисловість повністю спирається на імпортну сировину; найбільший у світі виробник суден, автомобілів (Тойота, Ніссан), автобусів, дорожніх тракторів, сирцевої сталі, рафінованої міді, хімічних волокон, паперу, шовкових тканин; світовий рівень виробництва продукції електронної промисловості (Соні, Тосіба); високорозвинена нафтопереробна, харчова промисловість; інтенсивне землеробство [5]. Із середини XX століття і до 1997 року Японії був властивий надзвичайно високий темп економічного розвитку. Проте останнім часом уряд визнав, що в країні панує дефляція, а економіка ніяк не може вийти зі стану стагнації. Японські лідери, шукаючи пояснення економічним невдачам, кивають на США: якщо після фінансової кризи 1997-1998 років Америка відіграла роль амортизатора, що погасив удар, який обрушився на економіку азійських країн, то тепер вона сама завдала удару по цих країнах. Однак перекладати японські проблеми на американські плечі означає недооцінювати масштаби внутрішніх проблем Японії [6],

оскільки країна потерпала і від внутрішніх банківських боргів, і від низького рівня попиту на товари на внутрішньому ринку [7], і від політичних катаклізмів та урядових скандалів, пов'язаних із хабарництвом і корупцією [8].

Таким чином, маленька за територією та густонаселена Японія, хоча й відчутно уповільнила темпи свого розвитку наприкінці 1990-х, усе ж посідає друге місце у світі за своєю економікою.

9.2. Основні соціальні показники

Розглядаючи демографічні передумови формування соціальної політики, відзначимо, що Японію вважають швидко старіючою країною, своєрідним світовим рекордсменом у “посивінні нації”. Їй притаманна надзвичайно висока середня очікувана тривалість життя, низький рівень народжуваності, відсутність зовнішньої міграції, а відтак низький, навіть для розвинутих країн, коефіцієнт приросту населення (табл. 9.2). 1995 року вперше в історії Японії кількість людей похилого віку перевищила кількість молоді; а оскільки тривалість життя зростає, то фахівці прогнозують скорочення кількості японців до 120 мільйонів 2025 року й до 101 мільйона — 2050 [9]. Такі демографічні тенденції викликають стурбованість стосовно здатності наявної робочої сили підтримувати людей уже непрацездатного віку, змушують випробовувати нові соціальні програми.

Нині майже 79 відсотків населення мешкає у містах, що зробило японців однією з найурбанізованіших націй світу. Найбільші міста: Токіо, Йокогама, Осака, Нагоя, Кіото, Кобе — фактично утворюють міські промислові конурбації, а ті — мегаполіс Ніппон.

Японці пишаються гомогенністю свого суспільства, оскільки Японія не має властивих іншим країнам різких етнічних, релігійних чи класових відмінностей. 99 відсотків населення становлять японці; переважають релігії синто та буддизм [12].

Незважаючи на ринкові відносини, японське суспільство значною мірою залишається “традиційним”, орієнтованим на групи, й зокрема на родину як базову групу суспільства. Дітей змалечку привчають бути відданими певній групі, побудованій за ієрархічним принципом, існувати у гармонії з групою та відчувати свій обов'язок перед нею. Така організація суспільства відчутно позначається не тільки на психологічних установках японців, а й на економічній та соціальній політиці в державі. Зокрема на тому, що до останнього часу в Японії

Таблиця 9.2

Японія: основні соціально-демографічні показники

Середня очікувана тривалість життя (роки)	80,5
• середня очікувана тривалість життя жінок	84,4
• середня очікувана тривалість життя чоловіків	77,4
Коефіцієнт фертильності (кількість дітей на одну жінку)	1,4
Рівень народжуваності (на 1000 населення)	10,03
Рівень смертності (на 1000 населення)	8,53
Рівень дитячої смертності:	
• кількість випадків смерті немовлят до одного року на 1000 народжених живими	4
• кількість випадків смерті дітей до п'яти років на 1000 народжених живими	4
Рівень міграції (кількість мігрантів на 1000 населення)	0
Коефіцієнт приросту населення за період 1975–2000 (%)	0,5
Співвідношення чоловіків/жінок	0,96
Населення старше 65 років (% від усього населення)	17,2
Міське населення (% від усього населення)	78,8
Кількість біженців у країні	4 тис.
Рівень захворюваності на ВІЛ/СНІД (2001):	
• % захворюваності серед дорослих (15–49 років)	< 0,10
• кількість дітей із ВІЛ/СНІД	110
Місце у світі за індексом людського розвитку	9

Джерело: Книга фактів світу, 2002; Звіт з людського розвитку ООН, 2002 [10; 11].

спостерігали таке явище, як “пожиттєву зайнятість”, коли навіть не-кваліфікованого працівника не звільняли з роботи, та “родинну зайнятість”. Тому в країні офіційний рівень безробіття завжди був низьким, хоча насправді рівень прихованого безробіття перевищував, наприклад, американський [13].

Криза 1990-х і поступова зміна укладу життя призвели до того, що в Японії зріс офіційний рівень безробіття (табл. 9.3) й з'явилася тимчасова зайнятість. Деякі фахівці вважають, що безробіття перевищує 5 відсотків, що значна кількість непрацюючих або працюючих тимчасово в дійсності — безробітні [14]. Поява доволі масового безробіття мала економічні та психологічні наслідки, адже для значної кількості людей втрата роботи означала втрату самоповаги та соціального статусу, місця в “своєї” групі, що спричинило, зокрема, зростання кількості суїцидів, розлучень тощо [15].

Японія: основні соціально-економічні показники

ВВП на душу населення (у перерахунку на долари США)	26 775
Державні витрати на охорону здоров'я	
• % від ВВП	5,7
• витрати на душу населення (в доларах США)	2 243
Державні витрати на освіту (% від ВВП)	3,6
Рівень бідності (% від усього населення)	немає даних
% населення країни, яке має менше 50 % медіанного доходу	11,8
Коефіцієнт Джині	24,9
Рівень інфляції (2001 рік)	0,6
Робоча сила	67,7 млн
Рівень безробіття (% від загальної чисельності робочої сили)	4,7
• у тому числі довготривалого безробіття	1,2

Джерело: Книга фактів світу, 2002; Звіт з людського розвитку ООН, 2002 [16; 17].

Попри економічну рецесію кінця 1990-х, Японія посідає друге місце у світі після США за загальним розміром ВВП і має один із найвищих у світі рівнів життя, при цьому понад 90 відсотків японців вважають себе середнім класом [18]. Розподіл прибутків у Японії рівномірніший, аніж в інших розвинутих країнах, і принаймні до останнього часу в країні не було значної кількості бідних і тих, хто живе за рахунок соціальної допомоги для малозабезпечених, як це спостерігають у таких державах, як США, Німеччина та Великобританія [19]. З іншого боку, деякі вчені стверджують, що мовляв, “країна багата, але люди — ні”, адже ціни на споживчі товари доволі високі, люди мешкають у перенаселених помешканнях і поганих екологічних умовах, а державні витрати на соціальне забезпечення та соціальні програми — низькі [20].

9.3. Політична система та ідеологічні погляди на соціальну політику

Японія — незалежна держава з 660 року до нашої ери. Нині — це країна парламентської демократії. Главою держави є імператор, котрий згідно з Конституцією має офіційний статус “символу” японської нації. Державні справи імператор здійснює за порадою і зі схвалення Кабінету міністрів, що несе відповідальність за них.

Уся законодавча влада належить двопалатному парламенту. Партія чи коаліція, яка виборола більшість місць під час виборів, обирає

прем'єр-міністра, а той, у свою чергу, призначає Кабінет міністрів. Правосуддя має право визначати конституційність усього законодавства.

На практиці реальна влада в країні перебуває в руках впливових політиків, бюрократів і бізнесменів [21]. Власне, саме бюрократи мають домінуючий вплив на політику та — завдяки численним формальним і неформальним положенням — на економіку [22, 23].

З невеликою перервою на початку та в середині 1990-х біля державного керма перебувала Ліберально-демократична партія — ЛДП (“Дзію мінсюто”), заснована 15 листопада 1955 року після об’єднання Ліберальної і Демократичної партій. Попри свою назву, це утворення є “антиліберальним” [24] і консервативним за політичними цілями [25]. Однопартійне володарювання отримало назву “системи-1955” [26], воно припинилося, коли 1993 року в партії стався розкол: частина її членів створили нову партію під назвою “Сінсейто” (Партія оновлення Японії). У квітні 2001 року, за багаторічною політичною традицією, прем’єр-міністром країни знову став голова ЛДП — Дзюнітіро (в іншій транслітерації — Джунічіро) Куїдзумі.

Система соціального забезпечення та японська модель соціальної політики сформувалася в доволі пізній, порівняно з європейськими країнами, період, в основному в роки правління ЛДП. Перший закон про бідних було ухвалено ще 1874 року, а перші елементи медичного соціального страхування виникли 1922 року, однак справжній розвиток соціального забезпечення розпочався лише після Другої світової війни, а система універсального пенсійного та медичного страхування почала діяти в 1960-х роках [27]. Позаяк 1973 року відбулися суттєві зміни (запроваджено допомогу на дітей, надано право безкоштовного доступу до медичних послуг особам, старшим 70 років, змінено систему пенсійних виплат і збільшено розмір грошових виплат соціального страхування), то саме цей рік вважають першим роком реального соціального забезпечення в Японії [28].

Серед основних рис японської моделі соціальної політики можна назвати:

- статусний характер соціального забезпечення та покладання на ідею взаємодопомоги [29];
- орієнтація на соціальне забезпечення через здійснення програм соціального страхування (пенсійного, медичного, у разі тимчасової та постійної непрацездатності тощо) за місцем роботи;

- співіснування системи соціального страхування, здійснюваного роботодавцями, та національної системи соціального страхування;
- функціонування профспілок як частини “корпоративної” культури (керівники профспілок отримують зарплату від роботодавців за цю діяльність);
- мінімальний рівень підтримки бідних, практично повна відсутність державних програм соціальної допомоги малозабезпеченим;
- орієнтація на догляд за родичами, котрі потребують сторонньої допомоги, в родині;
- державне субсидювання закладів для дітей, чиї батьки працюють;
- значне державне регулювання соціальних програм.

Фахівці з соціальної політики продовжують теоретичні дискусії щодо того, як же визначити японську модель соціальної політики. Г. Еспінг-Андерсен зараховує її до корпоративістської, хоча й вважає її відмінність від ліберальної незначною [30]. Щоправда, ця “корпоративістська” модель, на відміну від Німеччини, не солідарна, а сегментизована, позаяк великі підприємства функціонують як суб’єкти соціальної політики [31]. Інші вважають, що їй властиві риси всіх трьох моделей: і соціал-демократичної (оскільки модель сформувалася в умовах повної зайнятості), і корпоративістської (бо роботодавці відіграють значну роль у реалізації соціальних програм), і ліберальної (через стигматизацію отримувачів соціальної допомоги, доволі незначної), і що ці елементи доволі суперечливі [32]. Деякі японські фахівці — навпаки — вважають, що японська система соціального забезпечення гармонійно поєднує досягнення інших моделей, дає змогу розподіляти витрати та надання різного роду допомоги між державою, ринковими структурами й неформальним сектором, і називають модель “плюралістичною” або просто “японською” [33].

До останнього часу окремі спеціалісти розглядали Японію як “конфуціанську” модель соціального забезпечення [34], бо основну частину допомоги надавали члени родини, що мешкали в багатогенераційних сім’ях, та на підприємстві, яке розглядали як “велику родину”. Проте останнім часом Японія переживає злам традиційних уявлень про форми та методи взаємодопомоги, пов’язаний, насамперед, зі зміною (“вестернізацією”) укладу життя та способу мислення. Тому суто антропологічне визначення японської моделі не відображає сучасного стану індустріального суспільства.

Серед учених побутує думка й про те, що Японію не можна назвати, як інші розвинуті країни, державою загального добробуту (welfare

state), їй більше відповідає назва “суспільство загального добробуту” (welfare society), бо в держави немає потреби надавати соціальну допомогу громадянам [35] через високий рівень особистих збережень, роліну підтримку та страхування, здійснюване роботодавцями.

Уповільнення економічного розвитку, девальвація ієни та постаріння населення внесли корективи в існуючі уявлення японців щодо ролі держави в соціальному забезпеченні та ефективності створеної моделі.

9.4. Адміністрування соціальної політики

Незважаючи на сегментованість соціального забезпечення й значну роль роботодавців у підтриманні добробуту своїх працівників, держава суттєво регулює питання реалізації соціальних програм.

У структурі Кабінету міністрів Японії, призначеному 2001 року, діють такі відомства, причетні до соціальної сфери:

- Міністерство освіти, культури, спорту, науки та технології;
- Міністерство охорони здоров’я, праці та соціального забезпечення (до складу якого входить Агентство соціального страхування, низка національних дослідницьких інститутів і національних реабілітаційних центрів);
- Міністерство фінансів (до складу якого входить Податкова адміністрація);
- Міністерство економіки, торгівлі та промисловості;
- Міністерство охорони навколишнього середовища;
- Міністерство юстиції;
- Міністерство державного управління, внутрішніх справ, пошти та телекомунікацій (до складу якого входить Статистичне бюро та статистичний центр, Японська рада з питань науки);
- Законодавче бюро Кабінету міністрів;
- Управління з питань гендерної рівності;
- Інститут економічних і соціальних досліджень;
- Національний центр з питань споживачів [36].

Адміністрування соціальної політики в цілому відображає загальну політико-адміністративну систему в країні. Японія — унітарна держава, де влада центрального уряду переважає владу органів префектур, хоча останні мають певний ступінь автономії у розв’язанні місцевих проблем [37].

9.5. Соціальні програми

Основу соціального забезпечення в Японії становить соціальне страхування, у рамках якого здійснюються грошові виплати та надають послуги, переважно медичні. Від 1986 року система соціального страхування носить подвійний характер (табл. 9.4), оскільки в ній поєднано, по-перше, національне обов'язкове соціальне страхування (причому, наприклад, третину національної базової пенсії фінансують за рахунок податків, а решту — за рахунок страхових внесків, розподілених порівну між роботодавцем і працівником), по-друге, страхування, здійснюване роботодавцями, в яке працівники теж роблять внески. Сплати внесків до фондів соціального страхування очікують від усіх працюючих японців.

Система медичного обслуговування в Японії, хоча й ґрунтується на принципі соціального страхування, у рамках якого існують кілька незалежних схем, відзначається універсальністю, вільним вибором пацієнтом надавача послуг і практикою, заснованою на оплаті кожної послуги [39]. Рівень медичного обслуговування оцінюють як надзвичайно високий [40], свідченням чого є найвища за міжнародними стандартами очікувана тривалість життя.

2000 року в Японії вступив у дію “Золотий план”, який передбачає запровадження ще одного виду соціального страхування — з догляду за людьми похилого віку. Цю інновацію спричинило не тільки стрімке зростання кількості літніх людей, але й зменшення можливості японських сімей доглядати за своїми похилими родичами, бо більшість жінок тепер прагне брати участь у трудовому й суспільному житті, а також розпад багатопокілних родин. Так, за даними японського бюро статистики, все більше сімей утворено тільки з людей похилого віку, зростає кількість самотніх немічних людей [41]. Дані опитувань свідчать, що японці почали вважати, що, мовляв, для літніх людей “краще жити самотійно, не покладаючись на своїх дітей” [42]. Страхувальниками в новому виді страхування виступають органи місцевої влади, які забезпечують надання соціальних послуг у стаціонарних установах, зокрема інтенсивний догляд, догляд у медичних будинках і на дому. Для цього залучаються недержавні організації, поки що не надто поширені в Японії. Страхові внески мають фіксований розмір. Допомогу надають — у разі потреби — людям, старшим від 65 років, а також особам 40–64 років, якщо у них виявлять захворювання, що вимагає постійного стороннього догляду.

Система соціального забезпечення в Японії

Тип програми	Джерела фінансування	Різновид допомоги (хто має право)	Розмір виплат
1	2	3	4
<i>Забезпечення в старості, по інвалідності та в разі втрати годувальника</i>			
Система соціального страхування	<p>Національна пенсійна програма</p> <p>Застрахована особа: її внески та внески особи, що перебуває на її утриманні, включені до внесків працюючого на пенсію роботодавця за місцем роботи. Інші застраховані особи — 13 300* ієн у місяць плюс (за бажанням) 400 ієн у місяць на додаткові грошові виплати</p> <p>Роботодавець: внески, включені до внесків роботодавця на пенсію роботодавця за місцем роботи</p> <p>Уряд: покриває 33 % грошових виплат плюс адміністративні витрати</p>	<p>Національна пенсійна програма</p> <p>Пенсія за віком: виплачують особам старшим 65 років, котрі сплачували страхові внески 25 років (а також тому подружжю працівника, котре перебувало на його утриманні; для подружжя беруть до уваги власний страховий стаж та роки одруження). Можливий достроковий вихід на пенсію у 60–64 роки</p> <p>Пенсія на випадок інвалідності: виплачують особам, які мають один із двох класів інвалідності: I — коли особа потребує постійного догляду, II — коли інвалідність суттєво обмежує щоденну активність людини. Для призначення пенсії застрахована особа мала сплачувати внески впродовж 2/3 часу між досягненням 20 років і моментом настання інвалідності. Окремо виплачують допомогу на утриманців (дітей віком до 18 років, дітей-інвалідів віком до 20 років)</p> <p>Пенсія в разі втрати годувальника: покійний був пенсіонером або сплачував внески впродовж 2/3 часу між досягненням 20 років і моментом смерті</p>	<p>Усі пенсії щорічно коригують відповідно до рівня інфляції</p> <p>При повному страховому стажі — 804 200 ієн на рік</p> <p>При достроковому виході на пенсію її розмір пропорційно зменшують. Пенсія вища, якщо її вперше виплачують особі 66-ти та більше років</p> <p>Розмір залежить від ступеня інвалідності (I та II клас)</p> <p>Розмір допомоги на дітей, що перебувають на утриманні інваліда, залежить від кількості дітей, при цьому вища сума — на першу та другу дитину, на всіх наступних — майже втричі нижче</p> <p>Для вдови — 804 200 ієн на рік, сиротам — так само, як і при виплаті допомоги в попередньому випадку</p> <p>Одноразова допомога — 120000–320000 ієн залежно від страхового стажу</p>

1	2	3	4
	<p><i>Пенсія за місцем роботи</i> Застрахована особа: 8,675 % заробітку за 30 класами зарплат, шахтарі та моряки — 9,575 %. Ті, хто працює за контрактом, — 8,145–8,175 %. Спеціальна страхова премія — 0,5 % страхової премії</p> <p>Роботодавець: сам сплачує внески в тому ж розмірі, що й працівник</p> <p>Уряд: покриває адміністративні витрати пенсійної програми</p> <p>Визначені мінімальний та максимальний розмір заробітку для сплати внесків і виплати грошової допомоги</p>	<p><i>Пенсія за місцем роботи</i> Пенсія за віком: виплачують особам, старшим 65 років (55 років — для моряків і шахтарів), які мають 25 років страхового стажу, зокрема в рамках національної пенсійної програми</p> <p>Пенсія на випадок інвалідності: для I та II класів — те ж саме, що і для національної пенсійної програми. Додатковий III клас означає, що втрата працездатності є дещо нижчою, ніж при II класі</p> <p>Пенсія в разі втрати годувальника: покійний був пенсіонером або застрахованою особою. Виплачують дружині старшій 35 років, сиротам до 18 років, дітям-сиротам до 20 років, батькам старшим 55 років, онукам та бабусі/дідуся</p>	<p>0,75 індексованої місячної зарплати, кратної кількості місяців страхового стажу. У віці 60–64 років застрахована особа отримує додатково 1625 ієн на місяць залежно від страхового стажу. Якщо пенсіонер 60–64 років продовжує працювати, то пенсію зменшують на 50–100 % залежно від розміру заробітку. Існують виплати дружині (майже чверть пенсії за віком) та дітям (майже чверть пенсії за віком — на першу та другу дитину, значно менше — на кожну наступну)</p> <p>I клас — 125 % пенсії за віком плюс додаткові виплати на утриманців. II клас — 100 % пенсії за віком плюс додаткові виплати на утриманців. III клас — 100 % пенсії за віком. Одноразова допомога (грант) — 200 % пенсії за віком</p> <p>75 % пенсії за віком застрахованої особи</p>
Забезпечення у разі хвороби та народження дитини			
Подвійна система — (національне медичне страхування)	<p><i>Національне медичне страхування</i> Застрахована особа: національний медичний податок чи премія,</p>	<p><i>Національне медичне страхування</i> — мешканці муніципалітету, міста чи села. Закон не визначає жодних грошових виплат на випадок захворювання чи народження дитини, проте всі страховики роблять одноразову виплату (грант)</p>	<p>Застрахована особа оплачує 30 % вартості всіх послуг, максимум — 63 600 ієн на місяць (при одній і тій же хворобі). Не існує часових обмежень. При госпіталізації пацієнт оплачує частину вартості харчування</p>

1	2	3	4
та страхування за місцем роботи)	<p>фіксовані для конкретної особи залежно від індивідуального прибутку, доходу домогосподарства та майнового стану; вона не перевищує 530 тисяч ієн на рік для домогосподарства. Страховики муніципальних програм можуть зменшувати для малозабезпечених осіб розмір премії на 30–70 %, інші страховики допускають 20 % знижки</p> <p>Роботодавець: нічого</p> <p>Уряд: 50 % витрат на медичне обслуговування, адміністративні витрати та деякі місцеві субсидії</p> <p><i>Медичне страхування за місцем роботи</i></p> <p>Застрахована особа: 4,25 % від базової місячної зарплати, а також спеціальна страхова премія</p> <p>Роботодавець: 4,25 % від суми нарахованої базової місячної зарплати працюючого</p>	<p>Медичне обслуговування (у рамках цього та наступного видів страхування) здійснюють клініки, госпіталі та фармацевти — за контрактом зі страховими компаніями (деякі компанії мають власні медичні заклади). Включає: лікування, хірургічні операції, догляд, стоматологічні послуги, допомогу при складних пологах та ліки</p> <p><i>Медичне страхування за місцем роботи</i> – застраховані працівники.</p> <p>Якщо людина, котра залишила роботу, була застрахована роботодавцем упродовж останніх 12 місяців, вона має право на повні виплати на випадок хвороби та народження дитини</p>	<p>Розмір грошової допомоги у випадку захворювання становить 60 % базового щоденного заробітку залежно від класу зарплати. Виплачують після трьох днів, максимум 1,5 року (або до встановлення інвалідності). Медичні страхові товариства можуть мати вільніші умови виплат.</p> <p>Розмір грошової допомоги при народженні дитини складає 60 % базового щоденного заробітку залежно від класу зарплати. Виплачують упродовж 42 днів до та 56 днів після народження дитини. Якщо мати отримує зарплату, виплату зменшують або припиняють взагалі. Одноразова допомога при народженні дитини — 300 тисяч ієн</p>

1	2	3	4
	<p>Уряд: покриває 13 % вартості виплат (вічного, якщо страхування здійснює медичне страхове товариство) та адміністративні витрати (частково, якщо страхування здійснює медичне страхове товариство)</p> <p>Визначено мінімальний та максимальний розміри заробітку, з якого стягують внески</p>		<p>При медичному обслуговуванні пацієнт оплачує 20 % вартості послуг, максимум — 63 600 ієн на місяць (при одній і тій же хворобі). Не існує часових обмежень. При госпіталізації пацієнт оплачує частину вартості харчування</p> <p>Медичне обслуговування утриманців таке ж, як і застрахованих осіб, проте вони оплачують 30 % медичних послуг (20 % — при госпіталізації)</p> <p>Допомога на поховання: 100 тисяч ієн</p>
Забезпечення у разі травми на виробництві			
Обов'язкове соціальне страхування	<p>Застрахована особа: вічного</p> <p>Роботодавець: 0,6–13,4 % від суми нарахованої зарплати працюючого залежно від кількості травм за останні три роки</p> <p>Уряд: субсидії відповідно до можливостей державного бюджету</p>	<p>При виплаті допомоги в разі нещасного випадку на виробництві чи професійного захворювання не існує мінімальних вимог щодо стажу</p> <p>Тимчасова допомога у разі травми на виробництві</p>	<p>Після трьох днів 60 % базового щоденного заробітку (перші три дні роботодавець виплачує 60 % заробітку), максимум 18 місяців, додаткова допомога дорівнює ще 20 % щоденного заробітку. Мінімальна виплата 4340 ієн на день. Починаючи з 19-го місяця, люди з меншим ступенем втрати працездатності отримують допомогу (в тому ж розмірі) для продовження лікування, із серйознішим ступенем втрати працездатності — постійну пенсію</p>

1	2	3	4
		<p>Постійна допомога у разі травми на виробництві: пенсія та оплата роботи доглядальника</p> <p>Допомога в разі втрати годувальника: дружині, дітям, батькам, онукам, бабусі/дідусеві, братам/сестрам, котрі перебували на утриманні потерпілого (для всіх, крім дружини, є вікові обмеження), виплачують пенсію. Якщо ніхто з родичів не має права на постійну допомогу, виплачують одноразову допомогу. Крім того, родині померлого виплачують допомогу на поховання</p> <p>Оплата медичних послуг потерпілому</p>	<p>Допомогу визначають, виходячи з базового щоденного заробітку, який множать на 131–313 днів (залежно від класу інвалідності, які варіюються від 1 до 7) у разі серйозного ушкодження. У разі менш серйозного ушкодження (8–14 класи інвалідності) виплачують одноразову допомогу, яку вираховують, виходячи з базового щоденного заробітку, який множать на 56–503 днів</p> <p>Допомогу доглядальникам виплачують, якщо є потреба в постійному догляді (1–2 клас інвалідності) у розмірі 102100 ієн на місяць (або вдвічі менше, якщо потрібен не цілоденний догляд або якщо його здійснюють члени сім'ї)</p> <p>Допомогу визначають, виходячи з базового щоденного заробітку, який множать на 143–245 днів, залежно від кількості утриманців</p> <p>Одноразову допомогу вираховують, виходячи з базового щоденного заробітку, який множать на 1000 днів</p> <p>Допомога на поховання: або 305 тисяч ієн плюс 30-денний заробіток або 60-денний заробіток (що виходить більшим)</p> <p>Включає: лікування, хірургічні операції, догляд, стоматологічні послуги, пристосування, транспортування та ліки</p>

1	2	3	4
<i>Забезпечення на випадок безробіття</i>			
Система соціального страхування	<p>Застрахована особа: 0,55 % заробітку (0,65 % — у сільському господарстві, риболовній чи будівельній галузі)</p> <p>Роботодавець: 0,9 % від суми нарахованої зарплати працюючого (1–1,1 % в сільському господарстві, риболовній чи будівельній галузі)</p> <p>Уряд: покриває 25 % вартості грошової допомоги, 14 % вартості адміністративних витрат</p>	<p>Допомога на випадок безробіття: безробітний мав сплачувати страхові внески впродовж 6 місяців за останні 12 місяців (або 1 рік за останні 2 роки — для робітників, які мали неповну зайнятість), повинен бути зареєстрованим у державній службі зайнятості, бажати працювати та звітувати щочотири тижні). Безробітними не визнають осіб, котрі самовільно залишили роботу, були звільнені через невиконання службових обов'язків, відмовилися від запропонованої роботи, що їм підходить, або відмовилися від запропонованого навчання</p>	<p>Від 60 до 80 % денного заробітку (вищий відсоток — для тих, хто мав низький заробіток). Від 50 до 80 % — для осіб віком 60–64 роки. Встановлено мінімальний та максимальний розміри</p> <p>Виплачують після 7-денного очікувального періоду від 90 до 300 днів залежно від страхового стажу, віку, перспектив працевлаштування тощо</p> <p>Додаткові виплати від 30 до 90 днів отримують вивільнені з “депресованих” галузей промисловості, ті, хто страждають від фізичних чи психічних захворювань, або проходять перенавчання</p> <p>Спеціальну щоденну чи місячну допомогу (а також транспортні витрати та витрати на переїзд) виплачують тим, хто шукає роботу не за місцем проживання</p> <p>Фонди зайнятості також виплачують 20–25 % щоденного заробітку одному з двох працюючих батьків для догляду за дитиною до одного року</p> <p>Держава субсидіює роботодавців для того, щоб зменшити рівень безробіття</p>
<i>Допомога сім'ям із дітьми</i>			
Подвійна система — допомога роботодавця та державна допомога	<p>Застрахована особа: нічого</p> <p>Роботодавець: покриває 70 % вартості допомоги (приблизно 0,11 % заробітку працівника)</p> <p>Уряд: усі інші витрати покриваються з державного та місцевого бюджетів</p>	<p>Грошова допомога сім'ям (адресна): виплачують батькам, які мають одну чи більше дитину віком до 3 років, та дохід, нижчий від встановленого рівня</p>	<p>Суму виплат на першу та другу, а також кожную наступну дитину (сума на третю і більше дитину є значно вищою) визначають щорічно</p>

* Усі розміри виплат наведені за станом на 1999 рік.

Джерело: Адміністрація з соціального забезпечення США, 2002 [38].

ду. Цей вид страхування не передбачає грошових виплат родинам, котрі доглядають за своїм родичем [43].

Раніше державна соціальна допомога як останнє рятівне коло не відзначалася особливою популярністю в Японії. Кількість її отримувачів була малою, а розмір — мізерний [44]. Проте економічний спад, інфляція, зростання безробіття призвело до збільшення кількості тих, хто звертається за адресною соціальною допомогою, та кількості бездомних [45].

Соціальне страхування на випадок безробіття, котре передбачало доволі невисокий коефіцієнт заміщення, відображало панівну впродовж багатьох років тенденцію до позитивної зайнятості, котру мала третина працюючих японців. Запобігання безробіттю, а не боротьба з наслідками, становило домінанту державної політики в повоєнний період. Зміна економічного клімату виявила недосконалість цієї схеми соціального страхування. Чимало роботодавців фактично залишили своїх вивільнених працівників без належної фінансової підтримки, частину працівників старшого віку змусили піти на “добровільну пенсію”, що фактично означає звільнення. Позитивна зайнятість поступово відходить у минуле, чимало кваліфікованих працівників вимушені змагатися за робочі місця, а молоді покоління, зокрема випускники коледжів, не можуть працевлаштуватися за набутою спеціальністю.

До того ж, попри обмежувальну, фактично заборонну, імміграційну політику, в країні зростає кількість нелегальних мігрантів, переважно з Тайваню, Бангладешу, Пакистану, Ірану тощо, і відповідно — тіньової зайнятості, адже структурна потреба в некваліфікованій праці залишається високою [46]. Така тенденція призводить не тільки до змін у політиці зайнятості, але й руйнує уявлення про Японію як гомогенну націю і викликає дискусії щодо інтернаціоналізації японського ринку праці та зростання мультикультуралізму в країні.

У цілому ж політика регулювання ринку праці відзначалася — до останнього часу — властивою японській системі жорсткістю та скрупульозністю. Варто відзначити, що формально японці мають триваліший робочий день, аніж працівники у європейських країнах, з іншого боку, дедалі поширенішою стає тимчасова або часткова зайнятість, до обслуговування якої система соціального страхування Японії не була призначена. Тому 2002 року Міністерство охорони здоров'я, праці та соціального забезпечення підписало угоду з двома провідними японськими профспілками щодо “створення різноманітних робочих стилів”,

адміністративної підтримки таких стилів, розширення соціального страхування з тим, щоб воно охоплювало людей, котрі працюють менше, ніж установлений мінімум робочого часу, тощо [47].

Ще однією гострою соціальною проблемою в Японії вважають зростання рівня злочинності, яке пояснюють як економічною рецесією, так і прагненням, особливо серед молодих людей, заволодіти модними товарами; мас-медіа також відзначають значне зростання проституції серед школярів [48].

Японська система освіти (табл. 9.5) давно славиться своєю високою якістю та доступністю. Рівень грамотності в країні перевищує 99 відсотків, діти віком до 15 років відвідують практично однакові школи, 40 відсотків молоді вчиться у численних університетах і коледжах, рівень відсіву з яких залишається надзвичайно низьким. Проте університетська освіта не відзначається уніфікованістю: випускники престижних університетів мали більше шансів на краще працевлаштування та службове просування [49]. 2001 року Міністерство освіти, культури, спорту, науки та технології оголосило план реформування освіти, який, зокрема, передбачає зменшення кількості учнів у класах середніх шкіл, поліпшення морального виховання та залучення учнів до життя місцевих громад, встановлення спеціальних винагород для найкращих учителів, створення системи оцінки шкіл, упровадження міжнародних стандартів навчання в японських університетах, перегляд філософії навчання та ухвалення нового законодавства в освітній сфері. Крім цього (з огляду на процес глобалізації), розроблено стратегічний план “Японці зі знанням англійської”, який проголошує поліпшення викладання англійської та японської мов [50; 51].

Хоча більшість японців має власне житло (серед людей похилого віку 80 відсотків живе у власних помешканнях), Японія відстає від інших розвинутих країн за житловими умовами (через маленький розмір житлової площі на душу населення) та якістю навколишнього середовища [52].

Однією з особливостей соціального забезпечення в Японії є взаємодія формального та неформального сектору в наданні соціальних послуг. До останнього часу другий домінував над першим, і кількість державних соціальних служб, як і соціальних служб взагалі, була незначною порівняно з іншими розвинутими країнами. Нині ситуація поступово змінюється, з’являється все більше й більше закладів, призначених для людей похилого віку та інвалідів. Соціальне забезпечення в Японії стали називати “срібним ринком” (від кольору волос-

Таблиця 9.5

**Система освіти, соціального обслуговування та житлової політики
у Японії**

Освіта	Соціальні служби	Житло
<p><i>* 3–5 років:</i> майже половина дітей цього віку відвідує дитячі садки (20 % — державних, 80 % — приватних), які контролює Міністерство освіти, культури, спорту, науки та технологій; ще третина дітей відвідує державні чи приватні заклади, контрольовані Міністерством охорони здоров'я, праці та соціального забезпечення</p> <p><i>* 6–14 років:</i> обов'язкова початкова та середня освіта; понад 90 % шкіл — державні, фінансовані за рахунок місцевих бюджетів, решта — приватні школи, оплату за навчання в яких субсидіює держава; програму визначає Міністерство освіти, культури, спорту, науки та технологій.</p> <p><i>* 15–17 років:</i> навчання за бажанням у старших класах школи ("вищій школі"); існують вступні вимоги; 97 % випускників середніх класів поступає у старші класи; 30 % таких шкіл — приватні</p> <p><i>* старші 18 років:</i> навчання за бажанням у коледжах (два роки) чи університетах (чотири роки); існують вступні іспити; навчальні заклади фінансуються за рахунок державного та місцевого бюджетів; 30 % коледжів та університетів — приватні</p>	<p><i>* Більша частина соціальних служб призначена для людей похилого віку: загальні та спеціалізовані стаціонарні заклади догляду за літніми людьми, спеціальні недорогі будинки для літніх людей (для компактного проживання), центри соціального забезпечення людей похилого віку, денні центри, будинки короткотермінового перебування, центри підтримки довготермінового догляду за людьми похилого віку</i></p>	<p><i>* Зайняте власниками</i> (мають 69 % японців): помешкання, придбані на відкритому ринку; у більшості випадків — береться банківська позика на 20–25 років</p> <p><i>* Приватна оренда (18,7 %):</i> мешканці сплачують власнику житла плату, розмір якої залежить від ринку цін; не існує субсидій для безробітних і малозабезпечених</p> <p><i>* Державна оренда (4,4 %):</i> призначена для малозабезпечених громадян; орендна плата порівняно невисока</p> <p><i>* Соціальне житло (1,7 %):</i> житлові асоціації — приватні утворення, які мають державне регулювання та субсидії; не існує субсидій для безробітних і малозабезпечених</p> <p><i>* Службове житло</i> (мають 3,3 % японців): помешкання, надані найманим працівникам і державним службовцям; орендна плата досить невисока</p>

Джерело: Ужухачі, 2001; Японське бюро статистики, 2002 [53; 54].

ся його клієнтів), оскільки воно поступово перетворюється на окрему індустрію, окрему галузь економіки. Постійно зростає кількість працівників, залучених до цього сектору, та кількість коштів (залучених завдяки спеціальному страхуванню та державним субсидіям), які витрачають на надання соціальних послуг.

Крім “Золотого плану”, спрямованого на підтримку літніх людей, урядові структури впроваджують і так званий “План ангела”, розрахований на підтримку працюючих жінок, які виховують дітей. Ці два плани утворюють основу спеціальної програми “Бачення соціального забезпечення в XXI столітті”, проголошеної 1994 року.

Отже, останнім часом Японія, яку вважали суперстабільною державою [55], переживає трансформацію своєї моделі соціальної політики. Вони спричинені як демографічними (постаріння населення, зниження народжуваності), так і економічними чинниками (реcesія, банкрутство підприємств, поява безробіття, зміна форм зайнятості тощо).

Японці надзвичайно стурбовані таким нестабільним і складним станом речей, неспроможністю уряду подолати наслідки фінансової кризи. Коли прем’єр-міністр Коїдзумі прийшов до влади в квітні 2001 року, рейтинг його популярності сягав 90 відсотків. Через рік — через сумніви у його відданості економічним реформам (які мали б сприяти дерегуляції економіки), звільненню популярної жінки-міністра зовнішніх справ і скандалам у ЛДП — його рейтинг упав до 40 відсотків [56]. Дані Японського бюро статистики свідчать, що наприкінці 2002 року 60 відсотків японців вважали, що ситуація залишається незмінною, 24 — що вона злегка погіршилася, 11 — що вона погіршилася, і лише 0,5 відсотка вважає, що ситуація стала кращою. Більшість респондентів також відзначила, що їх особистий прибуток або погіршився, або злегка погіршився, або залишився беззмінним, позитивні відповіді — рідкість [57]. Це дає підстави зробити висновок про доволі негативне сприйняття японцями свого становища.

Попри значні економічні проблеми, Японія залишається однією з найбагатших, найпродуктивніших і найосвіченіших країн світу. Разом із тим зміна укладу життя, не в останню чергу під впливом глобалізації, збільшення в суспільстві частки людей похилого віку, різке погіршення соціально-економічного стану частини японців, складний психологічний клімат у суспільстві свідчать про те, що в XXI столітті Японія вступає з проблемами. Це викликає необхідність переосмислення концепції “суспільства загального добробуту” та модифікацію, якщо не реформування, моделі соціального забезпечення.

Запитання та завдання

1. Охарактеризуйте соціально-демографічну ситуацію в Японії та визначте, як вона впливає на соціальну політику в країні.
2. Чому модель соціальної політики Японії називали „конфуціанською”?
3. Які обставини вплинули на зміни в японській соціальній політиці останніх років?
4. Проаналізуйте соціальні програми, які діють у Японії, та їхню трансформацію.
5. У чому полягає особливість японської системи надання соціальних послуг?
6. Визначте сильні та слабкі риси британської моделі соціальної політики.

Теми рефератів

1. Корпоративістська модель соціальної політики: досвід Японії та Німеччини.
2. Спільне й відмінне в моделях соціальної політики Японії та Німеччини.
3. Система охорони здоров'я та соціального обслуговування у Японії.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Country at a Glance* // UN Web-site, Project “ Cyberschoolbus ». — <http://www.cyberschoolbus.un.org>.
2. *Cybriwsky R. A., Duus P., Haley J. O., Katz R., Varley P.* Japan // Microsoft: Encyclopedia Encarta, 2003.
3. *Nomura M., Kimoto K.* Is Japanese-Style Welfare Society Sustainable? // *Diminishing Welfare: A Cross-National Study of Social Provision* / Ed. By Goldberg G. S., Rosenthal M. Y. — Westport and London: Auburn House, 2002. — P. 315.
4. *Bradshaw M.* World Regional Geography: The New Global Order. — Boston: McGraw-Hill Higher Education, 2002. — P. 238.
5. Он-лайн Енциклопедія УСЕ // Веб-портал УКРОП. — <http://www.ukrop.com/encyclopedia.html?book=3>. — С. 1558.
6. *Японія* // Укрінформ, 2002. — <http://www.news.ukrinform.com:8101/States/Japan>.
7. *Japan: Country Profile* // BBC. — <http://www.bbc.com>.

8. *Tipton E.* Modern Japan: A Social and Political History. — London and New York: Routledge, 2002. — P. 213.
9. *Cybrirsky R. A., Duus P., Haley J. O., Katz R., Varley P.* Ibid.
10. *Human Development Report: Deepening democracy in a fragmented world.* — New York, Oxford: Oxford University Press, 2002. — P. 162–204.
11. *The World Factbook 2002* // Web-site of CIA. — <http://www.odci.gov/cia/publications/factbook/geos/japan.html>.
12. *Он-лайн Енциклопедія УСЕ.* Там само.
13. *Nomura M., Kimoto K.* Ibid. — P. 300.
14. *Wakisaka A.* Work-Sharing in Japan // Japan Labor Bulletin. — 2002. — June. — P. 7.
15. *Ishikawa T.* Income and Wealth. — Oxford: University Press, 2001. — P. 50.
16. *The World Factbook 2002.* Ibid.
17. *Human Development Report.* Ibid.
18. *Cybrirsky R. A., Duus P., Haley J. O., Katz R., Varley P.* Ibid.
19. *Theen R. H., Wilson F. L.* Comparative Politics: An Introduction to Seven Countries. — New Jersey: Prentice Hall, 2001. — P. 392.
20. *Tipton E.* Ibid. — P. 228.
21. *The World Factbook 2002.* Ibid.
22. *Nomura M., Kimoto K.* Ibid. — P. 296.
23. *Theen R. H., Wilson F. L.* Ibid. — P. 390.
24. *The Origins of Non-Liberal Capitalism: Germany and Japan in Comparison* / Ed. By Sreeck W., Yamamura K. — Ithaca and London: Cornell University Press, 2001. — P. 10.
25. *Theen R. H., Wilson F. L.* Ibid. — P. 392.
26. *Tipton E.* Ibid. — P. 211.
27. *Maruo N.* Social Security in Japan: Toward a Japanese Model of the Welfare State. — http://www.mofa.go.jp/j_info/japan/socsec/maruo/index.html.
28. *Uzuhashi T. K.* Japan: Bidding Farewell to the Welfare Society // International Social Policy: Welfare Regimes in the Developed World / Ed. by Alcock P., Graig G. — Hampshire and New York: Palgrave, 2001. — P. 108.
29. *Manow P.* Welfare State Building and Coordinated Capitalism in Japan and Germany // The Origins of Non-Liberal Capitalism: Germany and Japan in Comparison / Ed. By Sreeck W., Yamamura K. — Ithaca and London: Cornell University Press, 2001. — P. 110.

30. *Esping-Andersen G.* Three Worlds of Welfare Capitalism. — Princeton: Princeton University Press, 1998. — P. 52.
31. The Origins of Non-Liberal Capitalism. Ibid. — P. 27.
32. *Uzhuhashi T. K.* Ibid. — P. 117.
33. *Maruo N.* Ibid.
34. *Jones C.* The Pacific Challenge: Confucian Welfare States // New Perspectives on the Welfare State in Europe / Ed. by Jones C. — London and New York: Routledge, 1993.
35. *Uzhuhashi T. K.* Ibid. — P. 122.
36. Веб-сторінка прем'єр-міністра Японії. — <http://www.kantei.go.jp/foreign/index-e.html>.
37. *Cybriwsky R. A., Duus P., Haley J. O., Katz R., Varley P.* Ibid.
38. Адміністрація із соціального забезпечення США. — <http://www.ssa.gov>.
39. *Maruo N.* Ibid.
40. *Uzhuhashi T. K.* Ibid. — P. 110.
41. Japan Statistical Yearbook 2003. — <http://www.stat.go.jp/english/data/nenkan/index.htm>.
42. Attitudes on Aging: On-line Survey // Trends in Japan . — 2002. — November 11. <http://www.jin-japan.org/trends/index.html>.
43. *Uzhuhashi T. K.* Ibid. — P. 120–121.
44. *Maruo N.* Ibid.
45. *Cybriwsky R. A., Duus P., Haley J. O., Katz R., Varley P.* Ibid.
46. Brody B. Opening the Door: Immigration, Ethnicity, and Globalization in Japan. — New York and London: Routledge, 2002. — P. 34–35.
47. *Wakisaka A.* Ibid. — P. 8–9.
48. *Cybriwsky R. A., Duus P., Haley J. O., Katz R., Varley P.* Ibid.
49. *Theen R. H., Wilson F. L.* Ibid. — P. 392.
50. The Education Reform Plan for the 21st Century -The Rainbow Plan-The Seven Priority Strategies. —<http://www.mext.go.jp/english/topics/21plan/010301.htm>.
51. Developing a strategic plan to cultivate Japanese With English Abilities. <http://www.mext.go.jp/english/news/2002/07/020901.htm>.
52. *Maruo N.* Ibid.
53. *Uzhuhashi T. K.* Ibid. — P. 111–113.
54. Веб-сторінка Бюро статистики Японії. — <http://www.stat.go.jp/english>.
55. *Theen R. H., Wilson F. L.* Ibid. — P. 393.
56. Japan: Country Profile //BBC. — <http://www.bbc.com>.

Корисні веб-сторінки

Japan Prime-Minister <http://www.kantei.go.jp/foreign/index-e.html>

Англомовна версія веб-сторінки прем'єр-міністра Японії та його Кабінету міністрів. Подано структуру та персональний склад уряду, основні програмні документи та концепції розвитку Японії. Можна також ознайомитися з новинами та іншою офіційною інформацією про країну.

Ministry of Health, Labour and Welfare
<http://www.mhlw.go.jp/english/>

Англійська веб-сторінка Міністерства охорони здоров'я, праці та соціального забезпечення, на якій розміщено організаційну структуру, звіти, новини. Є пошукова система.

Japan Statistics Bureau <http://www.stat.go.jp/english>

Веб-сторінка Бюро статистики Японії дає можливість ознайомитися з численною, оперативною та архівною, статистичною інформацією щодо життя Японії, зокрема щодо складу та рівня прибутків домогосподарств, житлових умов японців, зайнятості й оплати праці, отримання соціальної грошової допомоги та соціальних послуг, функціонування соціальних закладів. Чимало інформації представлено у вигляді таблиць і графіків, зручних для роботи. Є розділ, в якому представлено статистичні дані щодо інших розвинутих країн.

Ministry of Education, Culture, Sports, Science and Technology
<http://www.mext.go.jp/english>

Детальні новини, концепції розвитку галузі, доктрини, статистичні дані — це та інше можна знайти в англійській версії веб-сторінки Міністерства освіти, культури, спорту, науки та технологій.

Ministry of Foreign Affairs <http://www.mofa.go.jp/english>

Ця веб-сторінка дає можливість ознайомитися з діяльністю Міністерства закордонних справ Японії, міжнародними зв'язками Японії, економічними угодами, інформацією щодо візитів глав інших держав до Японії.

Social Security in Japan
http://www.mofa.go.jp/j_info/japan/socsec/maruo/index.html

Частина веб-сторінки Міністерства закордонних справ Японії, на якій представлено детальний опис англійською мовою системи соціального страхування та соціального забезпечення в країні, зроблений відомим японським фахівцем Наомі Маруо.

The Japan Institute of Labour <http://www.jil.go.jp/index-e.htm>

Інститут праці Японії на своїй англomовній сторінці подає статистичну та аналітичну інформацію щодо стану ринку праці в країні. Розміщено також публікації інституту та його бюлетень, де друкуються статті японських учених. Є система пошуку інформації та посилаання на інші веб-сторінки, дотичні до тематики.

Japan information network <http://www.jinjanapan.org>

Англomовний портал, на якому об'єднано систему пошуку японських веб-сторінок, зокрема подано перелік веб-сторінок урядових утворень, політичних партій, проурядових структур, із різними он-лайн інформаційними виданнями англійською мовою.

Asiaco Japan <http://japan.asiaco.com/english>

Англomовна пошукова система національних ресурсів Японії, новини, послання на пошукові системи інших азійських країн.

Японія

<http://news.ukrinform.com.ua:8101/States/Japan/default.html>

Розділ “Країни світу” веб-сторінки Укрінформу, на якій представлено інформацію про країну, її політику, економіку, населення, географію, стан українсько-японських відносин. Є додаткова інформація та добірка фотографій.

Japan Today <http://www.japantoday.ru>

Електронна версія російськомовного журналу «Япония сегодня». Тут подано матеріали про культуру й історію Японії. Є також розділи: новини, події, політика й економіка країни, корисні адреси, офіційні документи.

Asahi <http://www.asahi.com/english/english.html>

Газета «Асахі» (японська та англійська версії) знайомить із останніми новинами політики, економіки, бізнесу в Японії.

Nikkei <http://www.nni.nikkei.co.jp>

Англomовна бізнес-газета «Ніккей» подає інформацію про стан ринків у Японії, економічні тенденції, податкову реформу, а також політику та розвиток технології.

Japan Times <http://www.japantimes.co.jp>

Щоденна он-лайн газета англійською мовою, в якій представлено різнопланові новини з життя Японії, думки читачів та експертів, подано інформацію про життя в Японії.

Розділ 10

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА У НОВІЙ ЗЕЛАНДІЇ

10.1. Загальні відомості про країну

Офіційна назва держави — Нова Зеландія (англійською мовою — New Zealand, мовою маорі — Aotearoa, тобто Країна довгої білої хмари).

Таблиця 10.1

Базові характеристики Нової Зеландії

Регіон	Океанія
Столиця	Веллінгтон
Населення (2001 рік)	3 млн 808 тис.
Щільність населення (на 1 кв.км)	14
Найбільше міське поселення	Окленд 1 млн 078тис.
Територія (кв. км)	270 534
Валюта	долар (новозеландський)

Джерело: ООН, 2002 [1].

В історію держави, яку жартома називають ківі-країною, увійшли датський мандрівник А. Тасман, який 1642 року відкрив ці острови, заселені у I тисячолітті полінезійцями, від XII століття — маорі, а також британський капітан Д. Кук, котрий у 1769–70 роках дослідив узбережжя, склав мапу і передав острови британській короні. Нова Зеландія відома тим, що вона стала першою державою, де жінки отримали виборче право (1893 року), де здійснювали чимало соціальних експериментів, тією країною, яка першою проголосила (1985 року) без'ядерний статус [2].

Нова Зеландія — територія в Океанії — розташована посеред безмежного океану, до найближчої країни, Австралії, майже півтори тисячі кілометрів (табл. 10.1). Цей останній притулок людства перед Антарктикою займає таку ж площу, як Великобританія чи Японія. Проте, на відміну від першої й особливо від другої держави, Нова Зеландія не є густонаселеною, навпаки — їй властива низька щільність населення. Вона складається з двох островів (Північного та Південного, розділених протокою Кука, яка в найвужчому місці сягає 32 кілометрів) та кількох маленьких. Нова Зеландія утворює вільну асоціацію з двома самоврядними державами — Ніуе й островами Кука, а також адмініструє дві території в Антарктиді.

Більшу частину новозеландських теренів займають гори та височини, на деяких із них — вічні сніги та льодовики. Усе це, в поєднанні з численними ріками, озерами та водоспадами, а також зеленими пасовищами завоювали Новій Зеландії туристську славу та спричинили розвиток туристської індустрії. У цій країні, що має репутацію “чистою та залежною”, доволі ретельно піклуються про екологічний стан, створено 12 національних парків (найбільший Фйордланд — 1,3 мільйона гектарів).

Хоча Північний острів менший за розмірами, ніж Південний, однак тут зосереджено основні міста й виробництво, мешкає три чверті населення.

Клімат у країні поміркований, з вираженими порами року, на півночі нагадує середземноморський, хоча на океанському узбережжі зима (червень-липень) холодніша, а літо (січень-лютий) спекотніше. Вважають, що громадянам країни пощастило жити чи не в найкращих умовах у світі [3].

Основою економіки є розгалужене сільське господарство: вівчарство (51 мільйонів голів), розведення худоби; вирощування пшениці, ячменю, кукурудзи, картоплі; плантації ківі; переробка сільськогосподарської продукції, харчова, машинобудівна, легка (текстильна, шкіряна), а також целюлозно-паперова, хімічна промисловість; виплавка алюмінію; видобуток природного газу, морський і повітряний транспорт; Нова Зеландія належить до світових експортерів масла, м'яса, вовни та сирів [4].

Нафтова криза 1980-х суттєво позначилися на економічному та соціальному становищі в країні, викликала економічну стагнацію, зростання безробіття. Країна, в якій економіка регулювалася державою, виявилася не готовою швидко реагувати на зовнішні зміни.

У час глобалізації, з її змаганнями між національними економіками та обмеженнями, введеними такими наднаціональними утвореннями, як Європейський Союз, на імпорту продуктів, а також турботою мешканців розвинутих країн про рівень холестерину в тому, що вони споживають, Нова Зеландія перестала відігравати роль “ферми” Великобританії [5], куди відправлялася основна частина її експорту, і змушена була шукати нові ринки збуту продукції, насамперед в Азії [6].

Отже, невелика за кількістю своїх громадян, але відома унікальними ландшафтами, Нова Зеландія посідає особливе місце у світовій економіці завдяки значному сільськогосподарському експорту, входить до Організації економічного співробітництва та розвитку, що об’єднує найрозвинутіші країни світу. Відомість їй принесли також універсальна державна система соціального забезпечення та егалітарний суспільний устрій, котрі фактично відійшли в небуття внаслідок економічних, ідеологічних і соціокультурних змін останніх десятиріч.

10.2. Основні соціальні показники

Новій Зеландії властиві доволі високі стандарти життя (табл. 10.2): висока середня очікувана тривалість життя й значна частка людей похилого віку, котра дедалі збільшується, низький рівень дитячої смертності. Через невисокий коефіцієнт фертильності, який має тенденцію до зниження, приріст населення останнім часом доволі незначний. Держава продовжує політику рекрутування робочої сили за кордоном, щорічна офіційна міграційна квота становить 35 тисяч людей. Однак паралельно частина новозеландців емігрує з країни до Австралії, США, європейських країн [7], що також позначається на демографічній ситуації.

Нинішня Нова Зеландія — це урбанізована країна, де понад 80 відсотків громадян мешкає в доволі облаштованих містах.

Нову Зеландію вважають країною двох культур. 1999 року корінне населення — маорі — складало лише приблизно 10 відсотків від усіх новозеландців, їхня мова визнана державною на рівні з англійською. 75 відсотків новозеландців — європейського (переважно британського та ірландського походження, але є й нащадки мігрантів із Німеччини, Австралії, Скандинавії, Хорватії, Нідерландів), інші — вихідці з Азії, островів у Тихому океані [10]. Етнічна ситуація

Нова Зеландія: основні соціально-демографічні показники

Середня очікувана тривалість життя (роки)	77,2
• середня очікувана тривалість життя жінок	80,2
• середня очікувана тривалість життя чоловіків	74,9
Коефіцієнт фертильності (кількість дітей на одну жінку)	2,0
Рівень народжуваності (на 1000 населення)	14,23
Рівень смертності (на 1000 населення)	7,55
Рівень дитячої смертності:	
• кількість випадків смерті немовлят до одного року на 1000 народжених живими	6
• кількість випадків смерті дітей до п'яти років на 1000 народжених живими	6
Рівень міграції (кількість мігрантів на 1000 населення)	4,48
Коефіцієнт приросту населення за період 1975–2000 (%)	0,8
Співвідношення чоловіків/жінок	0,99
Населення, старше 65 років (% від усього населення)	11,7
Міське населення (% від усього населення)	81,2
Кількість біженців у країні	5 тис.
Рівень захворюваності на ВІЛ/СНІД (2001):	
• % захворюваності серед дорослих (15–49 років)	0,06
• кількість дітей із ВІЛ/СНІД	< 100
Місце у світі за індексом людського розвитку	19

Джерело: Книга фактів світу, 2002; Звіт з людського розвитку ООН, 2002 [8; 9].

змінюється, новозеландське суспільство стає більш поліетнічним: згідно з даними перепису 2001 року, свою приналежність до маорі зазначило вже 14,7 відсотка населення, до тихоокеанських народів — 6,5, до азіатів — 6,5, населення європейського походження скоротилося до 70 відсотків, а до 2050 року прогнозують його подальше скорочення до 50 відсотків [11]. Чимало громадян Країни довгої білої хмари, особливо молодшого віку, вагаються у визначенні свої етнічної приналежності. Новозеландці і жартома, і всерйоз часто називають себе “ківі”.

Більшість мешканців “зелених островів” дотримується християнської віри (24 відсотки — англіканці, 18 відсотків — пресвітеріани, 15 відсотків — католики, 5 відсотків — методисти тощо) [12]. Останнім часом культура маорі, яка зазнавала пригнічення та політики асиміляції [13], переживає своєрідне відродження, і народні традиції набувають дедалі все більшої популярності.

Щодо рівня життя населення, то він залишається в цілому доволі високим (табл. 10.3). Однак, попри офіційні твердження, мовляв, “небагато країн можуть зрівнятися з Новою Зеландією за якістю життя” [14], вчені доводять, що за період 1980-1990-х років бідність і майнове розшарування значно зросли [15].

Таблиця 10.3

Нова Зеландія: основні соціально-економічні показники

ВВП на душу населення (у перерахунку на долари США)	20 070
Державні витрати на охорону здоров'я	
• % від ВВП	6,3
• витрати на душу населення (у доларах США)	1 163
Державні витрати на освіту (% від ВВП)	5,4
Рівень бідності (% від усього населення)	немає даних
% населення, яке має менше 50 % медіанного доходу по країні	немає даних
Коефіцієнт Джині	немає даних
Рівень інфляції (2001 рік)	2,6
Робоча сила	1,92 млн
Рівень безробіття (% від загальної кількості робочої сили)	6,0
• у тому числі довготривалого безробіття	1,2

Джерело: Книга фактів світу, 2002; Звіт з людського розвитку ООН, 2002 [16; 17].

В останні десятиріччя новозеландське суспільство зазнало різких змін як завдяки процесам інформаційного обміну, так і нових міжнародних соціальних рухів, як-от неофемінізм, боротьба за чистоту навколишнього середовища та боротьба за громадянські права [18]. Це перетворило доволі традиційне суспільство на “сучасне”, прозахідне й орієнтоване на споживання, призвело до зростання жіночої зайнятості, посилення уваги до становища корінного народу, змін укладу життя.

Хоча приватизація, проведена в середині 1980-х, мала певні позитивні економічні наслідки, проте чимало підприємств було закрито, а економічне зростання в країні уповільнилося. Свідченням цьому є такий факт: 1970 року за розміром реального ВВП на душу населення Нова Зеландія посідала серед країн-членів Організації з економічного співробітництва та розвитку — дев'яте місце, 1986 — вісімнадцяте, 1999 — двадцяте [19]. Серед важливих соціальних проблем сьогодні новозеландців — рівень безробіття, що перевищує 5 відсотків (а серед маорі — 20 відсотків [20]), та зростання злочинності, особливо в період після 1980-х років [21].

Таким чином, Нова Зеландія має доволі позитивні базові соціальні показники, що свідчать про якість життя населення. Але глобалізація продовжує позначатися на зниженні конкурентоспроможності країни на світовому ринку та відносному погіршенні економічних показників.

10.3. Політична система та ідеологічні погляди на соціальну політику

Розвиток політичної системи та соціальної політики Нової Зеландії перебував і перебуває під впливом її історії та географії.

Корінне населення островів, маорі, на момент початку колонізації жило колективістським суспільством, в якому особисті права визнавалися за людиною тільки через її приналежність до певної групи — розширеної родини та племені. Вважають, що суспільний устрій маорі відіграв важливу роль у визначенні параметрів перших європейських поселень [22].

Як не дивно (порівняно із латиноамериканською історією), саме колоніальний спадок створив Новій Зеландії імідж “егалітарного”, тобто рівного, суспільства. Бо чимало іммігрантів залишало Британію, прагнучи позбутися класової дискримінації, і вело “піонерський” спосіб життя.

1840 року вожді племен маорі підписали з Британською монархією угоду Вайтангі, за якою вони прийняли британське правління в обмін на цілу низку гарантій стосовно володіння землею, лісами, рибними промислами та культурними скарбами. Угода надала маорі особливого статусу в країні. І хоча в ході масового заселення європейцями новозеландської території відбувалися військові сутички за землі, внаслідок чого маорі втратили частину своїх угідь, а також зазнавали утисків. Однак і донині існує окрема система освіти, охорони здоров'я, надання соціальних послуг тощо, контрольована племенами маорі.

Нині Нова Зеландія, яка з 1907 року мала статус самоврядного домініону Британської імперії, — незалежна парламентська держава всередині Британської співдружності. Формально главою держави є королева Великобританії, чий інтереси в Новій Зеландії представляє генерал-губернатор. Проте фактично влада належить новозеландському парламентові, котрий обирає прем'єр-міністра країни.

Попри історичну та культурну близькість з Великобританією, Нова Зеландія не успадкувала її залишкової моделі соціальної політики, проте й не оперлася на соціальне страхування; не була вона й соціал-демократичною. Тривалий час новозеландську модель вважали “аномалією”, якій немає місця в “класичній” класифікації [23].

Те, що перші поселенці були переважно чоловіками й часто без родини, зумовило потребу в догляді за людьми похилого віку й призначення пенсії за віком ще 1898 року [24], на десятиріччя раніше, ніж у Великобританії. Згідно із законодавством про освіту 1877 року, система приватної освіти перетворилася на державну, безкоштовну, світську та обов’язкову. У тому ж таки ХІХ столітті виникло Міністерство праці, призначене наглядати за безпекою праці, й 1894 року ухвалено законодавство щодо арбітражу, яке, зокрема, надавало профспілкам право проводити переговори із роботодавцями щодо визначення умов праці. Концепція “родинної зарплати”, котра передбачала підтримку сімей через оплату праці чоловіка-годувальника та соціальну допомогу непрацюючій дружині, призвела до виникнення “моделі соціального забезпечення, орієнтованої на отримувачів зарплати” [25]. На самому початку ХХ століття спеціальне законодавство про житло створило новозеландцям передумови для володіння власним житлом. Завдяки таким політичним рішенням та їхній заповзятій реалізації, Нова Зеландія здобула світове визнання своїми соціальними експериментами [26].

У політичному житті країни традиційно домінують дві найвпливовіші партії — Національна партія (правоцентристська) та Лейбористська партія (лівоцентристська), які змагаються між собою за владу впродовж десятиріч незалежності держави.

Значний розвиток соціальної політики в Новій Зеландії пов’язують із перебуванням при владі першого лейбористського уряду (1935–1949 роки) [27]. Тоді згідно із законом про соціальне забезпечення від 1938 року було впроваджено безкоштовне медичне обслуговування в лікарнях (при цьому лікарі могли стягувати плату за позалікарняне обслуговування), універсальну соціальну допомогу сім’ям, низку адресних соціальних виплат, допомогу у фінансуванні будівництва житла тощо. Соціальні програми фінансувалися за рахунок прогресивного прибуткового податку. Повна зайнятість чоловіків та високі стандарти медичного обслуговування також належали до основних рис цієї моделі. Її відрізняли також інтервенціоністська роль держави, яка ретельно регулювала економіку, торгівлю,

прибутки, тарифи та ціни, надавала значні дотації на соціальні програми, й обов'язкове членство в профспілках, які брали активну участь у регулюванні виробничих стосунків [28; 29].

У 1970-ті роки, коли зросли безробіття та інфляція, консервативний уряд спробував розв'язати економічні проблеми через посилення монетарної політики, проте не зміг подолати фінансової кризи [30], поліпшити соціально-економічну ситуацію та зменшити кількість тих, хто потребував соціальної допомоги.

Повернення 1984 року до влади лейбористів супроводжувалося надзвичайно радикальними реформами, подібними за своєю суттю до “тетчеризму” у Великобританії та “рейганоміки” у США [31]. Уряд спробував трансформувати новозеландську аграрну економіку, залежну від британського ринку, у більш індустріалізовану, здатну конкурувати на глобальному ринку. Державний сектор реструктурували й частково приватизували, ввели непрямі податки й дерегулювали торгівлю. Хоча це й дало змогу збільшити реальні доходи новозеландців у цілому, проте не покращило життя вразливих груп, а середньодушові прибутки залишилися нижчими, ніж у найрозвинутіших європейських економіках [32]. Наслідки цих неоліберальних реформ досі викликають суперечки. У цей же час відбувалася зміна етнічної політики: маорі отримали значні права й самоврядні функції.

Правочентристська Національна партія, котра перемогла на виборах 1990 року, продовжила політику радикальних змін. Уже через кілька тижнів після приходу до влади вона оголосила обмеження соціальних виплат. Видатки на освіту, охорону здоров'я, житло та підтримку доходу в державному бюджеті на 1991 рік скоротили настільки, що це призвело до введення нових критеріїв отримання допомоги та посилення адресності соціальних виплат, а також введення оплати користувачам деяких послуг (медичних, освітніх тощо) та появу “періодів очікування”. Згідно із трудовим законодавством від 1991 року, профспілки втратили свою роль і статус. У соціальній політиці почало домінувати гасло “Справедливість, впевненість у своїх силах, ефективність і більший особистий вибір” [33] та багатозначна фраза “Welfare that Works”, що в тогочасному політичному дискурсі означала “добробут завдяки оплачуваній роботі” [34].

Упровадження цього чергового широкомасштабного соціального експерименту — стрімкого переходу від універсальності соціальних програм до їхньої адресності, від забезпечення державою безкоштов-

них послуг у соціальній сфері до їхньої значної комерціалізації — по-сунуло Нову Зеландію в бік залишкової моделі соціального забезпечення. Однак повної лібералізації соціальної політики так і не відбулося. Завадило цьому по чергове перебування при владі право- та лівоцентристських коаліцій, чії різновекторні політичні погляди позначаються на перманентних, хоча й нерадикальних, змінах у законодавстві соціальної сфери.

Від 1999 року уряд очолює Х. Кларк, колишній політолог, член лейбористського уряду, що зважився на радикальні ринкові реформи; 1989 року вона стала першою жінкою віце-прем'єр-міністром [35], а згодом — лідером держави та Лейбористської партії Нової Зеландії. Кларк надзвичайно переймається питаннями соціальної політики й декларує необхідність “державного інвестування в забезпечення базових соціальних потреб” [36], унормування системи соціального забезпечення й підвищення рівня життя населення. Проте очевидно, що глобалізація, світові фінансові кризи, ідея вільного ринку та демографічні тенденції продовжують визначати політичні рішення новозеландського парламенту.

Політична невизначеність (коли лейбористи ухвалюють надзвичайно “консервативні” рішення) разом із певним погіршенням економічних показників країни та ринковими перетвореннями, зокрема й у соціальній сфері, зумовленими ідеологічними, політичними історичними та іншими чинниками, викликають чимало запитань щодо майбутнього розвитку системи соціального забезпечення у Новій Зеландії.

10.4. Адміністрування соціальної політики

На верхівці новозеландської політичної системи перебуває однапалатний парламент, 120 членів якого від 1993 року обирають один раз у три роки за змішаною, мажоритарно-партійною, пропорційною системою. Лідер партії, що здобула більшість місць, стає прем'єр-міністром, котрого призначає генерал-губернатор.

У складі Кабінету міністрів, сформованому після виборів у листопаді 2002 року, 20 міністрів, які мають по кілька портфелів, і ще шість міністрів не є членами кабінету. Так, сама прем'єр-міністр одночасно виконує обов'язки міністра з питань мистецтва культури та спадщини, її заступник — міністра фінансів та міністра державних зборів і митниці, міністр соціальних служб і зайнятості також відповідає за

телерадіомовлення, ще один член кабінету має портфелі міністра освіти, міністра державних служб, міністра спорту та відпочинку, функції міністра праці віддані політику, котрий виконує функції головного прокурора, міністра судів, міністра, що відповідає за переговори з приводу угоди Вайтангі; при цьому міністри одночасно також є заступниками іншого міністра, наприклад, останній згаданий член кабінету, крім того, що є чотири рази міністром, вважається заступником міністра юстиції, а міністра у справах маорі, котрий має тільки цей портфель, призначено заступником чотирьох міністрів [37]. Система дещо складна для сприйняття, особливо зважаючи на велику кількість міністерських портфелів (понад 60) і своєрідну систему підрахунку голосів при ухваленні урядових рішень.

Політику уряду впроваджують у життя 39 державних департаментів. В уряді, сформованому наприкінці 2002 року, функціонує Міністерство соціального розвитку, до компетенції якого належать питання підтримки прибутку новозеландців, організація роботи служб зайнятості та соціальних служб, різнопланових служб у сільській місцевості, допомога інвалідам, людям похилого віку та студентам [38].

Крім центральних урядових структур, у Новій Зеландії, поділених на 12 регіонів та 74 території, діють органи місцевого самоврядування, котрі відповідають за управління комунальними господарством і ресурсами у своєму регіоні [39].

Хоча новозеландський Кабінет міністрів видається дещо фрагментованим і заскладним, особливо з огляду на невелику кількість населення, однак адміністрування соціальної політики в Новій Зеландії залишається централізованим, а соціальні програми — уніфікованими.

10.5. Соціальні програми

Основу соціального забезпечення в Новій Зеландії (табл. 10.4) становлять програми соціальної допомоги, фінансованої переважно за рахунок податків, а також спеціальних стягнень. Елементи соціального страхування використовують тільки при забезпеченні в разі нещасного випадку.

З огляду на демографічну та економічну ситуацію в країні у 1990-ті роки, уряд проголосив проведення пенсійної реформи. Проте спроби перетворити державну, універсальну, фінансовану за рахунок податків, пенсійну систему на приватне накопичувальне пенсійне страху-

вання зазнали невдачі. Цю ідею відкинули за результатами національного референдуму 1997 року, коли 92 відсотки учасників голосування висловили своє несхвалення урядовим планам [40]. Традиція покладатися на державне забезпечення взяла гору над триваючою політикою приватизації. Відбулася лише зміна пенсійного віку: 2001 року завершився перехід до призначення пенсій за віком особам, старшим 65 років, раніше вік виходу на пенсію становив 60 років. Власне, пенсійне забезпечення залишилося єдиною програмою соціального забезпечення, котра уникла неоліберальних революційних змін.

Адже більшість із перелічених у табл. 10.4 видів соціального забезпечення або скоротилися за обсягом, або стали більш адресними. Усі види допомог почали вважати прибутком і оподатковувати їх. У більшості випадків дружини, які не працюють, втратили право на допомогу, зокрема у випадку безробіття, тимчасової непрацездатності чоловіка тощо. Допомогу почали призначати не конкретній особі, а родині (домогосподарству). Однак при цьому рівень бідності (малозабезпеченості) було встановлено на такому низькому рівні, що за отриманням адресних виплат звертається небагато сімей. І це при тому, що, за твердженням прем'єр-міністра Х. Кларк [41], нині від 20 до 25 відсотків новозеландців бідні (втім, офіційної статистики щодо цього бракує).

Крім традиційних видів соціального забезпечення, що наведені в табл. 10.4, у Новій Зеландії практикували виплати різноманітної житлової допомоги, спеціальних грантів, виплати ветеранам новозеландської армії та допомогу в екстрених випадках тощо. У 1990-ті всі види житлової допомоги перетворилися на одноразову грошову допомогу для орендарів житла, виплачувану залежно від прибутку та розміру домогосподарства. Допомоги на дітей почали надавати на підставі перевірки нужденності або з урахування прибутків родини. З'явилися також різні форми субсидіювання заробітної платні тим, хто працює на постійній основі, призначені гарантувати мінімальний дохід родинам.

Щодо медичного забезпечення, то його спробували також перевести на комерційну основу. Фінансування державних госпіталів, котрі все ще зобов'язані надавати безкоштовні медичні послуги, суттєво зменшилося. Унаслідок цього виник дефіцит надавачів послуг і листи очікування в державних лікарнях. Так, Лейбористська партія поставила одним із своїх завдань на 2002 рік скорочення періоду очікування для проходження діагностики або здійснення операції після

Система соціального забезпечення у Новій Зеландії

Тип програми	Джерела фінансування	Різновид допомоги (хто має право)	Розмір виплат
1	2	3	4
<i>Забезпечення в старості, по інвалідності та в разі втрати годувальника</i>			
Подвійна система — універсальна програма та соціальна допомога	<i>Застрахована особа:</i> нічого <i>Роботодавець:</i> нічого <i>Уряд:</i> усі витрати, які фінансуються із загальних податків	<i>Пенсія за віком:</i> виплачують особам, старшим 65 років, котрі прожили в країні понад 10 років, починаючи з 20-річного віку, з них 5 років — у віці понад 50 років Не існує перевірки майнового стану, окрім випадків, коли виплати роблять одруженому пенсіонеру, чия дружина не має права на пенсію <i>Пенсія на випадок інвалідності:</i> виплачують на підставі перевірки нужденності тим, хто має постійні та значні обмеження здатності працювати або повністю сліпим. Заявник повинен мати 10-річний період проживання в країні Пенсія сліпим не залежить від особистих прибутків. Заявник повинен бути старшим 16 років	Визначено фіксовані розміри пенсій для самотніх пенсіонерів та тих, хто проживає з кимось. 1999 року вони відповідно дорівнювали 255,27 та 233,80 новозеландські долара* (далі — НД) на тиждень. 2000 року пенсії варіювалися від 576 до 437 НД Існує низка адресних соціальних виплат (дружині, що не має права на пенсію, житлова допомога, допомога у випадку непрацездатності та в зв'язку зі спеціальними потребами)
			Визначено фіксовані розміри пенсій для самотніх пенсіонерів та для одружених. 1999 року вони відповідно дорівнювали 184,85 та 308,08 НД на тиждень. Розмір виплат переглядають щороку. Розмір виплати зменшують, якщо прибуток перевищує 4 160 НД на рік. Існують додаткові виплати на дітей, що перебувають на утриманні, а також низка адресних соціальних виплат, зокрема на професійне навчання, повернення до роботи тощо

1	2	3	4
		Пенсія в разі втрати годувальника: виплачують на підставі перевірки нужденності вдовам та повним сиротам до 18 років. Необхідний 3–5-річний період проживання в країні	Визначено максимальну суму, яку можуть отримувати вдови та сироти. 1999 року вдова могла отримувати до 154,04 НД на тиждень. Розмір виплати зменшують, якщо прибуток перевищує 4 160 НД на рік. Виплати сиротам не перевищували 102,68 НД на тиждень. Розмір виплат переглядають щороку. Існує одноразова виплата на поховання, яку виплачують на підставі перевірки нужденності. 1999 року максимальна сума дорівнювала 1 131 НД
Забезпечення у разі хвороби та народження дитини			
Подвійна система — універсальна програма та соціальна допомога	Застрахована особа: нічого Роботодавець: нічого Уряд: усі витрати, які фінансуються з загальних податків	Грошова допомога при хворобі: виплачують на підставі перевірки нужденності особі старшій 18 років (старший 16, якщо вона одружена й має дитину на утриманні), котра мешкає в країні приватним 24 місяці Грошова допомога при народженні дитини: те саме, що й у попередньому випадку Оплата медичних послуг: оплачують особі, котра постійно мешкає в країні або планує залишатися в ній 2 роки, та членам її родини; немає перевірки нужденності	Визначено фіксовані суми залежно від віку, сімейного статусу, кількості дітей, котрі перебувають на утриманні, розміру доходів. Виплачують після очікувального періоду, котрий може тривати від 1 до 10 тижнів залежно від попереднього прибутку та сімейних обставин Виплачують самотній вагітній жінці впродовж 3 місяців до і 3 місяців після народження дитини в тому ж розмірі, що і допомога при хворобі Безкоштовні медичні послуги у стаціонарних відділеннях державних лікарень, лікаря загальної практики дітям для 6 років, при народженні дитини та при проведенні більшості лабораторних аналізів. Існують також субсидії на приписані лікарем ліки, розмір яких залежить від нужденності сім'ї

1	2	3	4
<i>Забезпечення у разі травми на роботі</i>			
Подвійна система — універсальна система та система обов'язкового соціального страхування (у державних чи приватних фондах)	Застрахована особа: самозайняті особи сплачують спеціальні страхові внески; спеціальні податки, зокрема на бензин та ліцензії на управління транспортними засобами	При виплаті допомоги у разі травми не існує мінімальних вимог щодо стажу або інших вимог, якщо травма сталася на роботі, якщо ж вона не пов'язана з роботою, то існує очікувальний період в перший тиждень непрацездатності	80 % загального заробітку до того часу, поки особа не зможе повернутися до роботи. Встановлено максимальні та мінімальні розміри виплат Визначено фіксовані розміри залежно від відсотку втрати працездатності Мінімальна оплата медичних послуг і фізичної реабілітації згідно з законодавством у разі, коли послуги надавалися державною лікарнею або закладом, визначеним страховим фондом Повна оплата вартості соціальної реабілітації: догляд на дому, побутова допомога, догляд за дитиною, пристосування будинку та транспортного засобу. Трудова/професійна реабілітація доступна впродовж 3 років для тих, хто має право на компенсацію втрати заробітку
	Роботодавець: повна вартість страхових внесків за працюючих	Тимчасова допомога у разі травми Постійна допомога у разі травми (виплачують, якщо травма спричинила постійну втрату працездатності більше ніж на 10 %)	
	Уряд: загальні внески для того, щоб фінансувати виплати тим, хто не має заробітку	Оплата медичних послуг потерпілому	

1	2	3	4
		<i>Пенсія в разі втрати годувальника</i>	Усі розрахунки виплат роблять, виходячи із суми, що дорівнює 80 % тижневої компенсації застрахованому: вдова отримує 60 % цієї суми, сироти до 18 років — 20 %, повні сироти — 40 %, інші утриманці — 20 % Існує одноразова виплата: 1999 року вона дорівнювала 4 504,6 НД вдові та 2 252,3 НД — дітям або іншим утриманцям Допомога на поховання 1999 року максимально сягала 3 145,63 НД
Забезпечення на випадок безробіття			
Система допомоги у випадку безробіття	Застрахована особа: нічого Роботодавець: нічого Уряд: усі витрати (за рахунок податків)	Допомога на випадок безробіття виплачують на підставі перевірки нужденності особам, які мешкали в країні понад 24 місяці, не мають роботи й активно її шукають, зареєстровані в службі зайнятості. Не поширюється на пенсіонерів, студентів і працівників, що страйкують, а також тих, хто самовільно залишив роботу, був звільнений через порушення трудової поведінки, або відмовився від пропозиції роботи, яка їм підходить Молодь віком 16–17 років може отримувати допомогу, якщо вона мешкає окремо від батьків, які не можуть її підтримувати	Визначено фіксовані суми залежно від віку, сімейного статусу, кількості дітей, котрі перебувають на утриманні, розміру доходів. Виплачують після очікуваного періоду, котрий може тривати від 1 до 10 тижнів залежно від попереднього прибутку та сімейних обставин Розмір виплат переглядають щорічно

1	2	3	4
<i>Допомога сім'ям із дітьми</i>			
Подвійна система — універсальна програма та соціальна допомога	<p>Застрахована особа: нічого</p> <p>Роботодавець: нічого</p> <p>Уряд: усі витрати (за рахунок податків)</p>	<p>«Внутрішня підтримка»: виплачують на підставі перевірки нужденності самотнім батькам старшим 18 років, котрі прожили в країні понад 10 років або чия дитина народилася в Новій Зеландії, за догляд за дитиною до 18 років, або особі, котра доглядає за людиною, що в іншому випадку була б госпіталізована</p> <p>Допомога на дитину-інваліда: отримують батьки або опікуни, котрі доглядають вдома за дитиною, що має серйозні фізичні або психічні функціональні обмеження. Дитина має бути народженою в Новій Зеландії або прожити в ній приватно 12 місяців</p> <p>Грошова допомога сім'ям: виплачують малозабезпеченим сім'ям із дітьми, що перебувають на їхньому утриманні</p> <p>Податковий кредит незалежним сім'ям: надають тим малозабезпеченим сім'ям із дітьми, котрі не отримують адресної соціальної допомоги</p> <p>Гарантування мінімального доходу сім'ї: мають ті працюючі малозабезпечені сім'ї з дітьми, котрі не отримують адресної соціальної допомоги</p>	<p>Розмір виплати залежить від кількості дітей та розміру прибутків. 1999 року самотня мати з однією дитиною отримувала 211,82 НД на тиждень, із двома та більше дітьми — 231,09 НД на тиждень. Розмір допомоги зменшують, якщо прибутки перевищують 80 НД на тиждень. Виплачують після очікувального періоду, котрий може тривати від 1 до 10 тижнів залежно від попереднього прибутку та сімейних обставин</p> <p>Фіксована виплата 1999 року дорівнювала 32,7 НД на тиждень</p> <p>Фіксовані виплати 1999 року дорівнювали 47 НД на тиждень на першу дитину, на кожну наступну — 40 НД на тиждень. Розмір виплати зменшують, якщо річний прибуток перевищує 20 000 НД</p> <p>15 НД на тиждень на дитину, виплачують, якщо річний прибуток родини не перевищує 20 000 НД</p> <p>290 НД на тиждень (15 080 НД на рік)</p>

* Обмінний курс становив: 1 новозеландський долар = 1,89 долара США (1999 рік) і 1 = 2,35 (2002 рік).

Джерело: Адміністрація з соціального забезпечення США, 2002; Міністерство з питань соціального розвитку Нової Зеландії, 2002 [42; 43].

визначення діагнозу до ... шести місяців [44]. Не дивно, що дедалі більше людей приєднується до схем приватного медичного страхування [45], а фахівці агітують за впровадження обов'язкового медичного страхування на кшталт німецького [46]. Однак формально частина медичного обслуговування залишається універсальною. Усе ще існують окремі медичні програми для маорі — медичні клініки при центрах у громаді, спеціальні профілактичні програми, підготовка медичних працівників для роботи в громадах маорі тощо, за які зараз відповідають організації племен маорі.

Відбулася також дерегуляція ринку праці. Радикальний вплив на політику регулювання трудових відносин та оплати праці справило нове законодавство про зайнятість від 1991 року. Згідно з ним, членство в профспілках перестало бути обов'язковим і припинилася практика встановлення мінімальної заробітної платні. Роботодавці та працівники почали самі укладати трудові контракти, ставши вільними у виборі тих, хто представлятиме їхні інтереси. Членство в профспілках скоротилося наполовину [47], водночас процес децентралізації спричинив збільшення кількості маленьких профспілок. 2000 року лівоцентристський уряд і парламент дали життя новому законодавству про трудові відносини, яким певною мірою відновлено статус профспілок, щоправда, без обов'язкового членства; тільки їм надано право проведення колективних переговорів із роботодавцями, хоча й не на національному рівні.

Лейбористський уряд також поставив собі за мету зменшити розрив в оплаті праці між чоловіками і жінками та стимулювати рівну оплату за однаково виконану роботу. Наразі дані перепису населення 2001 року свідчать про значну розбіжність в оплаті праці: медіанний річний прибуток чоловіків дорівнював 24 900 новозеландським долларам, жінок — 14 500, а медіанний прибуток серед маорі — 14 800 [48].

Система освіти в Новій Зеландії (табл. 10.5) теж опинилася в скрутній ситуації. Початкова та середня освіта для дітей віком від 6 до 16 років залишилася безкоштовною й обов'язковою, а більшість шкіл є державними та контрольованими місцевими опікунськими радами. Існують школи, де навчання дозволено вести мовою маорі, практично ж більшість таких “племінних” шкіл стали двомовними. Скорочення фінансування освіти призвело до того, що “безкоштовні” школи почали стягувати з батьків “добровільну оплату”, аби компенсувати нестачу державного забезпечення [49]. Університетська освіта офіційно перестала бути безкоштовною, і студенти мусять

вносити плату за дисципліни, які вони вивчають. А оскільки це по кишені не кожному, хто хотів би здобути освіту, то в університетах почали впроваджувати систему кредитів на навчання. Отримання освіти в Новій Зеландії широко рекламують [50], тому останнім часом сюди приїздить дедалі більше іноземних студентів, насамперед із країн Азії та Тихоокеанських островів.

1999 року Лейбористська партія розпочала розробляти стратегічний план навчання дітей з раннього віку, і зараз Нова Зеландія займає лідируючі позиції у світі в питаннях раннього розвитку дітей, створення дошкільних закладів, що забезпечують у рамках однієї програми догляд і розвиток мислення, зокрема математичних здібностей [51].

Житлові умови в Новій Зеландії загалом вважають зависокими. Лейбористський уряд поставив собі завдання поліпшити як надання соціального житла для малозабезпечених, так і якість цих державних будинків, а також сприяти забезпеченню житлом у громаді людей із проблемами психічного здоров'я та захистити інтереси "селищ пенсіонерів" (місць компактного проживання людей похилого віку, які замінюють стаціонарні заклади) [54].

Однією з сучасних тенденцій у новозеландській соціальній сфері можна вважати розвиток третього сектору й наслідування певною мірою політики британських лейбористів, які підтримують реалізацію державних соціальних програм через недержавні організації. Хоча в Новій Зеландії завжди було добре розвинуте волонтерство, лише нині уряд прагне встановити певні формальні стосунки з ним [55]. Розмах діяльності таких волонтерських організацій варіюється від потужних утворень, що оперують багатомільйонними пожертвами, до груп самопомогі та неформальної підтримки. Частина з цих організації має державні субсидії. Попри незначну роль регіональних і місцевих органів влади в соціальній політиці, їхній внесок в організацію соціального обслуговування є доволі значним. Так само, як і роль сім'ї та громади [56]. З огляду на незначне втручання держави в питання надання соціальних послуг плюралізм у соціальному забезпеченні стає все очевиднішим.

Радикальні зміни останніх років, зокрема фактичну відмову від універсальності соціальних програм, реалізовану впродовж останніх десятиріч, оцінюють по-різному. Її часто називають амбівалентною, суперечливою та непослідовною [57]. Втім, політика лейбористів, які зважилися зламати звичну схему соціального забезпечення та дер-

**Система освіти, соціального обслуговування та житлової політики
у Новій Зеландії**

Освітні заклади	Соціальні служби	Житло
<p>* <i>Дошкільні заклади</i> (для дітей 0–4 років): існує ціла низка центрів догляду за дітьми, дитячих садочків, гральних центрів, дошкільних закладів маорі, догляд на дому; різна система фінансування та надання державних грантів таким закладам</p> <p>* <i>Початкові та середні школи</i>: обов'язкова освіта для дітей віком від 6 до 15 років, проте більшість дітей розпочинає навчання з 5 років. Школи фінансують з державних операційних грантів. Існують приватні школи та школи при релігійних організаціях, переважно католицьких. Існують заочні школи для тих дітей, хто не має змоги відвідувати денне навчання через віддаленість школи, медичні чи психологічні проблеми, вагітність, проживання за кордоном тощо</p> <p>* <i>Спеціальні школи</i>: для дітей із особливими потребами, наприклад сенсорними проблемами, розладами у поведінці та розумовою відсталістю. У деяких загальноосвітніх школах існують спеціальні класи для таких дітей. Школи отримують додаткове фінансування</p> <p>* <i>Університети, політехнічні інститути, освітні коледжі, вищі навчальні заклади маорі</i>: студенти оплачують 75 відсотків вартості навчання, решта — субсидіюється державою. Допомога студентам віком до 25 років є адресною і залежить від рівня нужденності родини. Існує система позик на навчання</p>	<p><i>Державні соціальні служби</i>: 1999 року відбулося злиття соціальних служб для дітей та молоді з соціальними службами в громаді; надають послуги з підтримки сімей — консультування, психотерапевтична робота, реалізація програм для сімей групи ризику, надання допомоги на дому (у разі потреби в сторонньому догляді), спеціальні програми підтримки маорі та жінок-біженок, служби супроводу дітей, виправні служби для малолітніх правопорушників тощо</p> <p>* <i>Будинки та поселення для людей похилого віку</i></p> <p>* <i>Недержавні соціальні служби</i>: різнопланові соціальні програми для груп ризику, а також підтримки сімей та молоді</p>	<p>* <i>67,8 відсотка домогосподарств є власниками зайнятого ними житла</i>, переважно придбаного на ринку житла (з них 32,3 відсотка мають закладну на житло, яке купували в кредит). 80 відсотків приватного житла — це окремі будинки, хоча кількість будинків, де мешкає кілька сімей, зростає</p> <p>* <i>32,2 відсотка домогосподарств живуть не у своєму житлі</i>. Понад 75 відсотків — це приватна оренда, є також оренда в органів місцевого самоврядування, надане державою житло та службове житло, частина якого — безкоштовне</p>

Джерело: веб-сторінка “Освіта в Новій Зеландії”, 2002; статистика Нової Зеландії, 2002 [52; 53].

жавного регулювання трудових відносин, залишається доволі популярною. Про це свідчить чергова перемога на парламентських виборах 2002 року, а також опитування громадської думки, згідно з якими Хелен Кларк, прем'єр-міністр і лідер лейбористів, значно випереджає в рейтингу лідера опозиційної Національної партії [58].

Отже, в Новій Зеландії неоліберальний поворот у соціальній політиці відбувся швидше та радикальніше, ніж у будь-якій іншій розвинутій країні світу. Лейбористи, які свого часу здійснили соціальний експеримент, запровадивши повне державне регулювання соціальної сфери, вдалися ще до одного, майже перетворивши новозеландську модель на залишкову. На пам'яті одного покоління відбувся перехід від повного державного соціального забезпечення до його приватизації, змінилися ідеологічні установки й проголошено більшу особисту відповідальність за власне майбутнє. І хоча новозеландські економічні показники та демографічні тенденції не вселяють особливого оптимізму щодо кардинального поліпшення соціально-економічного становища в країні, за міжнародними стандартами рівень та якість життя тут високі.

Запитання та завдання

1. Проаналізуйте економічні та географічні передумови формування соціальної політики в Новій Зеландії.
2. Чому вчені вагаються, до якої моделі віднести соціальну політику в Новій Зеландії?
3. Охарактеризуйте нинішні соціальні програми, які діють у Новій Зеландії.
4. Як змінювалася політика регулювання ринку праці в Новій Зеландії?
5. Визначте сильні та слабкі риси новозеландської моделі соціальної політики.

Теми рефератів

1. Нова Зеландія: історія соціальних експериментів.
2. Модель соціальної політики у Новій Зеландії та Великобританії: спільне й відмінне.
3. Політика Нової Зеландії у сфері освіти.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Country at a Glance* // UN Web-site, Project “Cyberschoolbus”. — <http://www.cyberschoolbus.un.org>.
2. Веб-сторінка “Новая Зеландия”. — <http://www.newzealandexpress.com>.
3. *Bradshaw M.* World Regional Geography: The New Global Order. — Boston: McGraw-Hill Higher Education, 2002. — P. 550.
4. Он-лайн Енциклопедія УСЕ // Веб-портал УКРОП. — <http://www.ukrop.com>. — С. 181.
5. *Davey J. A.* New Zealand: The Myth of Egalitarianism // International Social Policy: Welfare Regimes in the Developed World / Ed. by Alcock P., Graig G. — Hampshire and London: Palgrave, 2001. — P. 91.
6. *Bradshaw M.* Ibid. — P. 550–551.
7. *Bradshaw M.* Ibid. — P. 551.
8. *The World Factbook 2002* // Web-site of CIA.. — <http://www.odci.gov/cia/publications/factbook/geos/nz.html>.
9. *Human Development Report: Deepening democracy in a fragmented world.* — New York and Oxford: Oxford University Press, 2002. — P. 162–204.
10. *Belich J.* New Zealand // Microsoft: Encyclopedia Encarta 2003.
11. *Clark H.* Address to Cape Town University — Contemporary New Zealand: A Nation in Transition. — 2002. — <http://www.primeminister.govt.nz>.
12. *The World Factbook 2002.* Ibid.
13. *Bradshaw M.* Ibid. — P. 551.
14. Веб-сторінка посольства Нової Зеландії в Москві. — <http://www.nzembassy.msk.ru>.
15. *Dalziel P.* A Third Way for New Zealand? // The Global Third Way Debate / Ed. by A. Giddens. — Cambridge: Polity, 2001. — P. 90–91.
16. *The World Factbook 2002.* Ibid.
17. *Human Development Report.* Ibid. — P. 172–230.
18. *Davey J. A.* Ibid. — P. 88.
19. *Clark H.* Ibid.
20. *Maori Work and Income Statistics.* — <http://www.tpk.govt.nz/maori/work/unemployment.htm>.
21. *Belich J.* Ibid.
22. *Davey J. A.* Ibid. — P. 85, 91.

23. *Esping-Andersen G.* Three Worlds of Welfare Capitalism. — Princeton: Princeton University Press, 1998. — P. 74–75.
24. *Belich J.* Ibid.
25. *Davey J. A.* Ibid. — P. 86.
26. *The World Almanac and Book of Facts:* 2003. — New York: World Almanac Books, 2003. — P. 823.
27. *O'Brien M.* A Hydra-Like Creature? The Marketization of Social Security in New Zealand // *The Marketization of Social Security* / ed. by Dixon J., Hyde M. — Westport and London: Quorum Books, 2001. — P. 150.
28. *Dalziel P.* Ibid. — P. 86.
29. *Harbridge R., Crawford A., Hince K.* Unions in New Zealand: What the Law Giveth... // *Changing Prospects for Trade Unionism: Comparison between Six Countries* / Ed. by Fairbrother P., Griffin G. — London and New York: Continuum, 2002. — P. 177.
30. *Merrien F.-X.* Globalization and Social Adjustment: The Case of Small Countries // *Social Security in the Global Village* / Ed. by Sigg R., Behrendt C. — Brunswick and London: Transaction Publishers, 2002. — P. 149.
31. *Cheyne C., O'Brien M., Belgrave M.* Social Policy in Aotearoa New Zealand: A Critical Introduction. — Auckland: Oxford University Press, 1997. — P. 41.
32. *The World Factbook* 2002. Ibid.
33. *Davey J. A.* Ibid. — P. 89.
34. *O'Brien M.* Ibid. — P. 151–152.
35. *Country profile: New Zealand* // Веб-сторінка BBC. — http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/asia-pacific/country_profiles/1136253.stm.
36. Government moves to provide security and stability for Auckland council tenants. — <http://www.liveupdater.com/labourparty/livearticlepm.asp?ArtID=-1845788963>.
37. Офіційна веб-сторінка прем'єр-міністра Нової Зеландії. — <http://www.primeminister.govt.nz>.
38. Веб-сторінка Міністерства соціального розвитку Нової Зеландії. — <http://www.msd.govt.nz>.
39. Веб-сторінка посольства Нової Зеландії в Москві. — <http://www.nzembassy.msk.ru>.
40. *Marrien F.-X.* Ibid. — P. 150.
41. *Clark H.* Ibid.
42. Веб-сторінка Адміністрації із соціального забезпечення США. — <http://www.ssa.gov>.

43. Веб-сторінка Міністерства соціального розвитку Нової Зеландії. — <http://www.msd.govt.nz>.
44. *New Zealand Labour Party: Health Policy 2002 — Summary.* — <http://www.labour.org.nz>.
45. *Belich J.* Ibid.
46. *Green D.* Social insurance fuels best healthcare model // *The New Zealand Herald.* — 2003. — 23 January. — <http://www.nzherald.co.nz>.
47. *Harbridge R., Crawford A., Hince K.* Ibid. — P. 194.
48. *2001 Census Snapshot 3 (Work, Education and Income).* — <http://stats.govt.nz>.
49. *Davey J.* Ibid. — P. 90.
50. Веб-сторінка посольства Нової Зеландії в Москві. — <http://www.nzembassy.msk.ru>.
51. *Clark H.* Launch of the Government's Early Childhood Education Strategy Plan. — <http://www.primeminister.govt.nz>.
52. *Education New Zealand.* — <http://www.educationnz.org.nz>.
53. *2001 Census Snapshot 3 (Housing).* — <http://stats.govt.nz>.
54. *New-Zealand Labour Party : Housing Policy 2002 — Summary.* <http://www.labour.org.nz>.
55. *Clark H.* Address to Cape Town University — Contemporary New Zealand. Ibid.
56. *Davey J.* Ibid. — P. 95.
57. *O'Brien M.* Ibid. — P. 159–160.
58. *Young A.* Study of polls shows there's hope for you yet, Bill // *The New Zealand Herald.* — 2003. — 23 January. — <http://www.nzherald.co.nz>.

Корисні веб-сторінки

New Zealand Government Online <http://www.govt.nz>

Офіційний урядовий сайт новозеландського уряду, на якому можна знайти опис країни та її урядових структур, отримати доступ до веб-сторінок міністерств, офіційної інформації, можливостей працевлаштування. Є система пошуку інформації.

New Zealand Parliament <http://www.parliament.govt.nz/>

Подано інформацію про події та діяльність новозеландського парламенту, його депутатів, співробітників апарату, акредитованих журналістів та ухвалені закони.

Statistics New Zealand <http://www.stats.govt.nz>

Веб-сторінка новозеландського офіційного статистичного агентства дає можливість ознайомитися з даними перепису, проведеного 2001 року, а також поточними — місячними, квартальними та річними — звітами про стан економічної та соціальної сфери.

Ministry of Social Development <http://www.msd.govt.nz>

Міністерство соціального розвитку на своїй сторінці широко висвітлює питання підтримки прибутку новозеландців, організації роботи служб зайнятості та соціальних служб у сільській місцевості, допомоги інвалідам, людям похилого віку та студентам.

Ministry of Maori Development <http://www.tpk.govt.nz>

Веб-сторінка Міністерства з питань розвитку маорі дає уявлення про новозеландську урядову політику стосовно корінного населення, культуру та традиції маорі. Зокрема представлено чинне законодавство, яке регулює самоврядність громад маорі, подано інформацію про розвиток цих громад, можливості отримання грантів, стипендій, житлової допомоги тощо. Тут можна знайти новини та звіти, різнопланову статистику, а також посилання на інші структури, що займаються питаннями маорі та громади маорі.

Ministry for Foreign Affairs and Trade <http://www.mfat.govt.nz>

Веб-сторінка новозеландського Міністерства зовнішніх справ і торгівлі знайомить з інформацією про міжнародні відносини Нової Зеландії.

Education New Zealand <http://www.educationnz.org.nz>

Подано опис системи освіти в Новій Зеландії, інформацію про країну тощо. Веб-сторінка розрахована на тих, хто хотів би здобути освіту в цій країні.

Access NZ search engine <http://accessnz.co.nz>

Пошукова система новозеландських веб-сторінок, зокрема представлено 252 урядові сторінки, понад 900 сторінок, присвячених освіті, і понад 900 — здоров'ю.

Te Puna National Directory <http://webdirectory.natlib.govt.nz>

Інформаційно-пошуковий сервер, який підтримує Національна бібліотека Нової Зеландії. Можливий пошук веб-сторінок, зокрема щодо соціальних питань, за алфавітом та ієрархією.

eNZed <http://www.enzed.com>

Інформація про Нову Зеландію з різних новозеландських веб-сторінок та інших сторінок.

New Zealand Business Roundtable <http://www.nzbr.org.nz>

Веб-сторінка організації новозеландських бізнесменів, котра пропагує політику економічного розвитку в країні. Система пошуку інформації дає змогу отримати доступ до публікацій, статей, законопроектів, книжок і промов, які стосуються економічної та виробничої сфери.

Centre for Social and Health Outcomes Research and Evaluation
<http://www.shore.ac.nz>

Веб-сторінка Центру при університеті в Массей, який займається дослідженнями в медико-соціальній сфері. Можна ознайомитися з коротким описом та результатами досліджень щодо споживання наркотичних та алкогольних речовин, стану здоров'я новозеландців тощо.

Centre for Strategic Studies New Zealand
<http://www2.vuw.ac.nz/css/>

Незалежна аналітична структура — Центр стратегічних досліджень Нової Зеландії — подає на своїй веб-сторінці звіти, дискусійні документи, матеріали семінарів, які переважно стосуються питань регіональної безпеки.

Розділ 11

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА У НІГЕРІЇ

11.1. Загальні відомості про країну

Офіційна назва держави — Федеративна Республіка Нігерія (англійською мовою — Federal Republic of Nigeria, скорочена назва — Нігерія або англійською — Nigeria). Назва походить від річки Нігер, яка перетинає територію країни. Обабіч неї проживали численні племена, котрих британські колонізатори називали узагальнено “нігерійцями”. Саме слово “Нігерія” запропонувала англійка Флора Шоу [2].

Таблиця 11.1

Базові характеристики Нігерії

Регіон	Західна Африка
Столиця	Абуджа
Населення (2001 рік)	119 млн 328 тис.
Щільність населення (на 1 кв.км)	118
Найбільше міське поселення	Лагос 12 млн 760 тис.
Територія (кв. км)	923 770
Валюта	найра

Джерело: ООН, 2002 [1].

Нігерію інколи називають “США Чорної Африки”, бо це федеративна держава, котру утворюють 36 штатів і федеральна столиця територія (табл. 11.1). За чисельністю та щільністю населення, рівнем урбанізації, економічним розвитком, мережею автошляхів, залізниць і міжнародних аеропортів вона випереджає інші негритянські країни. Нігерія розташована приблизно в геополітичному центрі континенту — рівновіддалена як від більш розвинутих арабських держав пів-

ночі, так і від цивілізаційно вищої Південно-Африканської Республіки. Водночас вона розташована між країнами традиційно активного західного узбережжя Африки [3].

Природні зони в Нігерії змінюються від приморських рівнин із вологими вічнозеленими евкаліптовими лісами до плато Йоруба із саванним ландшафтом у центральній частині країни й далі на схід — горами. На півночі — сухі рівнини, які зазнають подальшого зневолення через поступове розширення Сахари. Серед сучасних екологічних проблем — забруднення повітря та численних річок унаслідок урбанізації й розвитку промисловості.

Клімат переважно екваторіально-мусонний, на південні регіони впливає літній вологий південно-західний мусон, на північні — зимовий сухий пасат, який часто приносить із собою пилові бурі. Навесні вся країна переживає період рясних дощів.

Нігерія володіє величезними запасами високоякісної нафти, ніобієвих та олов'яних руд, вугілля, що робить її вельми привабливою для західного капіталу, створює умови для індустріалізації. Є також поклади золота, титану, заліза тощо.

Нині ця країна — один із найголовніших світових нафтовиробників, член Організації країн виробників нафти (ОПЕК). Розробкою нафтових родовищ займаються іноземні компанії, але держава отримує понад половину всіх прибутків [4]. Через те що нафта становить левову частку експорту Нігерії, рівень добробуту держави підвищувався або знижувався залежно від цін на цей продукт на світовому ринку. Більша частина нафторозробок розташована на півдні країни, звідки також експортують такі товари, як пальмову олію, арахіс і какао. Раніше Нігерія, яка має досить розвинене фермерське господарство, експортувала сільськогосподарські продукти. Однак економічна криза 1970–80 років, засуха у північних регіонах і стрімке збільшення населення перетворили цю країну на імпортера продуктів харчування.

Майже сорок років тому Нігерія отримала незалежність від Великобританії, проте її економіка залишається недостатньо розвинутою: товарний сектор працює переважно на експорт, а сільське господарство все ще має риси напівнатурального. І хоча нафтові родовища приносять країні величезні прибутки, Нігерії далеко до процвітання: політична нестабільність, масові вбивства, релігійна й етнічна ворожнеча, військові перевороти, корупція, непотизм, жакливі епідемії, відсутність програм соціального забезпечення — все це реалії цієї найнаселенішої держави Африки.

11.2. Основні соціальні показники

Нігерія належить до країн із високими темпами приросту населення та урбанізації (табл. 11.2). За даними перепису 1963 р., тоді тут проживало 55,7 млн чол. [5], нині мешкає 120 млн, а 2025 року прогнозують збільшення чисельності населення майже вдвічі — до 204 млн [6]. Коефіцієнт фертильності, який поступово зменшується, залишається досить значним — шість народжень на одну жінку. Так само, як рівень смертності немовлят, який перевищував 100 на 1000 народжених живими у 1980-ті, зараз дорівнює 74,2, а 2020 року має скоротитися до 52,5 [7]. Нині майже половина нігерійців — діти віком до 15 років [8].

Невисока середня очікувана тривалість життя, яка ледь перевищує 51 рік, і маленька частка людей похилого віку (лише три відсотки від усього населення) детерміновані низкою чинників: нерозвинутим медичним і соціальним обслуговуванням, відсутністю належного доступу до існуючих медичних закладів, пануванням інфекційних захворювань — малярії, СНІДу, лейшманіозу, менінгіту та інших хвороб, зубожінням значної частини населення, відсутністю нормальних житлових умов, недоїданням або незбалансованим харчуванням, високим ступенем ризику стати жертвою збройного або іншого конфлікту, померти при пологах тощо.

Хоча Нігерію можна вважати переважно аграрною країною, де більша половина населення живе в сільській місцевості, темпи урбанізації (внутрішньої міграції) тут доволі високі: чисельність міського населення за період з 1970 до 1996 року зросла майже вдвічі [9]. При цьому життя в забруднених містах не відзначається якістю, бо лише трохи більше половини городян має житло з елементарними санітарними умовами, тобто очищеною водою та каналізацією [10]. Хоча 1991 року столицю держави було перенесено до Абуджі, Лагос залишається комерційним, промисловим і культурним центром Нігерії.

У Нігерії живуть 250–300 етнічних груп, які спілкуються на 4000 діалектах і 200 мовах. Державна мова — англійська, на побутовому рівні найпопулярнішими є ламана англійська (pidgin English) та мова хаус. Три найбільших етнічних групи — це хауса-фулані (29 відсотків), які мешкають переважно на півночі, йоруба (21 відсоток), котрі займають південно-західну частину, та ібо (18 відсотків) — на південному сході [14]. Серед решти етнічних груп третина має численність понад один мільйон [15].

Нігерія: основні соціально-демографічні показники

Середня очікувана тривалість життя (роки)	51,7
• середня очікувана тривалість життя жінок	51,9
• середня очікувана тривалість життя чоловіків	51, 5
Коефіцієнт фертильності (кількість дітей на одну жінку)	5,9
Рівень народжуваності (на 1000 населення)	39,22
Рівень смертності (на 1000 населення)	14,1
Рівень дитячої смертності:	
• кількість випадків смерті немовлят до одного року на 1000 народжених живими	74,2
• кількість випадків смерті дітей до п'яти років на 1000 народжених живими	149,9
Рівень міграції (кількість мігрантів на 1000 населення)	0,27
Коефіцієнт приросту населення за період 1975–2000 (%)	2,5 %
Співвідношення чоловіків/жінок	1,03
Населення старше 65 років (% від усього населення)	3,0 %
Міське населення (% від усього населення)	44,1 %
Кількість біженців у країні	11 тис.
Рівень захворюваності на ВІЛ/СНІД (2001):	
• % захворюваності серед дорослих (15–49 років)	5,8
• кількість дітей із ВІЛ/СНІД	270 000
Місце у світі за індексом людського розвитку	148

Джерело: Книга фактів світу, 2002; Звіт з людського розвитку ООН, 2002, РННІР, 2002 [11; 12; 13].

Нігерія строката й у релігійному плані: на півдні домінує християнство, на півночі — іслам, а в центральних районах країни достатньо впливовими залишаються традиційні поганські вірування. Це викликає гострі суперечки між окремими етносами. Наприклад, народи так званого Середнього пояса завжди активно боролися проти хауса півночі Нігерії, оскільки підпадали під їхню юрисдикцію і не хотіли, щоб ними управляли мусульмани [16]. 2002 року світові засоби масової інформації раз у раз подавали новини про загибель людей у міжконфесійних сутичках. Найбільший розголос отримало криваве побиття під час проведення конкурсу “Міс Світу-2002”. Водночас Нігерію розглядають як гарант регіонального спокою в “Чорній Африці” [17]; у складі миротворчих військ ООН перебувають 6,5 тисяч нігерійців, тобто більше, ніж представників інших держав світу [18].

Нігерійське суспільство етнічно, релігійно та освітньо розділене на певні групи, має в цілому ієрархічну соціальну структуру, в якій

важливу роль відіграють релігійні цінності та патріархальні традиції. Серед мусульман поширена полігамія, однак багатоженство практикують і ті, хто дотримується африканських вірувань. Чоловіки контролюють життя жінок, які мають піклуватися, як правило, про дітей, престарілих батьків. За словами вихідців з Нігерії, у країні все ще трапляються випадки продажу людей, особливо це стосується дівчат (власне, йдеться про сексуальне рабство та дитячу працю [19]).

Незважаючи на приналежність до світових виробників нафтопродуктів і значні ресурси, Нігерію зараховують до 20 найбідніших країн світу за таким показником, як розмір ВВП на душу населення та іншими соціальними індикаторами (табл. 11.3), а також розміром зовнішнього боргу.

Після 1978 року економічна ситуація в Нігерії відзначалася винятковою нестабільністю, ВВП зменшився, закрито чимало підприємств, які працювали на імпортованій сировині. Основною причиною спаду стало зниження цін на нафту-сирець, що супроводжувалося крадіжками, фінансовими аферами та некомпетентним управлінням державних чиновників (військового режиму) [20]. 1996 року рівень інфляції досяг 60 відсотків [21], проте останні кілька років він коливається на позначці 12–20 відсотків [22], яку аж ніяк не можна вважати показником економічної стабільності.

Попри те, що розмір ВВП на душу населення поступово зростає (у період 1988–1998 років він збільшувався щороку на 0,9 відсотка [23]), його розподіл відзначається нерівномірністю, про що свідчить коефіцієнт Джині у 50,9. Більшість нігерійців не знає, яким чином звести кінці з кінцями, не має елементарних особистих речей. Тоді як представники еліти — високопоставлені військові, політики та державні службовці, бізнесмени — живуть у розкошах та підтримують систему непотизму й патронату. Така система дає змогу перерозподіляти певну частину прибутку через оплату для своїх бідніших родичів навчання в школі, весіль, розвитку громад і благодійної діяльності. Але разом із тим “екстравагантний стиль життя урядових чиновників підриває нігерійську економіку” [24].

Різні джерела наводять неоднакові дані щодо розміру робочої сили, рівня безробіття та рівня бідності в Нігерії. Адже чимало працівників суміщають зайнятість на кількох роботах, сільські робітники, крім офіційного заняття фермерством, виконують додаткову роботу. Значна частина нігерійців змушена задовольнятися “тіньовою” зай-

Нігерія: основні соціально-економічні показники

ВВП на душу населення (у перерахунку на долари США)	896
Державні витрати на охорону здоров'я	
• % від ВВП	0,8
• витрати на душу населення (у доларах США)	30
Державні витрати на освіту (% від ВВП)	1,7
Рівень бідності (% від усього населення)	45
% населення, яке має менше 50 % медіанного доходу по країні	немає даних
Коефіцієнт Джині	50,6
Рівень інфляції (2001 рік)	14,9
Робоча сила	66 млн
Рівень безробіття (% від загальної кількості робочої сили)	28
• у тому числі довготривалого безробіття	немає даних

Джерело: Книга фактів світу, 2002; Звіт з людського розвитку ООН, 2002 [25; 26].

нятістю, з іншого боку, жебракування на вулицях вважають соціально прийнятним заняттям [27]. Хоча міжнародні організації налічують 30 відсотків безробітних, за офіційними даними, лише половина нігерійців працездатного віку мала якусь роботу — у формальному чи неформальному секторах [28]. Етнічний розбрат і національне розмежування обмежують мобільність робочої сили всередині країни.

Одна з “галузей”, розвинутих у Нігерії, — транспортування наркотиків. Країна перетворилася на своєрідну перевалочну базу психоактивних речовин, вироблених в інших місцях [29]. Славиться вона й обманом та викачуванням коштів у закордонних бізнесменів, діяльністю “тіньових банків” [30], а також високим рівнем злочинності й корумпованості поліції [30].

Таким чином, соціально-економічне становище більшої частини нігерійців залишається складним. Економічний потенціал держави, що ґрунтується на експорті нафти, сам по собі не розв’язує численних соціальних проблем, які лише поглиблюються від постійного протистояння між представниками різних конфесій та етнічних груп.

11.3. Політична система та ідеологічні погляди на соціальну політику

Особливості нігерійської політичної системи доречно розглядати в контексті її колоніального минулого й триваючих етнічно-релігійних конфліктів.

Власне, перші поселення на території сучасної Нігерії з'явилися ще до періоду середнього та пізнього палеоліту. Приблизно у X ст. н. е. тут утворилися міста-держави народу хауса.

Першими європейцями, котрі досягли території Нігерії в XV столітті, були португальці. Згодом тут з'явилися англійці, й цей регіон, де існувало кілька місцевих королівств і племінних утворень, перетворився на основне місце “полювання на темношкірих”. Формально колоніальна ера в Нігерії розпочалася в XIX столітті, коли Британія проголосила своє володарювання над цією територією, поділеною на північний та південний протекторати.

Від 1914 року вся територія сучасної держави почала називатися “Колонія і протекторат Нігерії”. Проте об'єднані в одну колонію, регіони суттєво відрізнялися за соціально-економічним і громадсько-політичним ладом. У хауса і фалбе існувала централізована феодальна система управління, тут було заборонено проповідувати християнство. У південно-східній частині країни, де мешкають народи ібо, ібібіо та інші, домінували патріархально-родинні стосунки, а на заході — у народу йоруба — точилася постійна ворожнеча між містами-державами. Британська колоніальна влада спробувала поширити систему непрямого управління на всю країну, перетворюючи місцевих феодальних князів на оплачуваних феодальних чиновників або призначаючи вождів племен.

У жовтні 1958 року на конституційній конференції в Лондоні представники всіх регіонів Нігерії зажадали незалежності, й уряд Великобританії погодився на це 1960 року. Того ж року вона як незалежна держава увійшла до Британської Співдружності та ООН. Від того часу нігерійська історія — це черговість військових і цивільних режимів, повстань та заколотів.

У політичній системі, створеній при переході до незалежності, повинні були співіснувати ідеї широко проголошеного “паннігерізму” та регіональні інтереси. Передбачалося, що цього можна досягти завдяки федеральному, радше конфедеративному, державному устрою. Це спричинило швидкий етнічний розвиток народів, що проявилось у консолідації в єдиній нації, а також у швидкому зміцненні окремих національних еліт, які почали претендувати на всю повноту влади на території того чи іншого етносу. Досить часто висувалися ідеї створення нових федеративних одиниць на основі етнічних територій. Особливо сильно по всій Нігерії розгорнулася боротьба за домінування між трьома найбільшими етносами країни: хауса, йоруба та

ібо. Змагання за контроль над центральним урядом, розподілом впливових посад, фінансових та інших ресурсів досягли такого розмаху, що федеральна конституція фактично перестала діяти.

Два військових заколоти 1966 року призвели до відновлення федералізму, але послабили державну систему в цілому. 1967 року розпочалася міжусобна війна, яка завдала суттєвих матеріальних збитків країні. Від 1970-х позиції центрального уряду почали дещо зміцнюватися, що пояснюють збільшенням державних ресурсів після початку видобування нафти в дельті Нігеру [32].

Намагання центральної влади Нігерії після громадянської війни зберегти єдність країни шляхом часткової відмови від федеративного устрою і перенесення столиці в невелике містечко центральної Нігерії (Абуджа) не принесли бажаного результату. У країні й надалі немає ні стійкої та сильної центральної влади, здатної об'єднати країну, ні ідеї (такої, як у середині століття — боротьба проти англійського колоніалізму), яка могла б консолідувати всі етноси Нігерії задля спільної мети [33]. Численні заколоти та “передачі влади” зумовлені нерозв’язаними етнічними проблемами — протистоянням між елітами різних народів Нігерії.

1993 року в країні виникла гостра політична та фінансова криза. Уряд спробував стримати інфляцію, встановивши штучний обмінний курс найри, внаслідок чого до влади прийшов черговий військовий — генерал С. Абача. 1995 року під значним тиском США та Великобританії — найбільшими покупцями нігерійської нафти — країна проголосила перехід до демократичного правління й зняла заборону на діяльність політичних партій. 1998 року — після смерті Абача — Верховний Суд призначив главою держави генерала А. Абубакара, котрий відразу ж розпустив усі політичні партії.

1999 року відбулися президентські вибори, які вважають демократичними. Під оплески світової громадськості офіційно проголошено, що військовий режим передав повноваження новому Президенту Нігерії О. Обасанджо, колишньому генералу. Після виборів Обасанджо пообіцяв боротися з корупцією, провести реформу силових відомств, сприяти економічному зростанню. Й одразу ж Міжнародний валютний фонд прийняв рішення про надання кредиту Нігерії та реструктуризацію її зовнішнього боргу [34]. Уряд — після певних відстрочок і долаючи опір — провів приватизацію частини державних підприємств, зокрема телекомунікаційної та енергетичної галузей [35].

Нинішня трансформація, спланована й керована військовим, мала за мету зменшення напруження, зокрема серед самих військових [36]. Невдоволення еліти політикою президента й чергові етнічні конфлікти цілком можуть призвести до повернення відкритої диктатури військових. Однак залежність цієї багатющої країни від міжнародних донорів та іноземних інвестицій змушує місцевих можновладців шукати компромісних рішень.

За таких політичних умов, навіть за наявності економічних ресурсів, у країні не могла бути сформована ефективна соціальна політика. Проте відсутність соціальної політики (Нігерія цілком підходить під таку характеристику) є насправді соціальною політикою. Тільки ґрунтованою на своєрідних засадах. Фактично у країні як панувала, так і панує еліта військових і високопоставлених чиновників. Платна освіта й медичні послуги, програми пенсійного та соціального забезпечення розраховані тільки на вищих чиновників і військових. Індивідуальне соціальне страхування для працюючих в іноземних компаніях, брак державних соціальних програм — ось основні риси нігерійської моделі соціальної політики. Такі моделі інколи називають “соціальним нігілізмом” або “занепадом системи добробуту” [37]. Серед тенденцій можливого розвитку системи соціального захисту в цій країні — орієнтація на програми індивідуального соціального страхування та надання соціальних послуг у громаді.

Зважаючи на вражаючі темпи зростання населення Нігерії, можна передбачити, що її урядові таки доведеться шукати шляхів для розв’язання соціальних проблем. Процес переходу до справжньої демократії в цій країні буде складним і без іноземного втручання, очевидно, не обійдеться.

11.4. Адміністрування соціальної політики

Згідно з Конституцією 1999 року, у Нігерії нині діє законодавча та виконавча влада. Главою держави є президент, котрий одночасно вважається головнокомандувачем збройних сил. Його обирають прямим таємним голосуванням на чотири роки і можуть переобрати на ще один термін.

Законодавча влада належить Національній асамблеї — двопалатному парламенту, котрий складається з Палати представників (360 депутатів) та Сенату (109 senatorів). Серед обраних парламентарів — значна частина військових.

Президент призначає віце-президента та членів Федеральної виконавчої ради (уряду). У складі нинішнього уряду функціонує кілька міністерств, причетних до питань соціальної сфери, зокрема:

- Міністерство зайнятості, праці та продуктивності, у підпорядкуванні якого перебувають Національний директорат зайнятості, Нігерійський трастовий фонд соціального страхування, Суд виробничих скарг, Інститут дослідження праці тощо;
- Міністерство освіти;
- Міністерство охорони здоров'я;
- Міністерство спорту та соціального розвитку;
- Міністерство з жіночих питань і розвитку молоді;
- Міністерство робочих місць і житла [38].

Цікавим є співіснування у нігерійському уряді двох міністерств, що фактично відповідають за питання трудових відносин. Перше з них — Міністерство зайнятості, праці та продуктивності — зосереджує увагу переважно на виробничих питаннях, зокрема продуктивності праці, а також на питаннях стосунків між найманими працівниками та роботодавцями. Тоді як друге відомство — Міністерство робочих місць та житла — має забезпечувати бодай частину нігерійців роботою завдяки розвитку федерального будівництва шляхів і житла.

Поєднання питань спорту та соціального розвитку в одному міністерстві виглядає трохи незвично; керівник відомства пояснює це тим, що “спорт, безсумнівно, може бути частиною соціального розвитку, бо він стосується молодих людей. На землі, де етнічний та релігійний розбрат спричинює ворожнечу та смерть, загрожуючи розривом між людьми, ігровий майданчик стає тереном, де молодь може побачити, наскільки несуттєвими є культурні та лінгвістичні відмінності між ними. Плаваючи, бігаючи чи ганяючи м'яча, люди стають нігерійцями, африканцями чи просто людськими істотами без жодної етнічної налічки. Зрозуміло, що спорт як сектор економіки може підживлювати зростання та створювати своєрідну зайнятість. Він утримує хлопчаків і дівчат далі від вулиці, зміцнює їхній розум і загартовує. Масову участь у деяких видах спорту можна розглядати як здійснення первинної охорони здоров'я” [39]. В анонсі діяльності цього відомства нічого не сказано про соціальні послуги та інші види соціального забезпечення.

Нігерія — федеральна держава, де штати завжди прагнули відігравати значну роль в адмініструванні різних аспектів місцевого життя та координації діяльності майже 800 органів місцевої влади

[40]. У певні періоди вони мали більше прав і ресурсів, а іноді усе вирішувала центральна влада. Нині повноваження виборних органів місцевої влади поступово розширюються, до них належать, зокрема, питання організації первинного медичного обслуговування та початкової освіти.

Отже, в нігерійській соціальній політиці можна виокремити такі основні інституційні рівні — центральний, регіональний та місцевий. Упродовж існування самостійної держави впливовість цих рівнів була різною, адміністрування соціальних програм залежало від політичного устрою в країні. Однак центральні інституції, де домінують військові, нинішні та колишні, відігравали й відіграють вирішальну роль в адмініструванні всіх програм у країні, контролі за її економічним і соціальним життям.

11.5. Соціальні програми

Елементи соціального забезпечення в сучасній Нігерії все ж існують. У вигляді окремої системи пенсійного забезпечення державних службовців, військових, дипломатів і священників, обов'язкового соціального страхування для працюючих у приватному секторі (табл. 11.4) та приватного страхування. Нігерійський трастовий фонд соціального страхування, котрий адмініструє систему соціального страхування працівників приватного сектору, виплачує чотири основні різновиди допомоги: пенсію або одноразову допомогу за віком; пенсію або одноразову допомогу на випадок інвалідності; пенсію або одноразову допомогу в разі втрати годувальника; допомогу на поховання. Вимога необхідності трудового та страхового стажу, а також формальної зайнятості призвела до того, що 2001 р. одноразову пенсійну допомогу отримало 756 нігерійців, одноразову допомогу у випадку інвалідності — 28, пенсію на випадок інвалідності — 120, пенсію в разі втрати годувальника — 7, одноразову допомогу в разі втрати годувальника — 119, допомогу на поховання — 7 [41].

Зважаючи на розмах і глибину бідності в Нігерії, її нинішній уряд включив до програми своєї діяльності ідею створення Фонду зменшення бідності, до завдання якого мало б увійти поліпшення якості життя нігерійців. Зокрема йдеться про поліпшення інфраструктури у сільській та міській місцевостях (дороги та комунікації), поліпшення медичного обслуговування, грамотності дорослого населення тощо [44].

Система соціального забезпечення в Нігерії

Тип програми	Джерела фінансування	Різновид допомоги (хто має право)	Розмір виплат
1	2	3	4
<i>Забезпечення в старості, на випадок інвалідності та в разі втрати годувальника</i>			
Система соціального страхування	<p>Застрахована особа: 2,5% від базового заробітку</p> <p>Роботодавець: 5% від суми нарахованої зарплати працюючого</p> <p>Уряд: нічого</p> <p>Максимальний розмір заробітку, з якого сплачують внески, – 78 тисяч найра в рік</p>	<p>Пенсія за віком: виплачують особам, старшим 60 років, котрі мають 120 місяців страхового стажу й виходять на пенсію після регулярної зайнятості в організації, що має чисельність понад 5 працюючих</p> <p>Грошова допомога при виході на пенсію: виплачують особам, старшим 60 років, котрі мають не менше 12 місяців страхового стажу й виходять на пенсію після регулярної зайнятості</p> <p>Пенсія на випадок інвалідності: виплачують особам, котрі мають постійну інвалідність і 36 місяців страхового стажу, зокрема 12 місяців поспіль</p> <p>Грошова допомога на випадок інвалідності: виплачують особам, котрі мають постійну інвалідність і щонайменше 12 місяців страхового стажу</p>	<p>30% середнього заробітку на момент виходу на пенсію, з якого сплачувалися внески, плюс 1,5% від цих заробітків за кожні 12 місяців понад норму в 120 місяців страхового стажу. Мінімальна пенсія – 80% національної мінімальної зарплати, максимальна – 65% середнього заробітку на момент виходу на пенсію</p> <p>Одноразова виплата, суму якої розраховують із середнього внеску на момент виходу на пенсію, помноженого на кількість місяців, упродовж яких сплачувалися страхові внески</p> <p>30% середнього заробітку на момент виходу на пенсію, з якого сплачувалися внески, плюс 1,5% від цих заробітків за кожні 12 місяців. Мінімальна пенсія – 80% національної мінімальної зарплати</p> <p>Одноразова виплата, суму якої розраховують із розміру внеску на момент настання інвалідності, помноженого на кількість місяців, упродовж яких сплачувалися страхові внески</p>

1	2	3	4
		<p>Пенсія в разі втрати годувальника: виплачують подружжю чи іншим родичам, що перебували на утриманні покійного, котрий на момент смерті мав право на пенсію за віком чи пенсію у випадку інвалідності</p> <p>Грошова допомога в разі втрати годувальника:</p>	<p>100% пенсії покійного</p> <p>Одноразова виплата в розмірі 100% грошової допомоги при виході на пенсію або у випадку інвалідності</p> <p>Допомога на поховання – одноразова виплата в розмірі 2 000 найра</p>
Забезпечення у разі хвороби та народження дитини			
Ощадні фонди, котрі фактично не діють Обмежена відповідальність роботодавців	Те саме, що й у попередньому випадку	<p>Грошова допомога у разі хвороби: виплачують особам, котрі сплачували внески до ощадного фонду впродовж 12 місяців (не оплачують, якщо особа отримує допомогу від роботодавця)</p> <p>Грошова допомога у разі народження дитини: виплачують тим, хто пропрацював на одному місці бодай 6 місяців</p>	<p>До 0,34 найра в день. Виплачують максимум один місяць або поки не вичерпаються кошти на рахунок. За трудовим законодавством роботодавець мусить оплачувати у рік до 12 днів тимчасової непрацездатності</p> <p>За трудовим законодавством роботодавець мусить оплачувати 50% відсотків заробітку 6 тижнів до та 6 тижнів після народження дитини</p>
Забезпечення у разі травми на роботі			
Відповідальність роботодавців	<p>Застрахована особа: нічого</p> <p>Роботодавець: повна вартість забезпечення – через безпосереднє надання допомоги або сплату страхової премії приватним страховим компаніям</p> <p>Уряд: нічого</p>	<p>При виплаті допомоги у разі травми не існує мінімальних вимог щодо стажу, її виплачують тим, хто заробляє не більше 1 600 найра в рік. Не виплачують сільськогосподарським працівникам, тимчасовим працівникам, зайнятим домашньою чи надомною працею</p>	

1	2	3	4
		<p>Тимчасова допомога у разі травми</p> <p>Постійна допомога у разі травми: виплачують особі, котра стала інвалідом унаслідок травми</p> <p>Оплата медичних послуг потерпілому</p> <p>Пенсія в разі втрати годувальника: виплачують тим, хто у судовому порядку визнав утриманцем покійного</p>	<p>100% заробітку – перших 6 місяців, 50% – 3 наступних місяці і 25% – ще 15 місяців</p> <p>У разі повної інвалідності – одноразова виплата в розмірі 54 місячних заробітних плат</p> <p>У разі часткової інвалідності – одноразова виплата, пропорційна ступеню втрати працездатності (за шкалою, визначеною законодавством)</p> <p>Оплата медичного обслуговування, госпіталазації, вартості ліків і пристроїв, а також транспортування</p> <p>Одноразова виплата в розмірі 42 місячних заробітних плат мінус вартість тимчасової допомоги (якщо її виплачували покійному)</p>
Забезпечення на випадок безробіття			
Ощадні фонди	<p>Застрахована особа: 2,5% базового заробітку</p> <p>Роботодавець: 5% від суми нарахованої зарплати працюючого</p> <p>Уряд: вічного</p>	Допомога на випадок безробіття	Одноразова виплата з рахунку в ощадному фонді

* Обмінний курс становив: 1 долар США = 88,4 найра (1999 рік).

Джерело: Адміністрація з соціального забезпечення США, 2002; Нігерійський трастовий фонд соціального страхування, 2002 [42; 43].

За умов домінування неформальної зайнятості та значного рівня безробіття важко говорити про справжнє державне регулювання ринку праці й оплати праці. Однак у контрольованих державою секторах економіки високий ступінь бюрократизації виробничих стосунків викликає невдоволення працюючих і призводить до страйків [45]. Найактивнішими представниками інтересів працюючих є профспілки працівників нафтової та газової промисловості, а також викладачів університетів, котрі виступають не тільки за поліпшення умов праці, а й дотримання прав людини, підтримують демократичне правління в країні.

Державна політика у сфері охорони здоров'я успадкувала орієнтацію колоніальної системи медичних служб на лікування, а не на профілактику. І це при тому, що, за оцінками експертів, 95 відсоткам усіх випадків захворювань можна було запобігти [46]. Лише половину немовлят щеплюють від кору, майже 40 відсотків дітей віком до п'яти років страждає від недоїдання. Частина дорослих нігерійців дотримується релігійних переконань, згідно з якими сучасними методами неможливо вилікувати хворобу, що "лікувати" потрібно душу, а не тіло, а це також зменшує кількість звернень до лікарів. Значною проблемою останніх років стала пандемія ВІЛ/СНІДу. Офіційні дані говорять про те, що Нігерія виглядає цілком "пристойно" на тлі інших африканських країн, однак ЮНЕЙДС назвав цю країну як четверту у світі за рівнем поширення ВІЛ-інфекції та епіцентром СНІДу в Західній Африці [47].

Нинішня нігерійська система охорони здоров'я характеризується:

- ринковими відносинами та високою вартістю медичних послуг;
- існуванням загальних відділень у державних госпіталях, де оплата за медичні послуги відносно невисока, але якість медичного обслуговування через відсутність лікарів та обладнання надзвичайно низька;
- функціонуванням спеціальної системи медичного обслуговування державних чиновників;
- зосередженістю медичних закладів у містах і незначною кількістю лікарів пропорційно до чисельності населення;
- низьким рівнем державних витрат на охорону здоров'я: у 1990-1997 роках вони становили 0,2 відсотка ВВП, 1980 році — 9 доларів США на душу населення, 2000 році — 30 доларів США [48; 49; 50].

Уряд Обасанджо — частково з подачі міжнародних донорів — почав говорити про необхідність розвитку первинного медичного об-

слуговування та забезпечення доступу до медичних послуг сільських мешканців. Утім, розмір державних видатків на медичне обслуговування залишається мізерним, а тривалість життя помітно не підвищується.

Державна політика у сфері освіти орієнтована передусім на забезпечення всіх нігерійців базовою освітою (табл. 11.5). 1976 року в Нігерії була впроваджена обов'язкова трирічна безкоштовна освіта, 1992 року — шестирічна. Нині картина писемності в Нігерії не відрізняється від середніх африканських показників: 60 відсотків для чоловіків і 40 — для жінок [51]. До цієї статистики потрібно ставитися обережно. Адже, скажімо, офіційні дані говорять про володіння державною мовою — англійською, тоді як частина нігерійців, котрі мешкають на півночі, пишуть і читають мовою хауса або арабською.

Упродовж тривалого часу держава виділяла мізерні кошти на фінансування шкіл: 1996 року — 0,9 відсотка ВВП [52]. Унаслідок цього шкільна система занепадала: шкільні будинки не ремонтувалися, бракувало навчальних матеріалів, вчителі не отримували належної платні та професійної підготовки, зрештою в школах запровадили “додаткову” оплату за навчання (а її могли вносити далеко не всі батьки). Освіта фактично стала платною, до того ж у країні сотні платних приватних шкіл, які поступово витісняють державні.

Нинішній уряд висунув ініціативу “Універсальної базової освіти” (упродовж десятиріч популярне політичне гасло в Нігерії!), мета якої забезпечити, щоб на момент входження до ринку праці молоді нігерійці були освіченими. Програма спрямована не тільки на хлопчаків і дівчат, а й на дорослих — як частина урядової програми зі зменшення бідності.

У Нігерії немає державної системи соціального обслуговування. Людям, котрі потребують стороннього догляду, доводиться покладатися на членів своєї великої родини. І уряд не поспішає розробляти програми, зокрема для людей похилого віку [56].

Житлові умови більшості нігерійців жалюгідні. У містах в одній кімнаті мешкає по 8–12 осіб [57], за оцінками фахівців, у країні необхідно щороку будувати 300 тисяч помешкань [58]. Існуючі нині схеми обов'язкових житлових заощаджень неефективні через незначний відсоток людей, які працюють у формальному секторі, й не користуються довірою населення. Уряд О. Обасанджо проголошує необхідність поліпшення житлової політики. Його ідея полягає у “заохоченні приватного сектору надавати житло за доступну ціну” [59].

**Система освіти, соціального обслуговування та житлової політики
у Нігерії**

Освіта	Соціальні служби	Житло
<p>* <i>Дошкільні заклади (0–5):</i> нечисленні приватні ясла та дитячі садочки</p> <p>* <i>Початкові та середні школи:</i> обов’язкова освіта для дітей віком від 6 до 12 років, усі школи контролювані державою, формально освіта безкоштовна, але школи беруть “додаткову оплату” за батьків; у старших класах є вибір між “академічною” програмою, яка є підготовкою до вступу в університет, та технічною чи комерційною програмою</p> <p>* <i>Університети:</i> 37 університетів, які є або державною власністю, або власністю штатів, студенти оплачують частину вартості навчання</p>	<p>Державні соціальні служби відсутні</p> <p>Поширення набули недержавні соціальні служби (релігійні та нерелігійні) та недержавні організації з захисту прав певних груп населення</p>	<p>* Більшість житла — приватне</p> <p>* Значна частина помешкань — низької якості (наприклад, 70 відсотків житла у Лагосі визнано нетрями)</p> <p>* Орендна плата за житло в містах — висока (до 60 відсотків середнього заробітку працюючих)</p>

Джерело: О. Аборісаде, Р. Мундт, 2002; Представництво Нігерії в ООН, 2003; Т. Нубі, 2001 [53; 54; 55].

До поганих житлових умов (у містах — численні бараки, де відсутня каналізація та водопровід) додається високий рівень злочинності й корумпованість поліції, котра вимагає грошей від пересічних громадян і бере оплату зі злочинців за нерозкриття справи [60].

Домашнє насильство залишається поширеною в Нігерії проблемою, так само, як жіноча бідність і стигматизація жінок, котрі не мають чоловіків [61]. Міністерство з жіночих питань і розвитку молоді проголошує необхідність поліпшення соціального добробуту дітей та жінок, підтримки недержавних організацій тощо, але головне для нього — це пропаганда родинних цінностей і моральна просвіта серед жінок, дітей та молоді [62]. З огляду на “моралізаторські” твердження на тлі випадків страти жінки — рішенням суду — за народ-

ження позашлюбної дитини [63], важко говорити про існування в Нігерії реального соціального захисту жінок.

У цілому життя країни продовжує залишатися складним, а її соціальні проблеми — численними та різномірними. Діяльність нинішнього цивільного уряду, спрямованого на часткову децентралізацію та приватизацію, встановлення ринкового курсу обміну найри, зменшення корумпованості державної влади, перебуває на вістрі національної та міжнародної громадської думки.

Після 1999 року значно посилилася ісламізація країни, в багатьох штатах судочинство відбувається за законами Корану, політична еліта, в якій чимало мусульман, наполягає на загальнодержавному визнанні шарії [64], що призвело до посилення імміграції християн із країни.

Навесні 2003 року відбулися вибори президента країни. Шанси О. Обасанджо — вихідця з півдня та християнина — оцінюють досить високо, проте він утратив частину свого рейтингу, а за владу йому доводиться боротися з представником мусульманської Півночі [65]. Проти правлячої коаліції виступила опозиційна, котра налічує майже 25 офіційно зареєстрованих партій [66].

Звісно, країну з багатоплемінним населенням і різноманітним культурними традиціями важко об'єднати. Упродовж десятиріч Нігерія, неначе на її теренах відкрили скриньку Пандори, потерпала від громадянських війн, розбрату, корупції, державних заколотів. Нині вона балансує на вервечці військово-цивільного дуалізму. Але її багатющі природні ресурси можуть стати запорукою розвитку держави, якщо, безумовно, еліта країни зглянеться на свій народ. Прибутки від нафтопромисловості за відсутності соціальних програм не можуть самі собою гарантувати загального піднесення суспільства. Очевидно, що, крім правової стабілізації, цій країні бракує політичної волі та концептуальних підходів до розв'язання соціальних проблем.

Запитання та завдання

1. Якими є основні соціально-демографічні та соціально-економічні характеристики нігерійського населення?
2. Як можна охарактеризувати взаємозв'язок між політичною системою в Нігерії та соціальною політикою?
3. Охарактеризуйте соціальні програми, які діють у Нігерії.
4. У якій спосіб, на вашу думку, можна вдосконалити нігерійську систему соціального забезпечення?
5. Яка житлова ситуація та відповідна політика в країні?

Теми рефератів

1. Модель „соціального нігілізму” та її втілення в Нігерії.
2. Демографічна ситуація та система охорони здоров'я у Нігерії.
3. Економічний розвиток і соціальний занепад у Нігерії.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Country at a Glance* // UN Web-site, Project “ Cyberschoolbus ”. — <http://www.cyberschoolbus.un.org>.
2. *Aborisade O., Mundt R.* Politics in Nigeria. — New York: Longman, 2002. — P.7.
3. Жук П., Мазур Н., Соломонюк Р., Турчак Р. Етнополітична карта ХХІ століття. — <http://svit21.narod.ru/afr2.html#40>.
4. *Нигерия*. — <http://www.geo2000.da.ru>
5. *Нигерия* // Он-лайн енциклопедия “Кругосвет”. — 2003. — <http://www.krugosvet.ru>.
6. *Stock R.* Nigeria // Microsoft: Encyclopedia Encarta 2003.
7. *Nigeria: Country Health Statistical Report*. — Washington: PHNIP, 2002. — P. 6.
8. *Human Development Report*. — P. 178.
9. *Stock R.* Ibid.
10. *Carrol E., Bayer A.* Demographic Profile of Nigeria: Executive Summary // Population Resourse Center. — <http://www.prcnj.org>.
11. *The World Factbook 2002* // Web-site of CIA. — <http://www.odci.gov/cia/publications/factbook/geos/nigeria.html>.
12. *Human Development Report: Deepening democracy in a fragmented world*. — New York, Oxford: Oxford University Press, 2002. — P. 162–204.
13. *Population Resourse Center*. — <http://www.prcnj.org>.
14. *Carrol E., Bayer A.* Ibid.
15. *Stock R.* Ibid.
16. Жук П., Мазур Н., Соломонюк Р., Турчак Р. Там само.
17. *Nigeria* // The United States Agency for International Development. — 2002. — <http://www.usaid.com>.
18. *Basic Facts about Nigeria*. — <http://www.nigeratoday.com>.
19. *Orhant M.* NGO Campaigns Against Child Labour, Women Trafficking // All Africa Global Media.– 2002. — 25 June. — <http://www.allafrica.com>.
20. *Daramola O.* The Realities of Military Disengagement in African States. The Prospect of the Transition to Democracy: A Comparative

- Perspective of Chana and Nigeria. — University of Denver, 2001. — P. 153–154.
21. *Stock R.* Ibid.
  22. *Monthly Inflation Rate (1991-2000).* — <http://nigeriabusinessinfo.com>.
  23. *Aborisade O., Mundt R.* Ibid. — P. 23.
  24. *Curb Official Privileges, Says Sam Aluko // Nigeria Today.* — 2003. — 12 February. — <http://www.nigeriatoday.com>.
  25. *The World Factbook 2002.* Ibid.
  26. *Human Development Report.* Ibid. — P. 172–230.
  27. *Stock R.* Ibid.
  28. *Economic Policy for the Obasanjo Administration (for 1999-2003).* — <http://www.nigerianembassy-moscow.ru>.
  29. *The World Factbook 2002.* Ibid.
  30. *Kazure M. U. Financial Crimes Alien to Nigeria // Daily Trust.* — 2003. — 10 February. — <http://www.vigeria.com/dcforum>.
  31. *Stock R.* Ibid.
  32. *Нигерия // Он-лайн энциклопедия “Кругосвет”.* — 2003. — <http://www.krugosvet.ru>.
  33. *Жук П., Мазур Н., Соломонюк Р., Турчак Р.* Етнополітична карта ХХІ століття. Там само.
  34. *The World Factbook 2002.* Ibid.
  35. *Nigeria: Country Analysis Brief // U.S. Department of Energy.* — 2002. — <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/nigeria.html>.
  36. *Aborisade O., Mundt R.* Ibid. — P. 133.
  37. *Federal Government of Nigeria.* — <http://www.nigeria.gov.ng>.
  38. *Дікон Б., Халс М., Станс П.* Глобальна соціальна політика: Міжнародні організації та майбутнє соціального добробуту. — К.: Основи, 1999. — С. 280.
  39. *Federal Government of Nigeria.* — <http://www.nigeria.gov.ng>.
  40. *Ejobowah J. B.* Competing Claims to Recognition in the Nigerian Public Sphere: A Liberal Argument about Justice in Plural Societies. — Lanham: Lexington Books, 2001. — P. 175.
  41. *Nigerian Social Insurance Trust Fund.* — <http://www.nsitf.com>.
  42. *Веб-сторінка Адміністрації із соціального забезпечення США.* — <http://www.ssa.gov>.
  43. *Nigerian Social Insurance Trust Fund.* — <http://www.nsitf.com>.
  44. *Economic Policy for the Obasanjo Administration.* Ibid.
  45. *Mbachu D.* Nigeria Oil Workers Launch Strike // The Maimi Herald. — 2003. 15 February. — <http://www.miami.com/mlm/miamiherald/news>

46. *Aborisade O., Mundt R.* Ibid. — P. 206.
47. *Nigeria* // The United States Agency for International Development. — 2002. — <http://www.usaid.com>
48. *Nigeria: Country Health Statistical Report.* — Washington: PHNIP, 2002. — P. 4–6.
49. *Aborisade O., Mundt R.* Ibid. — P. 204–206.
50. *Okunmadewa F. et al.* Nigeria: Illbeing and Insecurity //Voices of the Poor Poor: From Many Lands. — New York: Oxford Press, 2002. — P. 97.
51. *Aborisade O., Mundt R.* Ibid. — P. 79.
52. *Aborisade O., Mundt R.* Ibid. — P. 203.
53. *Aborisade O., Mundt R.* Ibid. — P. 202–203.
54. *Представництво Нігерії в ООН*, 2003. — <http://www.unesco.org/delegates/nigeria/listofngos.html>.
55. *Nubi T. O.* Housing Finance in Nigeria — Heed for Re-Engineering. — http://www.housingfinance.org/pdf/info_store/effective%20mobilization%20housing%20Nigeria.pdf.
56. *Envisioning the 2d World Assembly on Ageing.* — 2002. — April. — <http://www.un.org/esa/socdev/ageing/ageid00a.htm>.
57. *Ajanlekoko J. S.* Sustainable Housing Development in Nigeria — the Financial and Infrastructural Implications. — <http://www.fig.net/figtree/pub/proceedings/nairobi/ajanlekoko-CMWS1-1.pdf>.
58. *Ohadoma C.* Nigeria Needs N150bn For Housing Annually //All Africa. — 2002. — 26 November. — <http://www.allafrica.com/stories/20021126343.html>.
59. *Ozoemena C.* Obasanjo Flags of Re-Election Campaign Today; Promises to Diversify Economy // Vanguard. — 2003. — 14 February. — <http://odili.net/news/source/2003/feb/14/41.html>
60. *Federal Government of Nigeria.* — <http://www.nigeria.gov.ng>.
61. *Okunmadewa F. et al.* Ibid. — P. 103–105.
62. *Federal Government of Nigeria.* — <http://www.nigeria.gov.ng>.
63. *Osundare N.* The Nemesis Called Nigeria // Nigeria World. — 2003. — 11 February. — <http://www.nigeriaworld.com/articles/2003/feb/111.html>
64. *Ejibowah J. B.* Ibid. — P. 5.
65. *Isaacs D.* Nigeria's Challenging Poll // BBC. — 2003. — 16 January. — <http://www.bbc.co.uk>.
66. *Omunu H.* Polls: Coalition May Adopt a Presidential Candidate Today // Daily Trust. — 2003. — 13 February. — <http://www.dailytrust.com>.

Корисні веб-сторінки

Federal Government of Nigeria <http://www.nigeria.gov.ng>

Офіційний сайт Федерального уряду Нігерії містить інформацію про президента та віце-президентів, опис діяльності міністерств. Також подано прес-релізи, є рубрики щодо ведення бізнесу в Нігерії та культури країни.

Nigerian Social Insurance Trust Fund <http://www.nsitf.com>.

Веб-сторінка Нігерійського трастового фонду соціального страхування знайомить відвідувачів із системою соціального страхування працівників приватного сектору, подає інформацію про внески та соціальні виплати, публікує бюлетень фонду.

Embassy of Nigeria in USA <http://www.nigeriaembassyusa.org>

Посольство Нігерії у Вашингтоні розмістило на своїй веб-сторінці базову інформацію про країну, її історію та основні етнічні групи. Є посилання на нігерійські інтернет-джерела.

Посольство Нигерии в Москве

<http://www.nigerianembassy-moscow.ru/>

Російськомовна та англomовна версія сторінки посольства Нігерії в Москві подають надзвичайно обмежену інформацію про країну та її економічну політику.

Nigeria BusinessInfo <http://www.nigeriabusinessinfo.com/>

Англomовний веб-сайт знайомить із економічними новинами Нігерії, містить посилання на урядові структури, причетні до економічної політики. Розміщено інформацію про динаміку цілої низки економічних і соціально-економічних показників, зокрема рівня інфляції, стану здоров'я, освіти, демографічних показників, дані щодо федерального бюджету тощо.

Nigeria Today <http://www.nigeriatoday.com>

На веб-порталі подано посилання на різні нігерійські он-лайн видання англійською мовою, офіційні сайти, подано інформацію про життя Нігерії. Є архів та система пошуку інформації.

Odili.net <http://odili.net/>

Розгалужена пошукова система нігерійських веб-сторінок.

Nigeria World <http://nigeriaworld.com/>

Щоденне он-лайн видання “Світ Нігерії” публікує національні новини про Нігерію, інформацію про життя штатів, політичну мапу країни, думки експертів, листи, прес-релізи, а також новини BBC про Нігерію.

Підсумковий розділ

СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Ми живемо у добу, коли жодна країна більше не може вважатися віддаленим і абсолютно незалежним островом, у політичному, економічному та соціальному сенсі. Хочемо ми цього чи ні, подобається це нам чи ні, але наша планета перетворилася на плюриверсум із взаємозалежними, взаємообумовленими і разом із тим непередбачуваними стосунками соціальних груп, націй, держав, культур, економік. Вороття до національної ізоляваності маловірогідне, і це змушує уважніше придивися до глобальної ситуації у світі навколо нас.

У цій книзі було описано моделі соціальної політики дев'яти держав, різних за економічним, політичним, географічним, демографічним, культурним становищем і спадком. Вивчення змін, які відбувалися в них упродовж останніх років, дало змогу глибше поглянути на спільне та відмінне у макросоціальних процесах і тенденціях. Отже, спробуємо коротко підсумувати опис нинішньої ситуації в кожній із країн.

У *Великобританії* триває орієнтація на “змішану” економіку; нинішня модель соціальної політики об'єднує в собі як наслідки тетчерівської політики впровадження ринкових відносин у соціальній сфері, так і новітні спроби лейбористського уряду щодо поступового переходу до універсальності в окремих соціальних програмах.

У *Німеччині* уряд підтримує самозайнятість і тимчасову зайнятість, проголошує підвищення рівня страхових пенсійних і медичних внесків, оголошує медичну реформу, спрямовану на зменшення діяльності лікарняних кас (медичних страхових фондів) та розширення приватного сектору. Структурні реформи, зумовлені глобальними економічними та демографічними процесами, вагомо вплинули на традиційну корпоративістську модель.

Соціальна політика у *Швеції* нині інкорпорує в собі інструменти та заходи, властиві країнам із ліберальною та корпоративістською моделями соціального забезпечення. Відбувається, нехай і не надто

популярний серед населення, однак економічно зумовлений перехід до соціального страхування, у тому числі приватних рахунків, виплат, залежних від трудового стажу, та заміна частини універсальних програм соціальної допомоги на адресні. І все ж рівень витрат на соціальну сферу залишається у Швеції найвищим серед інших членів Організації з економічного співробітництва та розвитку, а шведи переважно, задоволені своєю системою соціального забезпечення, високими стандартами життя та однією з найвищих у світі очікуваною тривалістю життя.

У США відбувається посилення лібералізації соціального забезпечення, скорочення фінансування соціальних програм, тривають дебати з приводу комерціалізації соціального страхування, передусім пенсійного. Серед інших явищ варто назвати відмову від упровадження обов'язкового медичного страхування, яке б забезпечило універсальний доступ до медичних послуг, а також погіршення економічної ситуації та зростання безробіття.

Мексика продовжує потерпати від економічної та соціальної поляризації, зuboжіння значної частини своїх громадян, дисбалансу на ринку праці, нерозв'язаних етнічних проблем. Модель соціальної політики в країні була й залишається сегментованою та фрагментованою. Хоча уряд визнає існування значної нерівності між різними етнічними групами, регіонами та поколіннями, проте він наголошує, що йому бракує ресурсів для посилення соціальних програм, спрямованих на адресну допомогу найбіднішим групам населення, зокрема на подолання бідності, на поліпшення освіти, житлових умов, охорони здоров'я, розвитку сільської місцевості.

У Бразилії — світовому гіганті, який посідає п'яте місце у світі за населенням і входить у десятку економічно надпотужних країн, — система соціального забезпечення є фрагментованою, а численні соціальні проблеми залишаються нерозв'язаними. Новий лівий уряд пообіцяв мільйонам бідняків бразильців заможність і швидко проведення соціальної реформи, і все це — у державі зі слабким внутрішнім ринком, скороченням інвестицій, інфляцією, залежністю від позик Світового банку й величезним зовнішнім боргом, доларизованою економікою, корупцією, занепадом високотехнологічних галузей, тобто всім тим, що отримало назву “латиноамериканського варіанту”.

Японія залишається однією з найбагатших, найпродуктивніших і найосвіченіших країн світу. Разом із тим, зміна укладу життя, не в останню чергу під впливом глобалізації, збільшення в суспільстві

частки людей похилого віку, різке погіршення соціально-економічного стану частини японців, складний психологічний клімат у суспільстві свідчать про те, що в ХХІ століття Японія вступила з проблемами, які викликають необхідність переосмислення концепції “суспільства загального добробуту” та модифікацію (якщо не реформування) моделі соціального забезпечення.

У *Новій Зеландії* неоліберальний поворот у соціальній політиці відбувся швидше та радикальніше, ніж в будь-якій іншій розвинутій країні світу. Лейбористи, які свого часу здійснили соціальний експеримент із упровадженням повного державного регулювання соціальної сфери, вдалися до ще одного, котрий майже перетворив новозеландську модель на залишкову. На пам’яті одного покоління відбувся перехід від повного державного соціального забезпечення до його майже цілковитої приватизації, змінилися ідеологічні установки й проголошено більшу особисту відповідальність за власне майбутнє. І хоча новозеландські економічні показники й демографічні тенденції не вселяють особливого оптимізму щодо кардинального поліпшення соціально-економічного становища в країні, рівень і якість життя тут — досить високі за міжнародними стандартами.

У *Нігерії* економіка залишається недостатньо розвинутою: товарний сектор працює переважно на експорт, а сільське господарство все ще має риси традиційного напівнатурального. І хоча нафтові родовища приносять величезні прибутки країні, їй ще далеко до процвітання: політична нестабільність, масові вбивства, релігійна та етнічна ворожнеча, військові перевороти, корупція, непотизм, жакливі епідемії, відсутність програм соціального забезпечення, така реальність цієї найнаселенішої держави Африки.

Як бачимо, світ був і залишається розмаїтим, багатогранним і різновекторним, навіть у соціальній сфері. Можна зауважити й спільні тенденції, а саме: розпочалася ерозія “класичних” моделей соціального забезпечення і традиційних поглядів на соціальну політику та надання соціальних послуг; з’явилася орієнтація на роботу в громаді, посилення ролі наднаціональних утворень. Це виявляється у спробах уніфікації соціальної політики розвинутих держав і підштовхуванні національних урядів країн, що розвиваються, до впровадження таких соціальних програм, які б забезпечили базові потреби населення.

Крах комуністичної системи додав нових обертів глобалізації, посилив її неоліберальне спрямування [1]. Світ перестав ділитися на “перший”, “другий”, “третій”, — ним почала блукати ідея “Третьо-

го шляху” (у німецькій версії — нового шляху), себто відхід від традиційних лівих і правих ідеологічних поглядів. Нині життя країн вимірюється як за економічною потужністю, так і за рівнем людського розвитку.

Соціальну політику не можна розглядати як похідну від політики економічної. Приклади Мексики, Бразилії, Нігерії свідчать: сам по собі економічний потенціал чи природні багатства не спричиняють соціальний розвиток. Звісно, багатші країни можуть дозволити собі виділити більше ресурсів на соціальні програми, але тільки в тому випадку, якщо такий перерозподіл прибутків ідеологічно та суспільно прийнятний. Зрештою, найбільші витрати на соціальну сферу (Швеція, Нова Зеландія) роблять далеко не економічно найпотужніші країни (США, Японія). Домінантою моделі соціальної політики, в основу якої покладено цінності соціальної справедливості, виступала й виступає повага до прав людини, зокрема до її права на соціальне забезпечення та гармонійний розвиток.

За останні два десятиріччя глобалізація кинула серйозний виклик національним моделям соціального забезпечення. Становлення світу у вигляді спільного простору важко назвати лінійним і прозорим процесом. Чимало країн із добре розвинутим державним соціальним забезпеченням відчують зростаючу безпорадність в умовах глобалізованої світової економіки [2]. Зростає й напруження в країнах, що розвиваються. Позаяк тамтешні мешканці — завдяки швидкому отриманню нової інформації — починають усвідомлювати різницю в рівні життя як усередині країни, так і порівняно з іншими країнами. Генеральний секретар ООН Кофі Анан заявив на світовому економічному форумі, що маси людей, позбавлених елементарних прав та соціальних умов, не можна розглядати як жертви глобалізації. Проблема, на його думку, полягає не в тому, що пригнічені люди опинилися в глобалізованому ринку, а в тому, що вони з нього виключені [3].

Глобалізація має і палких прихильників, і затятих опонентів, бо ж хіба можна однозначно відповісти на питання про сутність того, що насправді зараз відбувається:

- *економізація політики чи політизація економіки, тиск світового капіталу на національні уряди чи використання впливу транснаціональних корпорацій для реалізації політичних цілей: як співвіднести вимоги ВТО та Світового банку щодо приватизації медичних послуг та приватизації соціального страхування з тиском американ-*

ського та британського урядів на транснаціональні компанії в Нігерії задля демократизації влади в цій країні;

- *поглиблення безробіття через відтік капіталу в країни з дешевою робочою силою чи стимулювання становлення ринку праці в менш розвинутих країнах*: вагомі соціальні видатки та відповідні податки зробили деякі галузі в економічно розвинутих країнах неконкурентноспроможними — це спричинило не тільки появу нових форм трудових відносин і зростання кількості безробітних, а й зумовлює необхідність перегляду політики зайнятості, оплати праці, реструктуризації соціального забезпечення не на користь працюючих, тоді як у країнах, що розвиваються, завдяки появі нових підприємств та участі у світовому товарообігу зростає ВВП на душу населення, поліпшуються інші соціальні показники;
- *уніполяризація світу на американський кшталт чи його диверсифікація, визнання існування багатокультурності та поліетнічності*: поширення англійської мови, американської культури та підходів до управління в багатьох країнах, зокрема неоліберального повороту в соціальній політиці. На практиці це означає скорочення державних соціальних програм. Водночас у тих же США перестали розглядати американську націю як “плавильний котел”, де мають асимілюватися всі етноси, повсюдно використовують іспанську мову; в Новій Зеландії відбувається відродження мови й традицій корінного населення — маорі; документи міжнародних організацій обов’язково перекладають на багато мов світу тощо, а деякі науковці [4] розглядають як домінантний процес “креолізації” світового суспільства;
- *експонентне зростання обсягу інформації чи звуження особистісних комунікаційних каналів*: розвиток комп’ютерних технологій полегшив зв’язок та отримання свіжої інформації, однак утворює свого роду “комунікаційні сміттєзвалища” і породжує вузькоспрямоване, споживацьке ставлення до спілкування з навколишнім світом.

Глобалістські й антиглобалістські рухи оперують, зазвичай, одними і тими ж цифрами та даними, супроводжуючи їх протилежними коментарями. Однак становлення світоцілісності вже відбулося. Можна заперечувати принциповий вплив глобалізації на соціальну сферу, як це роблять деякі дослідники [5; 6]. А можна погодитися з позицією інших [7; 8], зокрема останніми доробками Г. Еспінг-Андерсена [9], який вважає, що національну соціальну політику уже не-

можливо розглядати поза контекстом глобальних процесів і тенденцій. Останні ж складно сприймати як оптимістичні для соціальної сфери та спроб її ефективного державного регулювання.

Соціальна політика в умовах глобалізації опинилася перед необхідністю вкотре вибирати між колективною та індивідуальною відповідальністю за соціальний добробут, між обов'язками працівника й обов'язками роботодавця у страхуванні від соціальних ризиків, між обов'язковою та добровільною участю в соціальних програмах, між орієнтацією на позитивну чи негативну свободу (стимулювання чи обмеження певної поведінки), між вертикальним або горизонтальним перерозподілом прибутків, між місцевим, національним чи наднаціональним регулюванням соціальної сфери. У кожній з цих альтернатив можна знайти позитивні й негативні риси, проте для соціальної політики важлива збалансованість її елементів та внутрішня послідовність і логічність моделі.

Звісно, попри активну роль міжнародних організацій у стандартизації соціальної сфери, ситуація в кожній країні залишається певною мірою унікальною, детермінованою не тільки зовнішніми, а й внутрішніми чинниками. Моделі соціальної політики у різних країнах (навіть з однаковим рівнем економічного розвитку) мають різні особливості. В кожній із них спостерігається домінування програм певного типу й певного типу фінансування системи соціального забезпечення, такі моделі усажені в традиціях та історичному спадку країни. Проте ці моделі стають більш плюралістичними, інтегруючи в собі інструменти соціальної політики, властиві різним моделям, об'єднуючи в собі державні, муніципальні, волонтерські та приватні соціальні програми. Характерними для багатьох економічно розвинутих країн є поглиблення приватизації частини соціальної сфери (передовсім пенсійне забезпечення, медичне обслуговування тощо), що відбувається частково під тиском наднаціональних організацій, частково через внутрішні чинники, передовсім економічні. Одночасно відбувається зростання витрат на державні соціальні програми, особливо на програми у сфері освіти.

Перегляд змісту державних соціальних програм, який відбувався впродовж 1990-х років у багатьох країнах і триває донині, детермінований радше демографічними та фінансовими факторами, аніж ідеологічними чинниками. Неоліберальний поворот у політиці безпосередньо вплинув на підходи в соціальній політиці, зокрема, на скорочення державного фінансування соціальної сфери, але не отримав

послідовного продовження на глобальному рівні. Натомість набуває поширення ідея британських лейбористів — “Третій шлях”, яка вбачає у державі силу, що захищає ефективні громади та волонтерські організації, заохочуючи їхнє зростання з тим, аби вони самі розв’язували наявні соціальні проблеми. Ця теоретична платформа стає концептуальною основою для формування вихідних засад соціальної політики багатьох країн.

Україні варто придивитися до розмаїтого світового досвіду та глобальних тенденцій. І нарешті спробувати замість еkleктичної пострадянської побудувати нову модель сучасної соціальної політики, співрозмірну її демографічній, культурній та економічній ситуації. При розробленні концепцій та основних напрямів соціальної політики, зокрема, щодо реформування існуючих механізмів регулювання соціальних програм, доцільно врахувати сучасні тенденції соціальної політики інших країн. Заслуговує на увагу досвід орієнтації на роботу в громаді, організації мережі формального й неформального догляду в громаді. Перспективним видається одночасне використання різнопланових інструментів соціальної політики, впровадження конкуренції між різними суб’єктами соціальної сфери. Таке завдання вимагає глибшого осмислення уроків та наслідків для України тих змін, що відбуваються у відомих моделях соціальної політики, а також трансформації соціальної політики в країнах із перехідною економікою.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Deacon B.* Globalization and the Change for Social Security // *Social Security in the Global Village/ Ed. by Sigg R., Behrendt C.* — New Brunswick and London: Transaction Publishers, 2002. — P. 26.
2. *Gissinger R., Gleditch N. P.* Globalization and Conflict: Welfare, Distribution and Political Interests // *Journal of World-Systems Research.* — Vol. Y. — 1999. — № 2. — P. 156.
3. *Annan K.* The Bottom Line is Hope // *Financial Times.* — 2002. — 3 February.
4. *Meny Y.* Five (Hypo)theses on Democracy and its Future // *The Global Third Way Debate / Ed. by Giddens A.* — Cambridge: Polity, 2001. — P. 260.
5. *Swank D.* Global Capital, Political Institutions, and Policy Changes in Developed Welfare States. — Cambridge: University Press, 2002. — P. 275.

6. Social Contract under Stress: The Middle Class of America, Europe and Japan at the Turn of the Centure / Ed. by Zunz O., Schoppa L., Hiwatari N. — New York: Russel Sage Foundation, 202. — P. 325.
7. *Prior P. M., Sykes R.* Globalization and the European Welfare States: Evaluating the Theories and Evidence // Globalization and the European Welfare States: Changes and Challenges / Ed. by Sykes R., Palier B. and Prior P. M. — Hampshire and New York: Palgrave, 2001. — P. 196–202.
8. *Cordoso F. H.* Charting a New Course: The Politics of Globalization and Social Transformation. — Lahman: Rowman and Littlefield Publishers, 2001. — P. 257–260.
9. *Esping-Andersen G.* The Sustainability of Welfare States: Reshaping Social Protection // Globalization and Insecurity: Political, Economical and Physical Challenge / Ed. by Harris-White B. — Hampshire and New York: Palgrave, 2002. — P. 218–232.

Корисні веб-сторінки

The Globalization Website

<http://www.emory.edu/SOC/globalization/>

Англомовний сайт, присвячений питанням глобалізації, який підтримують викладачі соціології Університету Еморі (Атланта, США). На ньому можна знайти детальний глосарій з цієї теми, короткий опис системної, політичної, культурної теорій глобалізації, анотації книжок, посилання на інтернет-джерела та світові он-лайн бази даних.

Globalization Issues <http://globalization.about.com>

Розділ англомовної пошукової системи “About”, на якому можна знайти посилання на інші веб-сторінки, публікації, думки як прихильників, так і опонентів глобалізації. Сайт проводить власну дискусію з приводу різних аспектів глобалізації. Можливо підписатися на бюлетень, присвячений питанням глобалізації.

Globalization and Human Rights <http://www.pbs.org/globalization>

Приватна англомовна сторінка, спонсорована багатьма американськими фундаціями, є транскриптом телешоу “Глобалізація та права людини”. На ній можна ознайомитися з інтерв’ю щодо глобалізації, проведеними у країнах з різним ступенем економічного розвитку.

International Monetary Fund <http://www.imf.org>

Англомовна веб-сторінка Міжнародного валютного фонду пропонує ознайомитися з баченням цієї організації шляхів утворення спільного світового простору. Публікація “Globalization: Threat or Opportunity?” (<http://www.imf.org/external/np/exr/ib/2000/041200.htm>) представляє короткий аналіз переваг глобалізації, зокрема для країн, що розвиваються.

Глобалізація <http://globalization.report.ru/>

Розділ російськомовного порталу “Report.ru”, на якому зібрано посилання на кращі сайти, переважно російські, присвячені глобалізації (новини, наукові установи, публікації).

Antiglobal or Global <http://www.antiglobal.kiev.ua>

Українська веб-сторінка, на якій розміщено чимало цікавої інформації російською мовою. Подано опис антиглобальних і глобалістських течій, он-лайнві дискусії, резонансні публікації, різні думки. Анонімні організатори сайту дотримуються антиглобалістського спрямування.

Antiglobalizm.net.ua <http://www.antiglobalizm.net.ua>

Україномовна веб-сторінка, на якій пропагуються промарксистські й антиглобалістичні погляди. Серед рубрик — новини, поезія, декларативні “антикапіталістичні” документи, в яких викладено аргументи проти глобалізації. Публікації анонімні.

Глобальная альтернатива <http://www.aglob.ru>

Російський інформаційно-аналітичний портал розміщує постійно оновлювану російську та зарубіжну інформацію з критикою глобалізму, а також коментарі з приводу публікацій та подій у світі.

ГЛОСАРІЙ

АДРЕСНІСТЬ — принцип надання соціальної допомоги тим, хто справді потребує матеріальної допомоги чи послуг. Передбачає перевірку відповідності умов заявника визначеним критеріям, найчастіше — перевірку ступеня нужденності, тобто перевірку майнового стану та матеріального забезпечення прохача допомоги.

АКТУАРНІ РОЗРАХУНКИ — розрахунки внесків у соціальне страхування, насамперед пенсійне. Ґрунтуються на врахуванні різних показників: прогнозах смертності та народжуваності, динаміки відсотків за банківськими вкладами, можливих коливань на ринку робочої сили, коливань у заробітках, середнього віку виходу на пенсію тощо.

БЕЗРОБІТТЯ — вимушене й тривале припинення роботи через неможливість знайти робоче місце. Рівень безробіття — відсоток кількості робочої сили, що залишилася без роботи, до загальної кількості робочої сили. Довготривале безробіття — безробіття, яке триває понад 12 місяців.

БІДНІСТЬ — відсутність достатніх матеріальних і культурних засобів для підтримання рівня життя, прийнятого у суспільстві. Вирізняють відносну й абсолютну бідність (зубожіння).

ВАЛОВИЙ ВНУТРІШНІЙ ПРОДУКТ (ВВП) — обсяг виробництва товарів і послуг на внутрішньому ринку країни; характеризує загальний рівень економічної активності країни.

ВАЛОВИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРОДУКТ (ВНП) — обсяг виробництва товарів і послуг як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках країни, враховує експорт, імпорт, а також прибуток від закордонних операцій.

ВВП НА ДУШУ НАСЕЛЕННЯ — показник, який характеризує рівень добробуту в країні. Визначає загальний обсяг товарів і послуг у перерахунку на кількість мешканців країни.

ВИБІРКОВІСТЬ — принцип надання соціальної допомоги, коли її отримують члени цільової групи, визначеної за певними критеріями.

ВИКЛЮЧЕННЯ — реальне або уявне, повне або часткове ви-
гнання із суспільства однієї людини чи групи людей.

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ — процес становлення світу як цілісності; скла-
довими цього процесу можна вважати: світовий рух капіталу та ро-
бочої сили; створення глобального виробництва; активізацію діяль-
ності міжнародних і наднаціональних структур; розвиток інформа-
ційних технологій, вільне поширення інформації; взаємопроникнен-
ня культур тощо.

ГРОМАДА — населення певної географічної місцевості, яке має
спільні органи самоврядування; в широкому сенсі — будь-яка соці-
альна група, об'єднана спільною приналежністю до території, релігії,
культури, етносу, громадським утворенням тощо. Інші назви — об-
щина, спільнота.

ЗАГАЛЬНІ ПОДАТКИ — національна система збирання подат-
ків, завдяки якій держава збільшує свої прибутки через стягнення по-
датків із заробітку найманих працівників, прибутків від капітало-
вкладень, успадкованого майна тощо.

ІНДЕКС ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ (ІЛР) — важливий соціаль-
ний показник, який дає змогу порівнювати соціальну ситуацію в різ-
них країнах. Його розраховують, виходячи з середньої очікуваної
тривалості життя при народженні, рівня освіти й розміру реального
ВВП на душу населення.

ІНФЛЯЦІЯ — відсоток зростання цін в економіці, яке часто ви-
мірюють індексом споживчих цін. Щоб стежити за рівнями інфляції,
уряди обраховують вартість споживчого кошика. Індекс споживчих
цін (рівень інфляції) використовують у багатьох країнах для встанов-
лення рівня фіксованих доходів (пенсій, виплат із фондів соціально-
го страхування).

КОЕФІЦІЄНТ (РІВЕНЬ) ДИТЯЧОЇ СМЕРТНОСТІ — співвід-
ношення кількості смертей дітей віком до 1 року (або до 5 років) до
кількості народжених живими того ж року, помножене на 1000. Інко-
ли він означає вірогідність смерті дитини до досягнення нею одного
(чи до п'яти) років. Розраховують на тисячу дітей, народжених живи-
ми. Цей показник використовують для характеристики рівня охоро-
ни здоров'я і соціальної ситуації у країні в цілому.

КОЕФІЦІЄНТ ДЖИНИ — статистичний показник, який викори-
стовують для тимчасової оцінки динаміки ступеня диференціації до-
ходів населення. Змінюється від 0 до 1 (за рівномірного розподілу
доходів він наближається до 0). Інколи використовують шкалу від 0

до 100 відсотків. Застосовують також для порівняння міжрегіонального рівня концентрації доходів. Інша назва — індекс концентрації доходів.

КОЕФІЦІЄНТ ЗАМІЩЕННЯ — співвідношення між розміром пенсій (чи соціальної виплати) та розміром заробітної платні впродовж певного періоду.

КОЕФІЦІЄНТ ФЕРТИЛЬНОСТІ (загальний) — середня кількість дітей, які могли бути народжені однією жінкою впродовж її життя, якби вона прожила свої потенційно продуктивні роки відповідно до вікових показників фертильності у певному році; виділяють також коефіцієнт фертильності одружених жінок — кількість народжених живими дітей на тисячу одружених жінок віком 15–49 років в цьому році, в деяких країнах 15–45 років.

КОРПОРАТИЗМ — система, за якої провідна роль і регламентована влада належать об'єднаним професійним організаціям роботодавців та/або найманих працівників.

ОЧІКУВАНА ТРИВАЛІСТЬ ЖИТТЯ ПРИ НАРОДЖЕННІ — середнє число років життя, яке проживе немовля за умови, що впродовж його життя зберігатимуться незмінними структури причин смерті та рівні смертності, які були в рік його народження.

ПЕРЕВІРКА НУЖДЕННОСТІ (ПЕРЕВІРКА МАТЕРІАЛЬНОГО СТАНОВИЩА) — встановлення факту, що людина має доходи або ресурси, нижчі за визначений рівень, наприклад, межі бідності або іншого законодавчого визначеного показника. Використовують при призначенні соціальної допомоги, насамперед грошової, субсидій тощо. У багатьох країнах таку перевірку здійснюють спеціально уповноважені соціальні інспектори.

ПОЛІТИКА РІВНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ — система найму на роботу, яка забезпечує однакові шанси працевлаштування для чоловіків і жінок, людей різного віку, а також людей, котрі мають/не мають функціональні обмеження, тобто інвалідність.

РІВЕНЬ ЖИТТЯ — стан матеріального добробуту окремої особи, тобто купівельна спроможність щодо товарів, нерухомості та послуг.

РІВЕНЬ ПИСЕМНОСТІ (ГРАМОТНОСТІ) ДОРОСЛОГО НАСЕЛЕННЯ — відсоток людей у віці понад 15 років, котрі можуть читати, розуміючи про що йдеться, та писати короткі прості речення, потрібні для щоденного життя; один із показників, на підставі якого розраховують індекс людського розвитку в країні.

РОБОЧА СИЛА — чисельність усіх працюючих, включно з працюючими пенсійного віку, котрі мають оплачувану роботу, або є самозайнятими, хто має роботу, але не працює на ній, а також безробітними, — тими, хто не має роботи, але шукає її та готовий до неї приступити.

СОЛІДАРНІСТЬ — принцип фінансування соціальних програм, згідно з яким внески соціального страхування та податки, сплачувані однією категорією працюючих, використовують для забезпечення інших категорій працюючих або населення (наприклад, за рахунок внесків теперішнього покоління працюючих можуть виплачувати пенсії тим, хто досяг пенсійного віку).

СОЦІАЛЬНА ДОПОМОГА — різнопланова допомога в грошовому або натуральному вигляді особам, котрі не мають достатніх засобів для задоволення основних потреб і досить часто не захищені соціальним страхуванням.

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА — сукупність заходів, спрямованих на досягнення певних соціальних цілей; її мета полягає в забезпеченні добробуту громадян та посиленні соціальної солідарності в суспільстві. Сферами соціальної політики вважають: соціальний захист (забезпечення), зайнятість, охорону здоров'я, житло, освіту.

СОЦІАЛЬНА ПРОГРАМА — програма або ініціатива, спрямована на поліпшення соціальних умов.

СОЦІАЛЬНА РОБОТА — професійна діяльність, спрямована на підтримку та надання соціальних послуг будь-якій людині, групі людей чи громаді, що збільшує або відновлює їхню здатність до соціального функціонування. Соціальний працівник виступає посередником у різних сферах соціальної допомоги родині, дітям, молоді, людям похилого віку, людям із функціональними обмеженнями, хворим та іншим, а також у всіх видах загальної підтримки населення. Соціальна робота охоплює державні та недержавні організації, а також групи самопомогли.

СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ — термін, що з'явився у США в 1930-ті роки на противагу німецькому термінові “соціальне страхування”. Означає державну систему матеріальної підтримки соціально вразливим групам населення, яку фінансують за рахунок страхових внесків, а також податків та інших джерел надходження.

СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ — встановлена державою система права щодо надання соціальних послуг і матеріального забезпечення громадянам у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової

втрата працездатності, втрата годувальника, безробіття з незалежних від громадянина причин, старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових коштів, що формуються шляхом сплати страхових внесків працедавцями та найманими працівниками, а також бюджетних асигнувань у випадках, визначених законодавством.

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ — термін, який активно вживали у радянські часи і який охоплював соціальне забезпечення, а також часткове регулювання трудових відносин та інших сфер. Означає сукупність соціальних і юридичних гарантій, метою яких є забезпечення державою для кожного члена суспільства реалізації його основних соціально-економічних прав, передовсім права на рівень життя, необхідний для нормального відтворення та розвитку особистості. У розумінні Європейського Союзу, соціальний захист — це ефективні засоби, що дають змогу впровадити необхідний рівень солідарності між особами, які отримують доходи, та особами, котрі їх не мають через вік, стан здоров'я та неможливість знайти роботу.

СОЦІАЛЬНІ ПАРТНЕРИ — суб'єкти трудових відносин, тобто роботодавці та працівники (або їхні представники). Учасником соціального партнерства в деяких випадках виступає й держава.

СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ — негативні аспекти в житті суспільства, котрі розглядають як такі, що потребують втручання з боку держави.

СТИГМАТИЗАЦІЯ — ставлення до індивіда або групи людей, яке сприймається в даному суспільстві як принизливе й спричиняє суб'єктивні переживання.

ТРЕТИННА ОСВІТА — навчання в університетах, інститутах, коледжах, вищих професійних училищах, для вступу для яких потрібно щонайменше мати середню освіту.

УНІВЕРСАЛЬНІСТЬ — принцип соціального захисту /соціального забезпечення, згідно з яким все населення отримує гарантії соціального забезпечення на всі випадки соціального ризику (або на конкретний випадок соціального ризику — якщо йдеться про універсальність певної соціальної програми).

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОБМЕЖЕННЯ — вроджений чи набутий недолік фізичних або розумових здібностей людини, який перешкоджає їй самостійно забезпечити повністю або частково потреби нормального особистого та/або соціального життя. Інші назви — інвалідність, неповносправність, обмежені можливості.

ЗМІСТ

Вступ	3
ПОРІВНЯЛЬНІ ПІДХОДИ У СОЦІАЛЬНІЙ ПОЛІТИЦІ	3
<i>Розділ 1. СУЧАСНІ СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ У СВІТІ</i>	11
1.1. Розуміння соціальних проблем	11
1.2. Оцінювання соціальних проблем	13
1.3. Загальний погляд на міжнародний контекст	16
<i>Розділ 2. НАЦІОНАЛЬНІ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ</i>	36
2.1. Класифікації моделей соціальної політики	36
2.2. Зміни в моделях соціальної політики	42
2.3. Фахові тенденції у соціальній політиці	44
2.4. Глобальна соціальна політика	46
<i>Розділ 3. СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА У ВЕЛИКОБРИТАНІЇ</i>	52
3.1. Загальні відомості про країну	52
3.2. Основні соціальні показники	53
3.3. Політична система та ідеологічні погляди на соціальну політику	55
3.4. Адміністрування соціальної політики	58
3.5. Соціальні програми	60
<i>Розділ 4. СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА У НІМЕЧЧИНІ</i>	75
4.1. Загальні відомості про країну	75
4.2. Основні соціальні показники	76
4.3. Політична система та ідеологічні погляди на соціальну політику	78
4.4. Адміністрування соціальної політики	81
4.5. Соціальні програми	82
<i>Розділ 5. СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА У ШВЕЦІЇ</i>	95
5.1. Загальні відомості про країну	95
5.2. Основні соціальні показники	96

5.3. Політична система та ідеологічні погляди на соціальну політику	97
5.4. Адміністрування соціальної політики	100
5.5. Соціальні програми	102
<i>Розділ 6. СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА У США</i>	117
6.1. Загальні відомості про країну	117
6.2. Основні соціальні показники	118
6.3. Політична система та ідеологічні погляди на соціальну політику	121
6.4. Адміністрування соціальної політики	125
6.5. Соціальні програми	128
<i>Розділ 7. СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА У МЕКСИЦІ</i>	145
7.1. Загальні відомості про країну	145
7.2. Основні соціальні показники	146
7.3. Політична система та ідеологічні погляди на соціальну політику	150
7.4. Адміністрування соціальної політики	152
7.5. Соціальні програми	153
<i>Розділ 8. СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА У БРАЗИЛІЇ</i>	167
8.1. Загальні відомості про країну	167
8.2. Основні соціальні показники	168
8.3. Політична система та ідеологічні погляди на соціальну політику	172
8.4. Адміністрування соціальної політики	175
8.5. Соціальні програми	176
<i>Розділ 9. СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА У ЯПОНІЇ</i>	189
9.1. Загальні відомості про країну	189
9.2. Основні соціальні показники	191
9.3. Політична система та ідеологічні погляди на соціальну політику	193
9.4. Адміністрування соціальної політики	196
9.5. Соціальні програми	197
<i>Розділ 10. СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА У НОВІЙ ЗЕЛАНДІЇ</i>	213
10.1. Загальні відомості про країну	213
10.2. Основні соціальні показники	215
10.3. Політична система та ідеологічні погляди на соціальну політику	218

10.4. Адміністрування соціальної політики	221
10.5. Соціальні програми	222
<i>Розділ 11. СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА У НІГЕРІЇ</i>	238
11.1. Загальні відомості про країну	238
11.2. Основні соціальні показники	240
11.3. Політична система та ідеологічні погляди на соціальну політику	243
11.4. Адміністрування соціальної політики	246
11.5. Соціальні програми	248
<i>Підсумковий розділ</i>	
СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	260
ГЛОСАРІЙ	269
ЗМІСТ	274

The comparative policy represents a developed current of modern political sciences. Familiarization with the models of the countries, often far from us in terms of culture, policy, geography, broadens the world outlook, enriches professional knowledge, and stimulates the thoughts about our society, about the problems generated by globalization.

The manual contains an interesting factual material about nine States of the world with various indicators of human development, determines the main socio-political tendencies, and characterizes the social policy of those States.

The manual is intended for those who study the comparative policy, as well as for the general public.

Навчальне видання

Семигіна Тетяна Валеріївна

ПОРІВНЯЛЬНА СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА

Навчальний посібник

Educational Publication

Semyguina, Tetiana

THE COMPARATIVE SOCIAL POLICY

Educational Manual

Відповідальний редактор *С. М. Толкачова*

Редактор *Л. М. Ліщинська*

Коректори *О. П. Макаренко*

Комп'ютерне верстання *Г. М. Перечинська*

Оформлення обкладинки *Д. В. Кругленко*

Підп. до друку 15.04.05. Формат 60×84¹/₁₆. Папір офсетний. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 16,27. Обл.-вид. арк. 17,2. Тираж 3000 пр. Зам. № 1-0705

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)

03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

*Свідцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК № 8 від 23.02.2000*

Друкарня ТОВ “Видавництво “Телесик”

03113 Київ-113, вул. І. Шевцова, 1, оф. 411